MONTAIGNE

DENEMELER

BÜTÜN DENEMELER 3

Say

Michel de Montaigne

Denemeler

(III. Kitap)

Fransızcadan Çeviren:

Engin Sunar

say

Denemeler
Michel de Montaigne
Özgün adı: Essais (II. Kitap, 2. Cilt)

Fransızcadan Çeviren: Engin Sunar
Düzelti: Selahattin Bağdatlı
Sayfa Düzeni: Tülay Malkoç

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com
e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Michel de Montaigne
(d. 28 Şubat 1533- ö. 13 Eylül 1592)

Fransız yazar ve düşünür. Bordeaux'da doğdu. Genç Montaigne, İtalya Rönesansının yeni pedagoji metotlarına dayanan sıkı bir eğitim gördü. Altı yaşındayken, Bordeaux'da Guerente, Buchenan, Muret gibi çok ünlü öğretmenlerin bulunduğu Guyenne Koleji'ne girdi. Hukuk öğrenimini Tolouse'de yaptı (1546), ardından Périgueux Vergi Mahkemesi üyeliğine (1554), bu mahkemenin kaldırılmasından sonra da Bordeaux Parlementosu üyeliğine getirildi (1557). Ona, dostluğun değerini gösteren siyasi ve ahlaki fikirlerini aşılayan "can yoldaşı" Etienne de La Boètie ile orada tanıştı.

1565'te Française de la Chassaigne ile evlendi. Babası, unvanını ve toprağını ona bırakarak ölünce (1568) görevini Florimond de Raemond'a devretti. 1569'da Raymond de Sebond'un, Hıristiyanlık inancını akla dayandıran *Theologia Naturalis* adlı eserinin tercümesini, 1571'de La Boètie'nin eserlerini *La Mènagerie de Xènophon* (Ksenophones'in Çiftliği) yayımladı. Aynı yıl Paris'e bir yolculuk yaptı, Saint-Michel tarikatı şövalyelik zincirini taktı ve malikânesine çekildi. Kendisini inceleme ve düşünmeye verdi; 1572'de *Denemeler*'ini (Essais) yazmaya başladı. 1574'te çalışmalarına bir süre ara verdi. Dördüncü Din savaşında, Montpensier Dükünün çağrısı üzerine, parlemento ile görüşmek yapmak için Bordeaux'ya gitti. Dönüşte yeniden çalışmaya koyuldu. *Denemeler*'in ilk baskısı 1580'de yapıldı. 1581 yılını İtalya'da geçirdi. Roma'da burjuvalık beratını aldı. Özel notlarıyla, gözlemlerini, *Journal de Voyage*'ında (Yolculuk Günlüğü) bir araya getirdi. Lucca'da Bordeaux Belediye Başkanlığı'na seçildiğini öğrendi; üst üste iki dönem bu görevi yerine getirdi.

1584'te Henri de Navarre'ı kabul etti, ama aynı zamanda, Henri III'e bağlılığıyla tanınan Guyenne Valisi Matignon Dükü'yle de yakınlık kurdu. Bu destek sayesinde, Birlik'in entrikalarını bozdu (1585). Aynı yıl, Montaigne'in Bordeaux'da olmadığı bir sırada, veba ortalığı kırıp geçirdi. Görev süresi dolmak üzere olan Montaigne, bir daha oraya dönme gereğini duymadı. *Denemeler*'in ikinci baskısını hazırladı; eser birçok ek ve bir üçüncü ciltle birlikte yeniden yayımlandı (1588) ve P. Charron ve Matmazel de Gournay ile yakınlık kurmasını sağladı. Aynı yıl, Paris'e kısa bir yolculuk yaptı. Son yıllarını *Denemeler* üzerine çalışmaya devam ederek geçirdi; eser 1595'te P. de Brach ve Matmazel de Gournay tarafından yayımlandı.

On Üçüncü Bölüm

Başkalarının Ölümünü Yargılama Üzerine

Kuşkusuz insan hayatında en ilgi çekici eylem olan ölüm karşısında başkalarının sarsılmazlığını düşündüğümüz zaman, kişilerin buraya varmış oluşlarına güçlükle inandıkları olgusuna dikkat etmek gerekir. Son saatine geldiğine inanmış olarak ölen pek az kişi vardır; umudun bizi en fazla aldattığı yer burasıdır. Bu hayal hiç durmadan kulağımıza, "Başkaları çok daha fazla hasta oldu, ölmedi; durum düşünüldüğü kadar umutsuz değil. En kötü olasılıkla, Tanrı nice mucizeler yarattı" diye fısıldar. En büyük değeri verdiğimiz şey budur. Bize tüm evren yok olmamızdan acı duyuyormuş, içinde bulunduğumuz duruma üzülüyormuş gibi gelir. Görüşümüz gitgide değiştikçe, olguları da bize değişik gösterir; denizde yolculuk yapan kişiler için dağların, kırların, kentlerin, göğün ve karanın aynı zamanda kendileriyle birlikte bütünüyle hareket halinde olması gibi, görüş onlarda eksik olduğu ölçüde olguların da eksildiğini düşünürüz;

Provehimur portu, terræque urbésque recedunt.

"Limandan uzaklaşıyoruz; karalar ve kentler geri çekiliyorlar."

(Virgilius, *Aeneas*, III, 72)

İhtiyarlığın, dünyayı ve insanların adetlerini kendi sefaleti ve acısıyla doldurarak geçmiş zamanı övmediği ve şimdiki zamanı kınamadığı hiç görülmüş müdür?

Jamque caput quassans grandis suspirat aratur,

Et cum tempora temporibus præsentia confert

Præteritis, laudat fortunas sæpe parentis,

Et crepat antiquum genus ut pietate repletum.

"Yaşlı çiftçi başını sallayarak içini çekti;

o, şimdiyi geçmişle kıyaslıyor,

durmadan babasının mutluluğunu övüp,

eski zamanların dindarlığını ağzından eksik etmiyor."

(Lucretius, II, 1165)

Her şeyi kendimizle birlikte alıp götürüyoruz. Ölümümüzü yıldızların şaşaalı danışması olmaksızın pek kolay geçip gitmeyen önemli bir şey gibi düşünmemiz bundan ileri geliyor; "*tot circa unum caput tumultuantes deus*." ["Bunca tanrı bir tek insanın çevresinde dört dönerken." (Seneca, *Suasoriæ*, I, IV)]. Ve buna ne kadar değer verirsek, kendimizi o kadar önemli sayarız. Nasıl mı? Kader için özel bir tasa duymayan onca bilgi onca zararla birlikte nasıl da kaybolup gidiyor. Bunca bulunmaz ve ender bir canın alınması, şu halde, sıradan ve yararsız bir canınkinden daha güç değil midir? Bunca başka canın bağlı olduğu bir alay başka canı ölümden koruyan ve bu kadar çok yer işgal eden bu yaşama, basit bir düğümle tutunuyor gibi yer değiştirilebilir mi?

Aramızdan hiç kimse orada diğerlerinin arasında sadece bir tek fert olduğunu yeterince düşünmez.

Sezar'ın kendisini tehdit eden denizden daha fazla şişinen kaptanına şu sözleri bundan dolayıdır:

Italiam si, cœlo authore, rucusas,

Me pete: sola tibi causa hæc est justa timoris,

Vectorem non nosse tuum; perrumpe procellas,

Tutela secure mei.

"Eğer gök İtalya sahiline ulaşmanı senden esirgiyorsa

bana başvur: korkularını doğrulayan tek neden

taşıdığın yolcunun adını bilmemendir.

Fırtınaların üzerine atıl, seni koruyacağımdan emin ol."

(Lucain, V, 579)

Ve dahası şunlar:

Credit jam digna pericula Cæsar

Fatis esse suis: Tantúsque evertere, dixit,

Me superis labor est, parva quem puppe sedentem

Tam magno petiere mari.

"Sezar, o sırada tehlikelerin kaderine yakıştığı düşüncesindedir.

'Nasıl!' der o, 'Ölümlüler beni yok etmek için

durduğum kırılgan tekneye pek azgın bir denizi

bunca çabayla saldırtmak gereği duyuyor." (Lucain, V, 653)

Ya güneşin bir yıl süreyle parlak alnında bir matem tülü taşıdığına dair halk inancına ne demeli?

İlle etiam, extincto miseratus Cæsare Romam,

Cum caput obscura nitidum ferrugine texit.

"O dahi Sezar'ın ölümü üzerine, Roma merhametiyle duygulanmış olarak parlak alnını bir matem tülüyle örttü."

(Virgilius, *Georgiques*, I, 466)

İnsanların çıkarlarımızın göğü duygulandırdığını ve onun sonsuzluğunun iştahının eylemlerimizin yemek listesiyle kabardığını düşünerek kendilerini nasıl aldattığını gösteren benzer bir örnek dile getirilebilirdi; "*Non tanta cœla scietas nobiscum est, ut nostro fato mortalis sit ille quoique siderum fulgor* ." ["Gökle bizim aramızda, ölümümüzde yıldızların ışığının sönmesini gerektirecek bir anlaşma yoktur." (Pline, *Doğa tarihi*, II, VIII)].

Öyleyse, ölüm tehlikesi içinde olduğu halde tehlikede olduğuna kesinlikle inanmayan kişinin kararlılığı ve metaneti üzerinde bir kanıya varmak akıllıca değildir. Hatta, eğer o ölüme kesin biçimde hazırlanmamışsa, bu koşul içinde ölmesi bile yetmez. İnsanların çoğunluğu, henüz yaşarken keyfini

çıkarmayı umut ettikleri bir ünü bu yolla elde etmek için davranışlarını ve sözlerini sertleştiriyorlar. Ölümlerini gördüğüm kişilerde, davranışlarını niyet değil, rastlantı tayin etti. Dahası eski çağda, kendini ölüme teslim eden kişiler arasında ani ölümle zaman alan ölüm arasında bir fark gözetmek gerekir. Zalim bir Roma imparatoru (Caligula) esirlerine ölümü tattırmak istediğini söyler, hapiste biri kendini öldürürse, bunu "Bu herif elimden kaçıp kurtuldu!" diye açıklardı. Kısacası o, ölümü sürdürmeyi ve bunu işkencelerle hissettirmeyi istiyordu;

Vidimus et toto quamris in corpore cæso

Nil animæ letale datum, moremque nefandæ

Durum sævitiæ parentis percere morti.

"Gördük ki, yaralarla kaplı bu beden

henüz ölümcül darbeyi almamış, vahşice bir zalimlik alışkanlığı u

yarınca soluklanan bir ölümün hazırlığı yapılıyor." (Lucain, II, 178)

Gerçekten de, sağlıklı ve esenken kendini öldürmeye karar vermek pek önemli bir şey değildir; kötülük olgusuna varmadan önce kötülük yapmak oldukça kolaydır. Bu şekilde dünyanın en kadınsı erkeği olan Heliogabalus, hazların en gevşettiği zamanlarında, koşullar kaçınılmaz olduğu vakit, ölümü yaşamının tam tersi olmasın diye kendini incitmeden öldürmeyi amaçlıyordu. Sırf üzerinden atlayabilmek için tabanı ve yüzü altın ve mücevher kakmalı basamaklarla donatılmış görkemli bir kule inşa ettirdi. Kendini boğmak için de altın ve koyu kırmızı ipekten ipler yaptırıp, bedenine saplamak üzere demirciye altından bir kılıç dövdürttü; üstelik, kendini zehirlemek için de, zümrüt ve topaz vazolarda zehir saklıyordu,

Impiger et fortis virtute coacta.

"Zorlayan bir erdemle ölüm karşısında kararlı ve cesurdu."

(Lucain, IV, 798)

Bununla birlikte, Heliogabalus söz konusu olduğunda, hazırlıklarının gösterişli çıtkırıldımlığı içinde burnu kanasa talı canının derdine düşüyordu. Ama daha kararlı, eyleme geçmeye ahdetmiş kişilerde, ölümün etkilerini hissetmeye zaman olmaksızın bir tek darbede olup olmadığını incelemek gerekir diye düşünüyorum. Çünkü geriye, bedenin etkilenimleri ruhunkilerle karışırken, yaşamın azar azar çekildiğini görüp fikir değiştirme olasılığını muhafaza ederek, bunca ölümcül bir istenç içinde sebat ve inat örneği verip vermediklerini bilmek kalıyor.

Sezar’ın iç savaşları sırasında, Prusse’de [Abruzzes, İtalya] yakalanan Lucius Domitius, kendini zehirlediyse de sonradan pişman oldu. Zamanımızda ölmeye karar vermiş birinin, acı kolunu saptırdığından ilk darbeyi yeterince güçlü indiremeyip, ölümcül darbe için kendini iki üç kez daha derinden yaralaması gerektiği oluyor. Plantius Sylvanus, davası görülürken büyükannesi Urgulania’nın göndermiş olduğu hançerle kendini öldürmeyi sonuçlandıramayınca, damarlarını adamlarına kestirtmek zorunda kaldı. Tibere’nin zamanında, Albucilla kendini öldürmek için çok cansız vurduğundan, hasımlarına onu zehirleyip, kendi tarzlarında öldürme fırsatı verdi. Atinalı komutan Demosthenes için de Sicilya’daki bozgunundan sonra aynısı oldu. C. Fibria’ya gelince, o da kendini pek hafif yaralamıştı, işi tamamlamayı uşağına bıraktı. Ostorius ise aksine, hizmetçisinden hançeri düz ve sağlam tutmakta yararlandı sadece; silahın üzerine kendisi atılıp gırtlağını deldi. Ölüm, zahmete dayanacak boğaz sahibi olunmadığında, çiğnemeksizin yutulması gereken bir besindir. Bu nedenle imparator Adrianus, hekimine kendisini özenle öldürmesi görevini verirken, öldürücü yeri nişan alması için hekiminden memesinin

ucunu daire içine alarak belirlemesini istedi. İşte Sezar da, bu yüzden hangi ölümü en arzu edilir bulduğunu soranlara, "Önceden en az tasarlanmış ve en kısa olanını" diye yanıt verir.

Ya Sezar, buna "Bence inanılmaz bir korkaklık" demeye cesaret etseydi.

"Kısa bir ölüm" der Plinius, "insan yaşamı için en yüce mutluluktur." İnsanlar, ölümü kabul etmekten hoşlanmazlar. Eğer düşünmekten korkuyor, ölüme gözü açık dayanamıyorsa, hiç kimse ölmeye kararlı değildir. İşkence altında kişilerin sonlarına koşmakta acele edip, infazlarını çabuklaştırmaları kararlılığın kanıtı değildir; onlar bunu gözleriyle izlemeye zaman kalmamasını ister. Ölmüş olmak değil, kendilerini ölüm düşüncesinden kurtamak istiyorlar.

Emori nolo, sed me esse mortum nihili æstimo.

"Ölmek istemiyorum; ama ölmek de bana çok mühim bir şey gibi

gelimiyor." (Ciceron, Tusculanes,

I, VIII, Epicharme'ın bir dizesinden çeviri)

Denize atlarcasına gözleri kapalı tehlikeye atılanlar gibi, ulaşabileceğini sınadığını bir sarsılmazlık derecesi bu.

Bana göre, Sokrates'ın yaşamında en dikkat çekici olan şey, kendisini ölüme mahkûm eden kararnameyi tam otuz günlük süreçte kafasında evirip çevirmiş, tüm bu zaman içinde bunu gözden geçirmiş, heyecansız, sıkıntısız, bir söylevle böyle bir derin düşünmenin ağırlığı altında gerginlikten ve çalkantıdan azade, dingin bir tutum göstererek beklemiş olmasıdır.

Ünlü Pomponius Atticus, hastalanınca mektuplaşmaya koyulup, damadı Agrippa'yı ve üç dört öteki dostunu davet ettirdi; onlara iyileşmeyi istemenin ona hiçbir yarar sağlamadığını ve yaşamını uzatmanın sadece acısını uzatmak olduğunu saptamış olarak, aralarından birinin sonunu getirmesine karar verdiğini söyledi. Onlardan kararını kabul etmelerini, en azından boş yere onu bu karardan caydırmaya çalışmamalarını rica ediyordu. Oysa ağzına lokma koymaksızın kendini öldürmeyi seçtiğinde, hastalığı apansız şifa buldu işte; yaşamını bitirmek için seçtiği çare ona sağlığını iade etmişti. Hekimleri ve dostları bu pek mutlu olayı kutlayıp, iyileşmesini şimdiden sevinirken kursaklarında kaldı bu; aslında onun fikrini değiştirmeyi başaramamışlardı. Çünkü o, her durumda günün birinde kesinkes ölüme adım atmak zorunda kalacağını, bu kadar yakınına gelmişken bir kez daha yeniden zahmete katlanmak istemediğini söylüyordu. Şu halde, işte ölüme sıkıntı duymaksızın yaklaşmış birinin onunla yüz yüze geldiğinde sadece cesaretini yitirmemesi değil, aksine, kendini mücadeleye kışkırtmış olan şeyi hoşnut etmiş olarak ölümün peşinde koşmaya çabalaması; işte onun sonu küçümsemeyle tanımakta kendini gayrete getirişi. Ölümün tadını almaya ve tadını çıkarmaya çalışıldığı zaman bu ondan korkmamaktan da ileri gitmektir.

Filozof Cleanthes'in öyküsü, buna bir hayli benzerdir. Dişetleri şişmiş ve çürümüş bir durumdayken, hekimler ona perhiz yapmasını tavsiye etti. İki gün perhizden sonra öylesine iyileşir ki, hekimler şifa bulduğunu bildirip, tekrar eski hayatına dönmesine izin verir. Ama o, aksine, bu güçsüzlükte belirli bir tat bularak bir daha geri adım atmamaya, önceden çok iyi atılmış bu adımı aşmaya karar verir.

Tullius Marcellinus, artık kendisini dayanılmayacak derecede sıkıntıya sokan, hekimlerinin yakın değilse bile kesin bir iyileşme sözü verdikleri bir hastalıktan kurtulmak için ölüm saatini öne almayı istiyordu; bunu görüşmek üzere dostlarını çağırdı. "Kimileri", der Seneca , alçaklıkla "ona kendilerinin de peşinden gitmeyi öneriyordu"; kimileri de, dalkavuklukla ondan önce olmanın daha hoş olduğunu

düşünenlerdi. Ama bir Stoacı ona şöyle dedi: "Önemli bir şey söz konusu oluyor gibi canını sıkma, Marcellinus; uşakların ve hayvanların yaşadıklarına göre, yaşam büyük bir şey değil. Ama onurlu biçimde, bilgece, sarsılmazlık örneği vererek ölmek büyük bir şeydir. Bir düşün: kaç yıldır aynı şeyleri yapıyorum, yemek yiyor, içiyor ve uyuyorsun. Hiç ara vermeden dönüp duruyoruz; sadece kötü ve dayanılmaz olaylar değil, bizzat doymuşluk bile ölme hevesi verir." Marcellinus'un tavsiyede bulunacak bir kişiye değil, onu kurtaracak bir kişiye gereksinimi vardı. Hizmetçiler buna karışmaya korkuyorlardı; ama bu filozof her durumda efendilerinin gönüllü ölümü hakkında kuşku olduğu takdirde kendilerinin suçlanacağına ya da kendisini öldürmekten alıkoymanın onu öldürmek kadar kötü olacağını onların kafasına soktu; mademki,

Invitum qui sevat idem facit occidenti.

"Kendine rağmen bir insanı kurtarmak, onu öldürmektir."

(Horatius, *Şiir sanatı*, 467)

Arkasından, yemeğin sonunda yaşamının sonunda da kendisine hizmet etmiş kişilere bir şeyler dağıtmak yakışık alır diyerek Marcellinus'u uyardı. Cömert ve yüce gönüllü olan Marcellinus, hizmetçilerine para verdirtip, onların gönüllerini aldı. Geriye kalan için, ne kılıca, ne de kana gereksinimi vardı; o, bu yaşamdan kaçmaya değil, kurtulmaya girişti. Ölümden kaçıp kurtulmaya değil, onu el yordamıyla bulmaya. Ve bunu değerlendirmeye zaman kazanmak için her türlü beslenmeyi terk etti, üçüncü gün kendini ılık suyla yıkattı ve dediğine göre haz alarak yavaş yavaş can verdi. Gerçekten de kalbi tekleyenler hiçbir ağrı hissetmediklerini, bunun yerine sanki uykuda ve dinlenmede kendinden geçer gibi bir tür zevk aldıklarını söylüyor.

İşte çalışılmış ve tasarlanmış ölümler.

Ama yalnız Cato'un bize kusursuz bir erdem örneği vermiş olmalı; öyle görünüyor ki, kaderi cesaretini tehlike önünde zayıflatacağı yerde güçlendirip, bu şekilde ölümle yüzleşmesi ve boğaz boğaza gelmesi için gerekli tüm zamanı kazandırarak, ölümcül darbeyi indiren ele güçlük çıkardı. Onu en muhteşem duruşuyla tasvir etmek durumunda olsaydım, kendi zamanının heykelcileri gibi elde kılıç değil de kanlar içinde, kendi elleriyle bağırsaklarını parçalarken tasvir ederdim. Çünkü bu ikinci ölüm birincisinden çok daha korkunçtu.

On Dördüncü Bölüm

Aklımız Kendi Kendini Nasıl Sıkıntıya Sokar

Birbirine eşit iki arzu arasında kalan bir aklı kavramak eğlenceli bir şeydir; eğilim ve seçim, bir değerler eşitsizliği üzerine dayandığına göre hiçbir zaman bir yanda ağır basan bir karara varmayacağı kesindir. Eğer bizi aynı anda hem içme hem de yeme arzusu içinde bulunduğumuz zaman bir şişeyle bir jambon arasına koymuş olsalar, kuşkusuz mesele susuzluktan ve açlıktan ölmeyi çözümlemekten bir başkası olmayacaktı. Değişik olmayan iki şey hakkında kafamızda işlem yapan tercihin nereden geldiği ve çok sayıda altın ekü içinde bize birinden ziyade diğerini seçtirenin ne olduğu sorulduğu zaman, o sırada hiçbir tercih nedenimiz yoksa bu sorunun çaresini bulmak için, Stoacılar aklın bu hareketinin özel ve alışkanlıklarımızın dışında olduğu, bize yabancı, rastlantısal ve beklenmedik bir içtepiyle geldiği yanıtını verir. Bana öyle geliyor ki, çok hafif olsa da, ötekilerden ne kadar bazı farklar gösterse de, görünüşü, dokunuşu belli belirsiz de olsa, her zaman hep bizi çeken fazladan bir şey vardır. Aynı şekilde, her noktasında eşit derecede güçlü bir sicim olduğu varsayılırsa, o zaman bunun kopması imkânsızdır; zira kopması nerede başlayacaktı? Ya da her taraftan aynı anda kopması; doğallıkla, bunun meydana gelmesi mümkün değildir. Üstelik eğer buna kanıtlamalarının kesinliğiyle "içerilen içerenden daha büyüktür", "merkez çember kadar büyüktür" ve "birbirlerine asla birleşmeden yaklaşan çizgiler mevcuttur" tarzında geometrik önermeler eklenirse, en sonunda da, aklın ve olguların çok karşı olduğu felsefe taşı ve çemberin karelemesi işin içine katılırsa Plinius’un şu cesur sözünü destekleyecek bir kanıt çıkarılabilirdi: "Kararsızlık kadar kesin olan, insandan daha aciz ve daha mağrur olan hiçbir şey yoktur."

On Beşinci Bölüm

Zorluk Arzumuzu Artırır

"Aksi olmayan hiçbir kanıt yoktur" der en bilge felsefe okulu (Pyrroncu). Eski bir yazarın yaşamı küçümseme nedeni olarak ileri sürdüğü şu güzel sözü bir zamanlar kafamda evirdim çevirdim; "Kaybına hazırlanmamış olduğumuz şeyden değilse, hiçbir şey bize zevk veremez": "*In æquo est dolor amissæ rei, et timor amittendæ*." ["Bir şeyi kaybetmenin acısıyla onu kaybetme korkusu eşittir. (Seneca, *Ep.*, LXXXVIII)]. O, şunu demek istiyordu, "kaybetmekten korkuyorsak yaşamın keyfini gerçek biçimde çıkaramayız." Ama akasine yine de, daha az güvende olduğunu bildiğimiz ve bizden alınmasından korktuğumuz bu varlığa çok daha sıkı ve çok daha sevgiyle sarılıp, onu kollarımızda sıkarız. Çünkü soğuğun ateşin meydana getirdiği etkiyi güçlendirmesi gibi, istencimizin de karşılaştığı dirençle bilendiği açıktır:

Si nunquam Danaen habuisset ahenea turris,

Non esset Danae de Jove facta parens,

"Eğer Danae tunç bir kuleye kapatılmasaydı,

Danae'nin hiçbir zaman Jupiter'den çocuğu olmayacaktı"

(Ovidius, *Amores*, II, XIX, 27)

Ve kolaylığın meydana getirdiği doymuşluğun doğallıkla zevkimize bunca ters düştüğü hiçbir şey olmaz. "*Omnium rerum voluptes ipso quo debet fugare pericolo crescit*." ["Her şeyde zevk, bizi ondan kaçırtan tehlike oranında artar." (Seneca, De *beneficiis*, VII, IX)].

Galla, nega: satiatur amor, nisi gaudia torquent.

"Gala, yatmaktan kaçın; hazlar azaplara karışmadıkça aşkta doyum çabuk gelir." (Martial, IV, XXXVII)

Aşkı hep uyanık tutmak için, Licurgue, Lakedomonyalı evli çiftlerin sevişmeyi ancak gizli yapabileceklerini, onları birlikte yatmış görmenin başkalarıyla yatar görmek kadar utanç verici olduğunu ilan etti. Buluşma güçlüğü, gafil avlanma korkusu, ertesi gün utancı,

et languor, et silentium,

Et latere petitus imo spritus;

"Ve halsizlikle sessizlik,

ta derinlenden." (Horatius, *Epodes*, XI, 9)

salçaya acılığı veren budur. Aşkla ilgili şeyleri namuslu ve edepli biçimde dile getirmekten, ne denli haz verici ve eğlenceli oyunlar doğar! Şehvet kendi kendini acı çekişle coşturmaya çalışır. O en çok, yakıcı olduğu zaman ve deri sıyırdığı zaman güçlenir. Kibar fahişe Flora, Pompeius'la hiçbir zaman ısırıklarının izini bırakmadan yatmamış olduğunu söylerdi:

Quod petiere premunt arctè faciúntque dolorem

Corporis, et dentes inlidunt sæpe labellis:

Et stimuli subsunt, qui instigant lædere idipsum,

Quodcunque est, rabies unde illæ germina surgunt.

"Onlar arzularının nesnesine canını yakıncaya kadar sıkıca sarılır

ve sıkça narin dudaklara dişlerini geçirir.

Nesne ne olursa olsun, gizli dürtüler onu yaralamaya zorlar onları;

şiddetleri bundan ileri gelir." (Lucretius, IV, 1076)

Her şeyde böyledir bu; zorluk olgulara değer katar. Ancone bölgesi oturanları adaklarını Saint-Jacques de Compostelle'e, Galice'dekilerse Nortre-Dame de Lorette'e daha gönülden yapar; Liege'de Lucques banyolarına, Toscane'daysa Spa banyolarına önem verilir. Fransızlar'la dolu Roma eskrim okullarında artık Romalılar görünmüyor. Şu yüce Cato, karısı kendisiyle birlikteyken ondan bıktı, kadın başkasıyla birlikte olunca onu arzuladı.

Kısrakların kokusunu aldığı zaman zaptedilemeyen yaşlı bir atı haraya göndererek başımdan savdım; oradaki kısraklarla kolayca doydu sakinleşti, ama bir tanesi hücresinin önünden geçtiğinde kişnemeleri ve coşkun ateşliliği tekrar başlıyordu – eskiden olduğu gibi.

Arzumuz elimizin altında olanın küçümser ve görmezden gelir; elinde olmayanın peşinden koşar.

Transvolat in medio posita, et fugientia captat.

"O, elinin altında olanı hor görüp, kendinden kaçanı yakalamaya çalışıyor." (Horatius, *Satirler*, I, II, 108)

Bize bir şeyi yasaklamak, ona karşı bizi heveslendirmektir.

Nisi tu servare puellam

Incipis, incipiet desinere esse mea.

"Eğer kızına sahip çıkmazsan

sonunda benim olacak." (Ovidius, *Amores*, II, XIX, 47)

Ve bize tamamıyla terk ettirmek, bizi onu hor görmeye sevk etmektir. Yokluk ve bolluk aynı sakıncayla son bulur;

Tibi quod seperest, mihi quod defit, dolet.

"Sen bolluktan yakınıyorsun, bense yokluktan."

(Terence, *Phormion*, I, III)

Arzu ve zevk alma bize aynı biçimde sıkıntı verir. Metreslerin zorluğu can sıkıcıdır; ama doğrusu yaltaklanmaları ve kolaylıkları da öyle. Dahası, hoşnutsuzluk ve öfke, arzu edilen şey için duyduğumuz saygıdan doğduğu için, aşkı keskinleştirip ateşlendirir, ama bıkkınlık tiksinmeyi getirir; belirsiz, bulanık, usanmış ve uyuşuk bir duygudur bu.

Si qua volet regnare diu, contemnat amantem.

"Eğer bir kadın aşığını elinde tutmak mı istiyor, onu hor görsün." (Ovidius, *Amores*, II, XIX, 33)

contemnite, amantes,

Sic hodie veniet si qua negavit heri.

"Âşıklar önemsemez davranın; bu yolla

dün sizi geri çevirenin bugün size geldiğini göreceksiniz."

(Properce, II, XIV, 10)

Poppæ, âşıklarının gözünde değerini artırmak için değilse, neden yüzünün güzelliklerini saklamayı akıl etti? Herkesin göstermeyi, herkesin görmeyi arzuladığı bu güzellikler neden topukların altına kadar örtüyle gizlenir? Bizim ve başkalarının arzularının yerleştiği başlıca yerler neden üst üste bu kadar engelle örtülür? Ve bizdeki kadınların göğüslerini korudukları şu kocaman balinalı kale burçları iştahımızı kabartmaktan, uzaklaşırken bizi kendilerine çekmekten başka ne işe yarıyor?

Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.

"Kadın söğüt ağaçlarına doğru kaçtı; ama önce görülmek istedi."

(Virgilius, *Bucoliques*, III, 65)

Interdum tunica duxit operta moram.

"Benim saldırılarıma karşı bazen entarisiyle bir duvar çekti."

(Propertius, II, XV, 6)

Bu bakire utangaçlıkları, bu çekingen soğukluk, bu ciddi yüz, kadınların bizim onları eğittiğimizden daha iyi bildikleri şeylerin bu apaçık bilinmezliği, bizim yenme, egemen olma arzumuzu arttırmaya ve tüm bu törenin ve tüm bu engellerin iştahı önünde baş eğdirmeye değil de neye hizmet eder? Çünkü sadece zevk yok, bu yumuşak tatlılığı ve çocukça utancı şaşırtmanın, baştan çıkarmanın ve ateşimizin yasasına soylu ve örnek bir ağırbaşlılıkla boyun eğdirmenin şanı da vardır. Gerçekten de, bu şanın ihtiyata, cinsel arılığa, ılımlılığa üstün geldiği söylenir; bayanlara bu nitelikler salık verilmezse, hem onlara hem de kendine ihanet edilir. İnanın korkudan yürekleri titrer; sözlerimizden kulaklarının nafiyeti incinir; bu yüzden bizden nefret ederler ve sırnaşlarımızı bu yüzden zoraki teslim alırlar. Güzellik, ne kadar güçlü olursa olsun, bu niteliklerden olmadan değerlenemez. Bakın güzelliklerin çok daha fazla satıldığı ve en fazla zarif olduğu İtalya'da neler geçiyor; kadının kendini hoşa gider kılmak için yine de başka dış etkenler ve başka davranışlar araması gerekiyor. Aslında o, satılık ve herkesin olduğu zaman aciz ve eriyip bitmiştir de. İki benzer etki arasında, erdemli için de aynı şey geçerlidir; en fazla engel ve tehlikeyle karşılaştığımız kadını en güzeli ve en soylusu yerine koyarız.

Kutsal Kilise'nin bunca karmaşa ve fırtınayla çalkalanması, Tanrı'nın bir inayetidir; bu tezatla inançlı ruhları uyandırmaya ve çok uzun bir sakinlikle dalmış oldukları aylaklık ile uykudan onları çekip almaya yönelik bir etkidir. Doğru yoldan ayrılanların sayısının çokluğuyla dikkatimizi olabildiğince çekmiş bu mücadele vesilesiyle çaba ve güçlerimizi canlanmış görerek bir teraziye koyduğumuzda, yararın zararı aşıp aşmadığını kendi kendime soruyorum.

Evliliklerimizin düğümünü onları dağıtmaya yol açabilecek her şeyi ortadan kaldırarak daha sıkıca bağladığımızı sandık; ama istenç ve sevgi düğümü baskı arttıkça bozuldu ve gevşedi. Aksine, Roma'da evlilikleri çok uzun zaman baş tacı edip, bunları güvenceye alanlar için, isteyene evliliği anlaşmayla bozma özgürlüğü oldu bu; Romalılar, kaybedebilecekleri karılarına çok daha fazla bağlanıyorlardı.

Kimsenin boşanma özgürlüğünü kullanmasına gerek kalmadan beş yüz yıl geçti.

Quod licet, ingratum est; quod non licet, acrius urit.

"İzin verilen şeyin çekiciliği yoktur; yasaklanmış olan ise arzuları

kışkırtır." (Ovidius, *Amores*, II, XIX, 3)

Bu konuda, cezaların günahları azaltacağına çoğalttığını, doğru davranma özeni doğurmadığını, ama sadece kötülük yaparken yakalanmama kaygısı verdiğini söyleyen bir eski kişinin görüşü dile getirilebilir; çünkü buradaki aklın ve eğitimin çalışmasıdır.

Latius excisæ pestis contagia serpunt.

"Kökü kazındığı sanılan kötülük giderek yayılır."

(Rutillius, *Itinererium*, I, 397)

Bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum; ama deneyimle bildiğim, toplumun hiçbir zaman bu yolla kendini düzelmiş bulmadığıdır. Kişilerin davranışlarındaki düzen ve iyi kurallar başka şeye bağlıdır.

Yunan tarihçileri, İskitler'in komşusu Argippeler'in vurma amacıyla sopa ve baston edinmediklerini, aralarında kimsenin saldırmayı denemediğini, ama herhangi biri bundan kaçındığı takdirde erdemlerin ve varoluşlarının kutsallığı ile güvende olduğunu, kimsenin ona el kaldırmaya göze almadığını yazar. Zaten insanlarla başka ülkeler arasında yükselen uyuşmazlıkları düzene koymak için bu kişilere başvuruluyordu. Korunması istenen bahçe ve tarlaların çitlerinin bir pamuklu iple yapıldığı bir halktır bu; ipten sınır bizim hendeklerimizle çitlerimizden daha güvenli ve ciddiydi.

"*Furem signata sollicitant. Aperta effractarius præterit.*" ["Kilit hırsızları çeker, kapısı açık evi hırsız önemsemez." (Seneca, *Ep.*, LXVIII)]. Belki de iç savaşlarımızın şiddeti sırasında evimi koruyan, başka çarelerin arasında, içeriye kolay girilmesiydi. Savunma tecavüzü, güvensizlik hainliği çeker. Askerlerin amaçlarını, genelde kendilerine bahane ve özür yerine geçen kahramanlıklarındaki her tehlikeden onları kurtararak ve bundan şan çıkarmaya yönelik tüm nedenleri ortadan kaldırarak azalttım. Artık adaletin olmadığı bir sırada kahramanca yapılan şey her zaman onur vericidir. Onlara evimin ele geçirilişini kolay ve aldatıcı kıldım; evim kapıyı çalan herkese açıktır. Evim eski tarzda tek koruma olarak sadece bir kapıcıya sahiptir; o, kapımı korumak yerine, kibarlık ve zerafetle açar. Bu işte yalnızca yıldızların bana verdikleri hizmete sahibim. Tam olarak güvende değilse, soylu bir kişinin savunmada olduğunu göstermesi iyi değildir; çünkü bir yanı açık olan kişinin her yanı açıktır. Babalarımız savunmada güçlü yerler inşa etmeyi akıllarından geçirmedi; evlerimizi saldırıyla ve gafil avlamayla ele geçirme yolları – topsuz ve ordusuz demek istiyorum – her geçen gün koruma yollarından daha fazla çoğalıyor. Akıllar bu bakımdan kurnazlıklara çalışıyor; istila herkesin, savunmaysa sadece zenginlerin ilgisini çekiyor. Evim yapıldığı döneme göre sağlamdı; ama ben bugün evimin geçit vermeyişinin bana zorluk çıkarmasından korkarak buna hiçbir şey eklemedim. Buna barış zamanı içinde evleri daha açık kılma eğilimini, başkalarının eline geçerse tekrar geriye alınamamaları korkusunu da ekleyin. Zaten evleri güvenli hale sokmak da güçtür; çünkü iç savaşlar konusunda din bir bahane haline gelip de hukuk kisvesi altında akrabalık bağları artık güvenilmez olunca uşağınız da korktuğunuz taraftan yana olabilir. Kişisel parasal gelirler evlerimizin koruma garnizonuna bakmayı sürdüremez; bir süre sonra tükeneceklerdir. Ve kendimizi iflasa götürmeden bunu yapamadığımız gibi, üstelik daha kötü ve daha haksız bir biçimde halkı da iflasa sürüklemeden yapamayız. Şu halde kötü, çaresinin yanında çok daha ehvendir! Ve zaten, eğer bir şey yitirirseniz, dostlarınız zamanlarını size acıma yerine uyanıklık ve önlem yoksunluğunuzu, görevlerinizin gereği konusunda bilgisizliğinizi ya da ihmalkarlığınızı ayıplamakla geçirir. Bu kadar iyi

korunmuş evin ele geçirilmiş olması, bende bunların korunmuş oldukları için alındıkları kuşkusunu yarattı; bu heves uyandırıyor ve saldırıda bulunanlara neden teşkil ediyor. Her korunmanın belirli bir savaşçı yanı vardır. Eğer tanrı bunu isterse, birisi benim evimi kesinkes işgal edebilecektir; ama kesin olan bir şey varsa, onu oraya benim davet etmeyeceğimdir. Savaşlardan dinlendiğim bir barınak orası. Bu küçük köşede resmi işlerin sıkıntısını çıkarmayı deniyorum; aynı zamanda ruhumun küçük bir köşesini de onlardan kaçırıyorum. Savaşımız boşuna şekil değiştiriyor, yeni taraflarla çeşitleniyor; bana gelince kımıldamıyorum. Bunca savunması güçlendirilmiş ev olduğu sırada, durumumdan biliyorum ki, Fransa'da evimin korunmasını Tanrı'ya bırakan tek kişi benim. Ne gümüş tabak çanağı, ne değerli mülkiyet evrakını, ne de halıları kaçırdım. Ne korkmaktan, ne de kendimi yarım kurtarmaktan hoşlanıyorum. Eğer toptan bir güven tanrısal iyiliği hak ediyorsa, o zaman bu sonuna kadar bana eşlik edecek; aksi takdirde, dikkate değer ve korunmaya layık yaşamımı kesinkes geriye vermek için yeterince yaşadım. Nasıl mı bu? İşte otuz yıldan beri devam ediyor.[1]

On Altıncı Bölüm

Şan Üzerine

Ad ve nesne vardır; ad, nesneyi belirten ve ifade eden bir sözcük olup, ne nesnenin bir kısmı, ne de somut bir şeydir. Bu, nesneyle birleşmiş ve onun dışında yabancı öğedir.

Kendiliğinden eksiksiz olan ve kusursuzlukla bunu dolduran Tanrı, olduğundan daha fazlası olamaz, büyüklüğünce büyüyemez; ama adı artırılabilir, dış belirtilerine yönelttiğimiz kutsamalar ve övgülerle durmadan artabilir. Ve de mademki bu övgüler ancak onun Varlığı'na katılabiliyor – sadece var olan bir İyilik'te yücelebilen - onları şu halde O'na en yakın dış öğe olan adına atfediyoruz. İşte bunun içindir ki, onur ve şan sadece bir tek Tanrı'ya aittir; hiçbir şey bunları kendimiz için aramamız kadar akılsızca değildir. Çünkü biz içimizden yoksul ve zavallı olup, özümüz kusurludur ve sürekli bir iyileştirme gereksindirir; buna çalışmalıyız. Anlamsız ve boşuz, ama içimiz doldurmak zorunda olduklarımız yel ve sözcükler değildir; kendimizi düzeltmek için daha sağlam bir öze gereksiniyoruz. Karnı aç olanın iyi bir yemek yerine, güzel bir giysi araması kesinlikle budalalıktır! Daha hızlı koşmak gerekiyor. Günlük dualarımızın bunu dile getirdiği gibi: "*Gloria in exelsis Deo, et in terra pax hominibus* ." ["Gökteki Tanrı'ya şöhret, yeryüzündeki insanlara barış." (Aziz Luka, *İncil*, II, 14)]. Güzellik, sağlık, bilgelik, erdem ve bu türden başlıca niteliklerden yoksunuz; dış bezemeler, gerekli olgularla donanmamızdan sonra aranmalıdır. Din bilimi [Sebon'un doğal din bilimi] bu konuyu geniş ve doğru bir biçimde işliyor; ama ben buna hemen hemen hiç katılmadım.

Chrysippus ve Diogenes, şanın ilk ve kesin olarak hor gören kişileriydi. Onlar tüm zevklerin arasında, bize başkalarının beğenilerinden gelenden daha tehlikelisinin olmadığını, her şeyin ötesinde bundan kaçmak gerektiğini söylüyordu. Deneyimin bize birçok zararlı hayırsızlıkları bunda duyumsattığı doğrudur. Hükümdarları dalkavukluk kadar bozan hiçbir şey yoktur; kötü kişilerin bundan daha kolayca ün kazandıkları, kadınların iffetini bozan bazen övgülerden daha kesin ve daha günlük hiçbir davranış olmaz. Sirenalar'ın Ulysses'i kandırmak için kullandıkları ilk büyü bu doğadaydı;

"Gelin bize, gelin, ey övgüye değer Ulysses,

Grek ülkesinin en gururlandığı yüce kişi sizsiniz."

(Homeros'tan çevirilmiş dize, *Odysseia*, XII, 184)

Bütün bu filozoflar, dünyanın tüm şanının, onu elde etmek için sadece küçük parmağını kaldıran sağ duyulu bir kişiye değmediğini öne sürüyordu;

Gloria quantalibet quid erit, si gloria tantum est?

"Ne kadar büyük hayal etseniz de şöhret şöhretten başka nedir ki?" (Juvenal, VII, 81)

İyi diyorum, ama sadece şan için; zira onun peşinden sürekledigi yararlar arzu edilir hale geliyor. Başkalarının hakaret ve saldırılarına ve aynı türden başka şeylere karşı bizi daha az kırılgan kılıyor.

Bu aynı zamanda Epiküros'un öğretisinin başlıca noktalarından biriydi; insanları yükümlülüklerden ve kamu işleriyle meşgul olmaktan men eden "yaşamını gizle" ilkesi şanı küçümsemeyi de peşinen varsayar; çünkü bu, insanlar tarafından beğenilmiş övündüğümüz eylemlerdir sadece. Epiküros'un bu öğretisi bize saklanmayı, sadece kendimizle kaygılanmayı buyurup, başkaları tarafından az tanınmamızı, onlar tarafından çok daha az onurlandırılmamızı ve övülmemizi ister. Aynı zamanda Idomeneus'a, fırsat düştüğünde insanların ona yöneltecekleri hor görüşten kaçınmanın dışında, eylemlerini asla ün ya da genel

kanı üzerine düzenlememesini tavsiye eder.

Bu söylemler, kanımca, tamamen doğru ve akla uygundur. Ama biz, nedendir bilmem, inandığımız noktada ikircimliyiz; bir şeye inanmayız artık ve yine de mahkûm ettiğimiz şeyi kafamızdan silemeyiz. Epikuros'un son sözlerini, ölürken dile getirdiklerini inceleyelim; bunlar soylu ve böyle bir filozofa yakışır sözler olup, yine de adına bağlı şanla ve öğretisinde tarif etmiş olduğu aksayan yanla bir parça işaretlenmişlerdir. İşte onun son nefesinde yazdırdığı bir mektup:

"EPİKUROS'TAN HERMACHUS'E SELAM,

Bu mutlu gün, aynı zamanda yaşamımın son günüdür; bunları yine de mesanemde ve bağırsaklarımda daha beteri mümkün olmayan ağrıların pençesinde yazıyorum. Ama benim buluşlarımın ve kanıtlarımın anılmasının ruhuma verdiği zevk, bu ağrıları dengeledi. Sana gelince, çocukluğundan beri bana duyduğun sevginin ve felsefenin istediği gibi, Metrodorus'un çocuklarını korumaya özen göster."

İşte onun mektubu. Benim yorumuma göre, ruhunda hissettiğini söylediği şu zevk, ölümünden sonra elde etmeyi istediği ünle biraz ilgili; varisleri Aminomochus ile Thimocrates'ın her ocak ayında yıldönümünün kutlanması için Hermachos tarafından kaydedilmiş giderleri, kamer ayının yirminci gününde kendisinin ve Tetrodorus'un hatırasına toplanacak olan filozofları, dostlarının tedavi masraflarını karşılamasını istiyor.

Aksi görüşten grubun başı Carneades ise, gelecek kuşaklarımıza bilmeksizin ve sevinmeksizin bağlandığımız gibi, şanın kendiliğinden arzulanır olduğunu öne sürüyordu. Bu kanı, eğilimlerimize daha iyi gelen kanıların seve seve oldukları gibi, daha rahatça izlenmiş olmaktan yoksun kalmadı. Aristoteles, bunu dışsal iyiliklerin ilk sırasına koyar, "İki en ucu kötü sayarak şanı bütünüyle kaçılmalı gibi soruşturmaktan sakın" der. İnanıyorum ki, Cicero'nun bu konu üzerine yazdığı kitapları muhafaza etseydik, kimbilir bize neler anlatırdı; çünkü bu adam bu tutkuya öyle delicesine kapılmıştı ki başkalarının isteyerek düştüğü aşırılığa düşerdi sanıyorum, öyle de oldu; erdem, her zaman peşinden sürüklediği onurdan dolayı arzulanırdı.

Paulum sepultæ distat inertiæ

Celata virtus.

"Saklanan erdem, gizl aylaklıktan pek az farklıdır."

(Horatius, *Odlar*, IV, IX, 29)

Ve kızdığım bu şey, filozof adını taşıma onuruna sahip bir insanın aklında asla ortaya çıkamayacak pek yanlış bir düşüncedir.

Eğer bu doğru olsaydı, herkesin içinde erdeme kanıt göstermesi gerekmeyecekti. Ve biz sadece, erdemin gerçek merkezi olan ruhun hareketlerini, başkalarınca tanınması zorunlu olduğu kadarıyla kurala uygun ve düzenli tutmakla yükümlü olacaktık.

Şu halde ustaca ve kurnaz biçimde hatalar işlemek söz konusu değil mi? "Sen tasarlamaksızın bir yerde bir yılanın saklandığını bilseydin" der Carneades, "ölümünden yarar sağlamayı umut ettiğin bir kişi gelip oraya oturduğunda onu uyarmazsan, kötü davranırsın. Davranışından çok daha kötüsü bunu kendiliğinizden bilmeyeceğinizdir." Eğer kendi kendimize iyilik yapma zorunluluğunu saptamıyorsak, eğer cezalandırılmama bize doğru gibi geliyorsa, her gün kaç türlü alçaklığa kendimizi kaptırıyoruz? S. Plotius'un kendisine emanet ettiği zenginliklerini dürüstlükle geri verirken S. Peduceus bunu yaptı; benim de sıkça yaptığım bir şeydir bu. Böyle yapmaktan yoksun olduğumuz zaman tiksindirici bulabileceğimden daha fazla övgüye değer bulmuyorum bunu. Günümüzden P. Sextilius Rufus'un örneğini hatırlatmayı uygun

görüyorum; Cicero onu burada vicdanına rağmen bir mirası edinmekle suçlar. Bu miras yasalara aykırı değildi; hatta, yasalar tarafından öngörülmekteydi. Bir yabancı, sahte bir vasiyete dayanan akrabalık içinde bu şekilde pay elde etmeyi umduğundan, yetke ve etkinlikleri dolayısıyla belirli bir yüzdeliğe karşı M. Crassus ve Q. Hortensius'a başvurdu. Bu kişiler sahte belgeye kefil olmakla kalmayıp, bundan çıkar sağlamayı reddetmedi; iddiacıların, tanıkların ve yasaların yeterince koruması altındaydılar. "*Meminerint Deum se habere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suam.*" ["Onlar hatırlasın ki, tanık olarak Tanrı'ya sahipler; yani, benim onların özgür vicdanlarından işittiğim gibi." (Cicero, *De officiis*, II, X)].

Erdem, değerini şandan alıyorsa çok boş ve çok önemsiz bir şeydir. Bu durumda ona ayrıcalıklı bir yer vermek, talihten ayırt etmek hiçbir şeye yaramayacaktır; çünkü bu ünden daha rastlantısal bir şey olmaz mı? "*Profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat obcuratque*." ["Kuşkusuz kader egemenliğini her şeyin üzerine yayar; o, şanı ya da gölgeyi gerçek liyakat yerine kendi keyfine göre dağıtır." (Salluste, *Catilina*, VIII)]. Eylemlerimizin herkes tarafından bilinmesi ve görülmesi kayıtsız şartsız talihin işidir.

Bize keyfine göre şöhret veren kaderdir. Pek sıkça liyakatin önünden yüründüğünü ve liyakatin kendisinin ötesine çokça geçildiğini gördüm. Gölgeyle şöhretin birbirine benzediğini gözlemleyen ilk kişi, bu konuda tasarladığından çok daha başarılı oldu.

Her ikisi de son derece boşuna şeylerdir; gölge de sıkça bedenin önüne geçer, sıkça ondan çok daha büyüktür.

Soylulara şanın sadece yiğitlikte aranması gerektiğini "*quasi non sit honestum quod nobilitatum non sit*" ["Sanki bir eylem ancak ünlü olduğu zaman erdemli olurmuş gibi." (Ciceron, *De officiis*, I, IV0)"] öğreten kişiler, fark edilemeyen binlerce fırsat çıktığı takdirde, kendilerini kimse görmüyorsa asla tehlikeye atılmamalarını ve yüce eylemlerini haber verecek kişilerin bulunduğundan kesin emin olmalarını onlara öğretmenin ötesinde ne sonuç elde ediyor? Kaç kişisel yiğitlik, bir savaşın karmaşası içinde yitip gitmiş kalıyor? Karmaşa sırasında başkalarını bu şekilde gözlemlemekle vakit geçiren kişinin kendisi buna hemen hemen hiç katılmaz ve arkadaşlarının gösterdiği davranışları kendinin kılar. "*Vera et sapiens animi mannitudo honestum illud quod maxime naturam sequitur, in factis positum, non in gloria, judicat*." ["Bilge ve gerçekten yüce bir ruh, doğamızın yöneldiği başlıca nesne olan onuru şanda değil, eylemlerde görür." (Cicero, *De officiis*, I, XIX)]. Yaşamımdan beklediğim tüm şan, onu dingin biçimde yaşamış olmaktır. Dingin biçimde, ama Metrodorus, Arcelias ya da Aristippes tarzında değil, kendime göre. Mademki felsefe dinginliğe doğru hepimiz için geçerli hiçbir yol bulamadı, herkes bunu kendi payına arasın!

Sezar ile İskender, sonsuz büyüklükteki ünlerini talihten başka bir şeye mi borçluydu? Kendilerini hiç tanımadığımız çok sayıda insan ilerlemelerinin henüz başındayken yok olup gittiler. Eğer şansızlık girişimlerinin henüz başında önlerini kesmeseydi, onlar da benzer cesareti göstereceklerdi? Bunca tehlikenin içinde Sezar'ın hiçbir zaman yaralandığını hatırlamıyorum; onun karşılaştıklarının en önemsiz, en ufak tehlikelerde binlercesi öldü. Her zaman bir peykenin üstünde gibi bir gediğin tepesinde ya da komutanın gözü altında bir ordunun başında olunmaz. Bir çitle bir çukurun arasında gafil avlanılır; bir kümese darbe indirmek gerekir, bir samanlıktan dört sefil arkebüzcüyü dışarıya uğratmak gerekir, birlikten tek başına uzaklaşmak ve ansal gereklilikle tek başına hareket etmek gerekir. Ve eğer orada uyanık olunursa, kanımca, deneyim en az coşturucu durumların tamı tamına en tehlikelileri olduklarını gösterir; çağımızın tanıdığı savaşlarda, bazı küçük kentlerdeki çatışmalar gibi, saygın ve şanlı yerlerde önemsiz ve tehlikesiz koşullarda daha fazla iyi kişiler can verdi.

Elverişli bir vesileyle vuku bulmazsa, ölümünü boşa gitmiş bir fırsat gibi gören kişi, ölümüne şan

katmak yerine, yaşamını karartır, yine de pekçok uygun fırsatı elinden kaçırır. Gerçek fırsatlarsa, her kişinin vicdanı bunları yeterince duyuruyorsa yeter derecede ün vericidir. "*Gloria nostra est testimonium conscientiæ nostræ*." ["Şanımız, vicdanımızın tanıklığıdır. (Aziz Paul, *Ep.*, II *Korentliler'e*, I, 12)].

Sadece yaptığı iyilik öğrenileceği, tanındığında daha fazla güven sağlayacağı zaman iyilik adamı olan, ancak erdemi insanlar tarafından bilinmesi koşuluyla iyilik yapmayı isteyen bir insan, çokça hizmet alınabilen bir kişi değildir.

Credo che'l resto di quel verno cose

Facesse denge denge di tenerne conto;

M afur sin' a quel tempo si nascose,

Che non è copla mia s'hor' non le canto:

Perche Orlando a far opre virtuose,

Piu ch'a narrarle poi, sempre era pronto,

Ne mai fu alcun' de li suoi fatti espresso,

Senon quando hebbe i testimonii apresso.

"Sanırım bu kışın geri kalanında

Ronsard anılmaya değer şeyler yaptı;

eğer bunlar şimdiye kadar gizli kaldıysa

ve ben, hiç anlatmadıysam benim hatam değil bu:

Çünkü Ronsard daha sonra yayınlamaktansa

her zaman güzel eylemlerde bulunmaya hazırdı

ve tanık olmadığı takdirde

onun kahramanlıkları asla açığa vurulmadı."

(Arioste, *Orlando Furiosa*, XI, LXXXI)

Görevimiz gereği savaşa gitmeliyiz ve bundan ne kadar gizli olurlarsa olsunlar tüm güzel eylemlerde ve hatta erdemli düşüncelerde bulunan bir ödülü beklemek gerekir; iyi şekillenmiş bir vicdan içtenlikle iyi hareket etmiş olduğunu duyumsar. İnsan kendisi için, sert ve sağlam bir yüreğe sahip olmaktan oluşan bu üstünlük için kaderin saldırılarına karşı cesur davranmalıdır:

Virtus, repulsæ nescia sordidæ,

Intaminatis fulget honoribus,

Nec sumit aut ponit secures

Arbitrio popularis auræ.

"Erdem utandırıcı yenilgilerle bilmez;

o, katkısız bir parıldıyla ışıldar, konsüllük simgelerini

maymun iştahlı bir halkın keyfine göre alıp vermez"

(Horatius, *Odlar*, III, II, 17)

Ruhun rolünü oynamak zorunda oluşu kendini göstermek için değil, sadece kendi gözlerimizin derin liğini görebildiği içimizdedir; orada ruh bizi ölüm korkusundan, acılardan ve hatta utançtan korur ve çocuklarımızın, dostlarımızın ve servetimizin kaybına karşı güçlendirir. Ve bunda uygunluk zuhur ettiği zaman, bizi alıp savaşın tehlikelerine de götürür. "*Non emolumento aliquo, sed ipsius honostatis decore* ["Bir çıkar için değil, ama bizzat erdeme bağlı onur için." (Cicero, *De finibus*, I, X)]. Bu kazanç çok daha büyük ve hakkımızda taşınan elverişli bir yargıdan çok daha umut edilmeye değerdir.

Bir dönüm toprak üzerine bir yargı oluşturmak için tüm bir ahaliden bir düzine adamı seçmek gerekiyor; kesinlikle en güç ve en önemli şey olsa da eğilimlerimizi ve eylemlerimizi yargılamak için bu konuda cahilliğin, haksızlığın ve sebatsızlığın anası kalabalığa ve ayak takımına teslim oluyoruz! Bir bilgenin yaşamını çılgınların yargısına bağlamak akla uygun mudur?

"*An quidquam stultius quam quos singlos contemnas, eos aliquid putare esse universos?*" ["Bir araya geldikleri zamandan ziyade, her biri bir yanda olduğu zaman insanları küçüksemekten daha akılsızca ne vardır?" (Cicero, *Tusc*., V, XXXVI)].

Herkesi hoşnut etmeye çalışan bunu asla başaramaz; bu şekilsiz bir hedef olduğundan üzerine isabet ettirmek mümkün değildir.

"Nihil tam inæstimabile est quam animi multitudinis." ["Kalabalığın yargılarından daha küçümsenmeye değer hiçbir şey yoktur." (Titus-Livius, XXXI, XXXIV)].

Demetrius, halk oyundan alaycı bir şekilde söz eder, onun yukarıdan gelen sese, aşağıdan gelenden daha fazla önem vermediğini söyler. Ve işte bunu söyleyen bir başkası: "*Ego hoc judico, siquando turpe non sit, tamen non esse non turpe, quum id a multitudine laudetur*." ["Gerçekte çoğunluğun onayına sahip olan bir şey, utandırıcı değilse bile, ben onu öyle sayarım." (Cicero, *De finibus*, II, XV)].

Hiçbir ustalık, hiçbir kıvraklık adımlarımızı bu kadar tereddütlü ve bu kadar güvensiz bir rehberin peşinden götüremezdi. Bu gürültü patırtı ve rüzgârdan ibaret olan, yine de bizi iten halk dedikoduları ortasında hiçbir geçerli yol çizilemez. Demek ki bunca bulanık ve değişken bir hedefi önermiyoruz; aklı izleyerek sebatla yürüyelim. Ve kamu onayı isterse bu yolda bizi izlesin; o, tamamıyla kadere boyun eğmiş olduğuna göre başka bir biçimde bir yöntem bulmayı umut etmek için hiçbir nedenimiz yoktur. Bununla birlikte, yine de doğru yolu düz olduğu için değil, onu deneyimle bildiğim üzere, önünde sonunda genellikle en iyisi ve en yararlısı olduğu için izlerdim. "*Dedit hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent* ." ["Tanrı'nın en onurlu şeyleri aynı zamanda en yararlı şeyler yapması; insanlar için bir lütuftur." (Quintillien, *Hitabet okulu*, I, XII)].

Eski çağın denizcisi büyük bir fırtınanın ortasında Neptün'e şöyle sesleniyordu: "Ey Tanrı; istersen kurtar beni, istersen ortadan kaldır; ama ben dümenimi her zaman doğru tutacağım." Yaşamımda, kaypak, ikircikli, riyakâr ve dünyada benden çok daha kurnaz olduklarından hiçbirinin kuşku duymadığı binlerce kişinin benim kurtulduğum yerde yok olup gittiklerini gördüm:

Risi sucessu posse carere dolos.

"Kurnazların da başarısızlığa uğrayabildiklerini gördüğümden güldüm." *(Ovidius, Menkıbeler, I, 18)*

Paul Emilie, Makedonya'daki şanlı seferine çıkarken, Roma halkına her şeyden önce yokluğunda eylemleri hakkında dillerini tutmalarını tavsiye etti. Büyük işler için yargılama özgürlüğünün ciddi bir engel oluşundandır bu! Ve içimizden her birinde, Fabius'un (Cunctator) halkın düşmanca, hatta hakaretli kanısı karşısındaki sarsılmazlığı yok. O, iyi bir onur ve halk onayı elde etmek üzere görevini daha az iyi uygulayacağı yerde, ünlülüğünü insanların boş çılgınlıklarıyla karşı karşıya bıraktı. Kendini övgülerin konusu hissetmenin nasıl tatlı olduğunu bilmem; ama buna çok aşırı önem atfediyoruz.

Laudari haud metuam, neque enim mihi cornea fibra est;

Sed recti finemque extremumque esse recuso

Euge tuum et belle.

"Övguden nefret etmiyorum;

çünkü boynuz gibi duyarsız değilim;

ama erdeme bir 'aferin! Çok iyi!'nin amaç olarak görülmesini

reddediyorum." (Perse, I, 47)

Kendim için "neyim" diye kaygılandığım kadar başkaları için "neyim" diye tasalanmıyorum. Kendi varlığımla zengin olmak istiyorum, ödünç aldıklarımla değil. Başkaları olayları ve görüntüleri ancak dışardan görür; herkes bize dıştan güler yüz gösterse de, içi ateş ve yılgıyla doludur. Onlar yüreğimi göremez; sadece davranışlarımı görürler. Savaşın ikiyüzlülüğünün eleştirilmesi doğrudur; çünkü bir kurnazın kalbi rehavetle dolu olduğu sırada tehlikeden yakayı sıyırmasından, kötülük yapmasından daha kolay hiçbir şey olur mu? Tehlikelere girmekten kişisel olarak kaçınma bir alay şekli olup, çevremizi bir tehlikeye atılmadan önce bin kez yanıltmış olacağız; dahası bu kez, içimizin derinliğinde ruhumuz titrese bile sakin bir yüz takınarak ve güvenli bir sesle konuşarak oyunumuzu saklamayı iyice bileceğiz. Parmağına takanı görünmez kılan Platon'un yüzüğü ele alındığında, pek çok insanın kendini göstermek gerektiği yerde saklandığı, zorunluluk dolayısıyla iyi bir güven gösterisi yapıp, pek onurlu bir yerde bulunmaktan pişmanlık duyduğunu kesin olarak görülecektir.

Falsus honor juvat, et mendax infamia terret

Quem, nisi mendosum et mendacem?

"Namussuz ve yalancıdan başka, kim sahte övgülere bu kadar

duyarlıdır ve iftiradan böyle çok korkar?" (Horatius, *Ep.*, I, XVI, 39)

İşte tüm bu dış görüntülere dayandırılmış yargıların neden son derece güvensiz ve kuşkulu oldukları. Her kişinin en güvenilir tanığı kendisidir.

Hak kazanılmış olduğu zaman, şanımıza kaç hizmetkâr ortak edilmez ki? Üstü açık bir siperde sarsılmadan duran kişi, günde beş kuruş karşılığında kendisine yol açan elli zavallı öncü er için ne yapabilir?

Non, quicquid turbida Roma

Elevet, accedas, examenque improbum in illa

Castiges trutina: nec te quæsiveris extra.

"Azgın Roma'nın her mahkumiyet kararını kabul etme;

onun adaletsiz terazisini düzeltmeyi üstlenme;

kendini kendinin dışında arama." (Perse, I, 5)

Adımızı biraz daha yükseltmek diye adlandırdığımız, onu yaymaya ve ağızlarda yaygın konuşturmaya dayanır; onun iyi kabul görmesini, yükselişinin ona yararlı olmasını isteriz. Bu amaçta bulunabilecek en hoş görülebilir taraf budur. Ama bu hastalığın aşırısı, bazılarının kendilerinden hangi biçimde olursa olsun söz ettirmelerine kadar varır. Trogus Pompeius, Herostratus'dan, Titus Livius, Manlius Capitolinus'dan "iyi bir ündense büyük bir üne arzu duydular" diye söz eder. Buradaki sıradan bir kusurdur. Bizden söz edilme şeklinden çok bizden söz edilip edilmediğinden kaygı duyarız; adımızın insanların ağzında olduğunu öğrenmek bize yeter, hangi şekilde olduğu pek önemli değil. Tanınmak, yaşamını ve yaşam süresini başkalarının korumasına koyma biçimiymiş gibi geliyor. Bunun beni ilgilendiren yanı, kendimi sadece evimde olduğum halimle ve dostlarımın bilgiye sahip oldukları, tamamen çıplak ve basitçe değerlendirmelerine açık yaşamımın bu diğer yüzüyle ölçüp biçiyorum; kesinlikle biliyorum ki, bundan edindiğim düşüncenin kendini beğenmişliğinden başka kazanç ve sevinç hissetmiyorum. Ölmüş olduğum zaman bu düşünce çok daha az umurumda olacak ve bazen bundan türeyen gerçek yararların iyi kullanımını yitireceğim; ne üne kavuşma, ne de nerede bana dokunabildiği ya da bana kadar ulaştığıyla ilgili tutkum olmayacak artık. Adımın günün birinde şanı tanımasını beklemeli miyim? Her şeyden önce, gerçekten benim olan bir adım yok; sahip olduğum iki addan biri tüm soyumla ortaktır; hatta başkalarıyla da. Paris'te ve Montpellier'de adı "Montaigne" olan bir aile var, bir tane de Bretagne'da; Xaintonge'da "de la Montiagne"ler bulunuyor. Bir tek hecenin yer değiştirmesi kaderimizi karman çorman edecek; şöyle ki, onların şanından pay çıkaracağım, onlarsa belki utancımdan. Zaten, bir zamanlar benimkiler İngiltere'de hâlâ tanınan bir soyun 'Eyquem' denen adındandır. Benim adıma gelince, onu almaya heves eden herkesin olabilir. Böyle bir çengel atan kişi benim yerime onurlanmış olacak mı acaba? Kendime özgü bir seçkinliğe sahip olduğum zaman, artık sahip olmadığımda bu kesinlikle neyi gösterebilecekti? Yokluğu belirleyip değerli yapabilecek miydi?

Nunc levíor cyppus non imprimit ossa?

Laudat posteritas: nunc non è manibus illis,

Nunc non è tumulo fortunatáque favilla

Nascuntur violæ?

"Mezar taşım kemiklerimi daha az mı ezecek?

Kutsal ruhlardan, mezarımdan, menekşelerle bezeli külümden

beni öven gelecek kuşaklar

bunun için mi dünyaya geliyor?" (Perse, I, 37)

Oysa önceden de başka yerde bunu dile getirmiştim.

Sonuçta, on bin kişinin öldüğü ya da yaralandığı tüm bir savaşta, haklarında konuşulacak olsa olsa on beş kişi olur. Sadece bir arkebüzcünün değil, ama bir liderinki için, talih olgusuyla birleşmiş olan kişisel bir eylemin değerlenmesi için özel üstünlükte bir yücelik ya da önemli bir sonuç gerekir. Çünkü, bir, iki ya da on kişiyi öldürmek ve cesaretle ölüme karşı durmak, kendimiz söz konusu olduğundan bizim için önemsiz değilse de, geri kalan herkes için son derece sıradan olup, her gün çok sayıda görülür bu; onda

kayda değer bir etki meydana getirmek için hiçbir özel ünlülük bekleyemediğimiz benzer eylemden çok sayıda gerekir.

casus multis his cognitus ac jam

Tritus, et e medio fortunæ ductus acerve.

"Bu, birçok insanın başına gelen,

adi, kaderin bin şansında birine denk gelen bir kazadır."

(Juvenal, XIII, 9)

Fransa'da beş yüz yıldan beri elde silah binlerce kişi içinde, bilgi sahibi olduğumuz ancak yüz kişi var. Sadece toprağa verilmiş komutanların değil, aynı ölçüde savaşların ve zaferlerin hatırasıdır bu.

Dünyadaki insanların yarısından çoğunun yazgısı, kayda geçirilmediği için oracakta kaldı ve unutulup gitti.

Eğer bilinmeyen olaylar elimde olsaydı, sanırım ki, her halde bilinenlerin pabucunu kolayca dama atarlardı.

Grekler'den söz etmek bir yana, nasıl oluyor da bunca yazar ve tanık, bunca ender ve soylu kahramanlık arasından pek azı bize ulaşmıştır?!

Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.

"Zayıf bir ünün esintisi bize zar zor ulaştı."

(Virgilius, *Aeneas*, VII, 646)

Günümüzde iç savaşlar olduğunu yüzyıl sonra çok az insan hatırlayacaktır!

Lakedemonyalılar bir savaşa atılmadan önce, kahramanlıkları iyi ve hak ettiği biçimde yazılsın diye Musalar'a kurbanlar veriyorlardı; bunda tanrısal ve az bulunur bir iyilik olduğunu, güzel eylemler kendilerine yaşam verir ve sürekliliklerini güvenceye alır diye düşünüyorlardı.

Her uğradığımız arkebüz ateşinde, atıldığımız her tehlikede bunları kayda almak için hemen bir zabıt katibinin olduğunu zannedebilir miyiz? Bunları yüz zabıt katibi bile kaydetse, yorumları üç günden fazla sürmez, kimse bunlardan hiçbir şey öğrenmezdi. Eski insanların yazdıklarının binde birlik bölümü bile elimizde değil; onlara tanıklık edenin iyiliğine göre kısa ya da uzun bir yaşam veren rastlantıdır. Öbürünü bilmediğimiz için, çok haklı olarak elimizdekinin en kötü taraf olup olmadığını sorguluyoruz. Tarih kitapları değersiz şeylerle yapılmaz; her zaman astlık durumunda bir imparatorluğun ya da bir krallığın kurucusu için sıralı elli iki savaş kazanmış olmak gerekir – Sezar gibi. On bin iyi silah arkadaşı ve birçok büyük komutan onun peşinde mertçe ve cesurca öldü; adları ise sadece eşleriyle çocuklarının yaşadığı sürece devam etti,

Quos fama obscura recondit.

"Karanlık bir şöhrete gömüldüler." (Virgilius, *Aeneas*, V, 302)

Kahramanca davranmış olanlardan üç ay ya da üç yıl söz ediyoruz, daha sonra hiç yaşamamışlar gibi onları unutuyoruz. Şanın kitapların belleğine geçirdiği kişilerin ve olayların hangileri olduğunu titizlikle ve tam bir dürüstlükle inceleyen birisi, yüzyılımız için, öne çıkabilen çok az eylemin ve çok az kişinin

olduğunu görecektir. Kendi ününden öteye yaşayan ve gençlik yıllarında pek haklı alarak elde etmiş olduğu onur ve şanın gözlerinin önünde sönüşüne dayanmak zorunda olan kaç tane değerli adam gördük! Üç yıllık bu düşsel ve hayali yaşam için, gerçek yaşamımızı, başlıca yaşamımızı kaybedecek ve kendimizi sürekli bir ölüme mi atacağız? Bilgeler, pek önemli bir girişime daha güzel ve daha doğru bir amaç saptıyor.

"Recte facti, fecisse merces est."

"İyi bir eylemin ödülü, onu yapmış olmaktır." (Seneca, *Ep*., LXXXI)

"Officii fructus ipsum officium est."

"Bir hizmetin meyvesi, bizzat hizmetin kendisidir."

(Cicero, *De finibus*, II, XXII)

Bir ressamın ya da bir sanatçının ya da dahası, bir dilbilimcinin eserleriyle kendine bir ad yapmaya çabalaması belki hoş görülebilirdi. Oysa erdemli eylemler, özgün değerleri yerine bir başka bedel aramak zorunda olmayacak kadar kendiliklerinden fazlasıyla soyludur – özellikle de, bu değeri insanların boş yargılarında aramayacak kadar.

İnsanları görev sınırları içinde zaptetmek için bu hatalı tutum yine de toplumun yararına olabilir; eğer bu tutum halkı erdeme yöneltmeye katkıda bulunuyorsa ve eğer hükümdarlar tüm dünyanın Trajan'ın hatırasını kutsayıp, Neron'unkinden tiksindiğini görerek duygulanıyor, bir zamanlar pek ürkütücü ve pek korkulan bu büyük alçağın, onunla ilgilenen ilk okullu tarafından lanetlendiğini ve tahkir edildiğini görmekten etkileniyorlarsa, o zaman cesaretle gelişsin ve aramızda olabildiğince en üst derecede beslensin.

Cumhuriyet'inin yurttaşlarını erdemli kılmak için tüm yolları kullanan Platon, onlara aynı zamanda iyi ünü ve halkın saygısını küaçümsemelerini tavsiye eder. Ve kötü kişilerin tanrısal bir esinle, sözlerde olduğu kadar düşüncelerde de iyilerle kötüleri çoğu kez ayırt etmeyi bildiklerini söyler. Bu yazar ve onunla ustası (Sokrates), insan yetisinin eksik olduğu yerde tanrısal işlemleri ve esinleri buyur etmek için harika ve yürekli işçilerdir; "*ut tragici poetæ confugiunt ad deum, cum explicare argumenti non possunt*." ["Trajedi şairlerinin temsilin düğümünü çözemedikleri zaman bir tanrıya başvurmaları." (Cicero, *De natura deorum*, I, XX)]

Belki de Timon, bunun için Platon'a "mucizelerin büyük yapımcısı" diye hakaret ediyordu.

Madem ki insanlar kendilerine gerçek parayla ödeme yapma yetisinde değiller, o halde orada kalp para da kullanılıyor. Bu çare tüm yasa koyucular tarafından uygulandı; insanları görevlerinde dizginlemeye yarayan bir törensel hiçlik ya da yalancı kanı karışımının bulunmadığı toplum olmaz. Bunun için, doğaüstü gizemlerle zenginleştirilmiş masalımsı kökenlere sahip kişilerin sayısı çok fazladır. Türeme dinlere saygınlık veren ve onların zeki insanlarla desteklenmesini sağlayan budur. Numa ile Sertorius adamlarının imanını güçlendirmek için onları şu saçmalığı yutturuyordu: aldıkları tüm kararları onlara su perisi, Egeria ve beyaz dişi geyik tanrıların yanından getirmekteydi.

Numa, yasalarını bu tanrıçanın korumasına bıraktı: Baktriyalılar'ın ve Persler'in yasa koyucusu Zerdüşt, kendi yasalarını tanrı Oromasis'in korumasına bıraktı. Mısırlılar'da Trismegiste Mercure'ü, İskitler'de Zamoxis Vesta'yı, Kalkidyalılar'da Charondas Saturne'ü, Giritliler'de Minos Jupiter'i, Lakedemonyalılar'da Licurgus Apollon'u, Atinalılar'da Dracon ile Solon Minerva'yı yardıma çağırdı. Her toplumun başında bir tanrısı vardır; Musa'nın Mısır'a çıkan Yahudi halkına bildirdiği gerçek

Tanrı'nın dışında hepsi sahte tanrıydı.

Bedeviler'in dini, Sire de Joinville'in dediğine göre, başta olguların arasında hükümdarı için ölen kişinin ruhunun birincisinden daha mutlu, daha güzel ve daha güçlü bir bedenle birleşeceğini öne sürüyordu; bu olgu dolayısıyla da onlar yaşamlarını çok daha seve seve tehlikeye atarlardı.

In ferrum mens prona viris, animæque capaces

Motris, et ignavum est redituræ parcere vitæ.

"Bu gözü pek savaşçılar kılıca meydan okuyor, cesaretleri

ölümü kucaklıyor, yeniden doğacak olan bir yaşamı esirgemek onlar için bir alçaklıktır." (Lucain, I, 461)

Tamamen aptalca olsa da, işte kesinlikle kurtarıcı bir inanç! Her millet kendisinde bunlardan birçok örneğe bulunur; ama bu konuyu genişletmeye değer.

İlk konum üzerinde bir söz daha söylemek gerekirse; hanımlara görevlerini "namus" diye adlandırmalarını artık tavsiye etmiyorum; "*ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum quod est populari fama gloriosum*" ["Gündelik dilde, halkın görüşüne göre, şanlı olanın şerefli de sayılması gibi." (Cicero, *De finibus*, II, XV)], görevleri asal, namusları bir kabuktan ibarettir. Onlara bu bahaneyi reddetiklerini doğrulamak için bize göstermelerini dahi tavsiye etmiyorum; zira bunlar dıştan hiç görünmediği için namusla pek az ilişkili şeyler olan arzularının ve istençlerinin eylemlerinden çok daha düzene bağlanmış olduklarını kesin varsayıyorum:

Quæ, quia non liceat, non facit, illa facit.

"Şu kadın boyun eğer; ancak boyun eğmesine izin verilmediği için yan çiziyor." (Ovidius, *Amores*, III, IV, 4)

Bunu arzu etmek kadar yapmak da hem Tanrı'ya hem vicdana karşı günah işlemektir. Bunlar ise saklı ve gizemli eylemlerdir; eğer kadınların görevlerine karşı saygı ve iffetin kendiliğinden sevgisi olmasaydı, namusun dayandığı başkalarının bilgisine bu eylemlerin birkaçını gizlice aktarmak çok kolay olacaktı.

Her namuslu kişi, vicdanını yitirmektense onurunu yitirmeyi yeğler.

On Yedinci Bölüm

Kendini Beğenmişlik Üzerine

Değerimiz üzerine fazla iyi görüş beslemek gibi bir başka övünme türü daha var. Bu, kendimize duyduğumuz abartılı bir sevgi olup, bizi kendimize gerçekte olduğumuzdan farklı tanıtır. Tıpkı tutkulu bir aşkın, kendisini bir başkasına aşk, incelik ve güzellik olarak vermek yerine, kendisini çoşturanların kendi yargısında belirsizliğe ve dağınıklığa götürmesi, kendi sevgilerini o kadından daha sevecen ve yetkin bulması gibi.

Bir insanın bu yola sapma korkusuyla kendini yanlış tanımasını istemediğim gibi, kendisine olduğundan daha az değer biçmesini de istemiyorum. Yargı her zaman ayrıcalıklarını korumalıdır; o halde, başka yerde olduğu gibi, bu noktada da onun gerçeğin kendisine tanıttığını görmesi gerekir. Kendini dünyada var olan en büyük komutan saymayı yiğitçe göze alan Sezar söz konusuymuş gibi! Uzlaşmalardan ibaretiz biz; bunlar bizi peşlerinden sürüklüyor, olguların gerçek özünü unutup, gövdeyle ilgilenmeden dallara asılıyoruz. Hiçbir şekilde yapmaktan korkmadıkları şeyleri duyar duymaz yüzlerinin kızarmasını hanımlara öğrettik; uzuvlarımızı adlarıyla dile getirmeye cesaret edemiyoruz ve yine de bunları her türlü ahlaksızlıkta kullanmaktan çekinmiyoruz! Anlaşmalar, meşru ve doğal şeyleri sözcüklerle ifade etmemizi yasaklıyor; bunlara uyuyoruz. Akıl, kötü ve yasal olmayan şeyleri yapmamızı yasaklıyor; ama herkes bununla alay ediyor. Mademki bunlar ne iyi, ne de kötü kendinlerinden söz edilmeye izin vermiyor, işte uygunluk kurallarında kösteklendim. O halde, bu kez bunlar bir kenara bırakılacak.

Talihin (bunu iyi ya da kötü diye adlandırmalı) yaşamlarını yüksek bir görevde geçirmeye yönelttiği kişiler, kamusal eylemlerinde hangi türden adam olduklarını kanıtlayabilir. Ama kaderin toplum içinde tuttuğu, kendileri yapmazsa kimsenin onlardan söz etmeyeceği kişiler, onları tanımalarında yararı olan kişilere kendilerinden söz etmeyi göze alırlarsa hoş görülebilirler; Lucilus'un durumunun olduğu gibi:

Ille velut fidis arcana sodalibus olim

Credebat libris, neque, si malè cesserat, usquam

Decurrens alio, neque si benè: quo fit ut omnis

Votiva pateat veluti descripta tabela

Vita senis.

"O sırlarını sadık dostlarına açar gibi, kitaplarına aktarıyordu.

Mutluyken de mutsuzken de hiçbir zaman başka sırdaş aramadı

tıpkı tanrılara adanmış bir tablo gibi

tüm yaşamı orada gözler önüne serildi." (Horatius, Sat., II, I, 30)

Lucilius, eylemlerini ve düşüncelerini kâğıt üzerinde açığa vurdu; orada olmayı düşündüğü gibi resmetti kendini. ""*Nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit*." ["Ve Rutilius ve Scaurus'e ne daha az inanıldı, ne de daha az saygı gösterildi." (Tacitius, *Tarım*, 1)].

Öyle ki, en taze çocukluğumdan beri, bende bilmem hangi davranışın ve boş ve aptalca bir böbürlenmenin fark edilmiş olduğunu hatırlarım. Öncelikle pek kişisel ve bizimle pek bütünleşmiş, ne duyumsayabildiğimiz, ne de teşhis edebildiğimiz eğilimlere ve tutumlara sahip olmanın kötü olmadığını söyleyeceğim. Beden bu doğal eğilimlerden, bilincimizde ve rızamızla olmaksızın birkaç kıvrım muhafaza

eder. Güzelliklerinin bilincinde, İskender belirli bir istençli yapmacıkla başını biraz yana eğiyordu; Alcibiades ise tatlı ve "r"leri boğan bir sesi benimsemişti. Julius Sezar, parmağıyla başını kaşıyordu; bu, kesinlikle sıkıntılı düşüncelerin pençesinde olan bir kişinin tavrıdır; Ciceron'un burnunu ovuşturma âdeti de doğuştan alaycılığı gösterir. Böyle hareketler bizde istencimiz dışında ortaya çıkabilir. Bunların en sıkça alçakgönüllü ve kibarlık adına yanlış olarak selam vermeler ve baş eğmeler gibi sözünü etmeyeceğim yapay olan başkaları da vardır; gerçekten de, bundan görkem kazanmak için yapılabiliyor. Ben özellikle yazın şapka çıkarmakta oldukça cömertim; şapka çıkaranları, nitelikleri ne olursa olsun, hizmetimde olanın dışında hiç karşılıksız bırakmam. Tanıdığım bazı hükümdarların bunda daha tutumlu olmalarını ve son derece bilinçli şapka çıkararak selam dağıtmalarını dilerdim; zira böyle düşüncesizce dağıtıldığında bu selamlar değersiz oluyor. Abartılı davranışlar bölümünde, halkın arasında başını çevirmeksizin, oraya buraya eğmeksizin, hatta kendisine selam verenlere bakmaksızın her zaman dik tutan İmparator Costantius'un kurumlanmasını unutmayalım; o, bedenini arabasının hareketine uymaya bile bırakmaksızın, insanların önünde tükürmekten, burnunu sümkürmekten, yüzünü silmekten kaçınarak sabit tutardı.

Bende fark edilen bu hareketlerin derin doğamdan ortaya çıkıp çıkmadığını ve bu kusura gerçekten gizli bir eğilimim olup olmadığını bilmiyorum; öyle olabilir çünkü bedenimin hareketlerinin sorumluluğunu yüklenemiyorum. Ama ruhumda olan hareketler için, onları hissettiğimi burada söylemek isterim.

Bu kendini beğenmişlik tutumu içinde bilinmesi gereken iki görünüş var; kendine aşırı değer vermek ve başkalarına yeterince değer vermemek. Birisi için, bana öncelikle bunu izleyeni hesaba katmak gerekir gibi geliyor: Aklımın bana ters gelen bir kusurunun etkisi altındayımdır; zira bunu haksız gibi, daha çok da yersiz gibi değerlendiririm. Bunu düzeltmeyi denerim, ama söküp atamam. O beni aidiyetimde olan şeyleri değerden düşürmeye, bana ait olmayan, bana yabancı ya da var olmayan şeylerin bir o kadar değerini yükseltmeye yöneltir. Ve bu eğilim bir hayli öteye doğru gelişir. Aynı şekilde, kocalar üzerlerinde yetkeleri olduğu olgusundan dolayı karılarına haksız bir küçümsemeyle bakıyor ya da bazı babalar çocuklarına karşı bunun aynısı yapıyor. Benim de yaptığım budur; iki benzer uğraş arasında önem vereceğim her zaman benim olanlardan başkası olacaktır. İleriye gitmekte ve egemen olunan, hizmetinde bulunan kişiye karşı sahipliğin bizzat yol açtığı küçümseme olgusunda kendimi düzeltmekteki çabam aklımı karıştırıp, tatmin olmamı engellediği içindir ki o kadar olmaz bu. Uzak ülkelerdeki toplumlar, töreler ve diller hoşuma gidiyor; Latince'nın soyluluğuyla, küçük çocuklar ve sıradan halk için olduğu gibi hak edemeyeceğinden fazla bana çekici geldiğini saptıyorum. Dostumun eşdeğer ev yönetimi, evi ve atı bana kendiminkilerden daha değerli geliyor; çünkü onlar benimkiler değil. Ve bu, özgün sorunlarımdan pek az haberim olduğunca daha fazlalaşıyor. Herkesin kendisine gösterdiği güvenceye ve kesinliğe hayranım; halbuki bu konularda bilmediğim, yapmayı bildiğimi öne sürmeyi göze alamadığım hemen hemen hiçbir şey yoktur. Olanaklarım açısından önceden hazırlanmış bir listeye sahip değilim; zarar sonrasında bunlardan haberim olur. Tüm başka şeyler kadar kendimden kuşkulanırım. Eğer yönettiğim herhangi bir işim iyi sonuçlanırsa, bunu eylemimden daha çok şansa, bir o kadar da tüm tamamladıklarımı biraz rastlantıya ve endişeyle tasarlamama atfederim. Aynı şekilde, eski çağların genelde insan üzerine oluşturulmuş, benim de yöneldiğim kanılarının arasında en gönülden benimsediklerim ve en bağlandıklarım bizi küçümseyen, bizi en fazla aşağılayan ve hiçe indirgeyenleridir. Felsefe, kendini beğenmişliğimizle ve kurumluluğumuzla savaştığı, tam inançla çözümsüzlüğünü, zayıflığını ve cahilliğini kabul ettiği zamanki kadar bana hiç bunca güzel işleyişe sahip gibi gelmiyor. Bana öyle geliyor ki, herkese açık veya özel olsalar da en yanlış kanıların sütanası, insanın kendisi hakkında sahip olduğu aşırı iyimser kanıdır. Merkür'ün ilmeğine ata biner gibi tüneyen ve göğün pek uzağından bakan şu kişiler benim dişlerimi gıcırdatıyor! Kendi yürüttüğüm, konusu insan olan incelemede mademki böyle bir yargı çeşitliliğine, birbirlerinin üzerine yığılmış zorlukların pek derin bir labirentine, bizzat felsefede bunca farklılık ve kesinsizliğe rastlıyorum, kendilerini tanımayı sonuçlandıramayan, yine de sürekli gözlerinin

önünde olsa da koşulunu tanımayıp, kendi harekete geçirdiklerinin nasıl kımıldadığını bilmeyen, ellerinde tuttukları ve kendi güdümledikleri etkinlikleri ne tasvir etmeyi, ne de açıklamayı bilen bu kişilere nasıl inanabilecektim, Nil sularının gelgitlerinin nedeni konusunda nasıl güvenebilecektim? "Olguları öğrenmeye iten merak insanlara verilmiş olan bir beladır" der Kutsal Kitap.

Ama bunda özgün konuma dönmek için, bana öyle geliyor ki, başka hiç kimse kendine benden daha az değer vermez, hatta beni hiçbir başkası benim kendimi değerlendirdiğimden daha az değerlendirmez.

Kendimi sıradan, ama aynı zamanda da ne hoş gördüğüm, ne de kabul ettiğim en aşağı, en bayağı birisi gibi sayarım. Ve de kendime bildiğim değerimden daha fazla değer biçmem.

Eğer kendimi beğenmişliğim varsa, bende yüzeyseldir bu ve bana ihanet eden mizacım dolayısıyla içime işlemiştir. Yargı yetimi ele geçirebilen gerçek bir cisme sahip olmayan kendini beğenmişlikle sulanır, ama boyanmam.

Çünkü gerçekte, zihni etkinlikle ilgili ne olursa olsun hiçbir zaman beni tatmin eden bir şey üretmedim; başkalarının onaylamasından memnun olmam. İnce ve güç beğenir bir zevke sahibim; özellikle de kendi yönümden. Durmadan kendimi eleştiriyorum; yüzeyde gezindiğimi ve baş eğdiğimi hissederim. Kendimden gelen ve aklımı tatmin edebilen hiçbir şeyim yoktur. Bir şeyi oldukça açık ve doğru görürüm; ama ondan yararlandığım zaman bulanıklaşır bu. Deneyimini özellikle şiirde yaptım; şiiri sonsuz biçimde severim, başkalarının çalışmalarını oldukça iyi biçimde yargılarım. Aslında, buna el atmayı isteğim zaman ancak çocuk kadar oluyor, yazdığıma tahammül edemiyorum. Başka yerlerde aptalca şeyler söylenebilir, ama şiirde asla;

mediocribus esse poetis

Non dii, non homines, non concessere columnæ.

"Şairlerin sıradan olmasına, ne tanrılar,

ne insan ne de yayınlar izin veriyor." (Horatius, *Şiir sanatı*, 372)

Tanrı'ya şükür bu özdeyiş, bunca nazım sanatçısının içeriye girmesini yasaklamak için tüm yayınevlerinin vitrinlerinde yer alıyor!

verum

Nil securis est malo Poeta .

"Kötü bir şair kadar

kendine güveneni yoktur." (Martial, *Yergiler*, XII, LXIII, 13)

Bu gibi kişilerden ne elde ediyoruz?! Baba Dionysius, kendi dizeleri kadar hiçbir şeye değer vermezdi. Olimpiyat Oyunları zamanında, tüm diğerlerini görkemde geride bırakan savaş arabalarıyla, altın yaldızlı, halılarla şahane biçimde döşenmiş çadır ve barakalarda dizelerini sunmak üzere ozanlarla çalgıcıları da gönderdi. Dizeleri tumturakla okunmaya başlandığı zaman, önce dile getirilişinin niteliğiyle kalabalığın dikkatini çekti. Ama kalabalık sonradan eserin saçmalığını anlayıp burun kıvırdı; çok geçmeden de, bu yargı bezginliğe dönüşerek sonunda öfke ve kızgınlık halini alınca, kalabalık barakaları kırıp döktü… En nihayet de, yarışmalarda savaş arabalarının hiçbir başarı kazanmamaları üzerine ve gönderdiği kişilerin teknesi Sicilya'ya ulaşamayıp, fırtınayla sürüklendikleri Tarente kıyısında parçalanınca, kesinlikle tanrıların kötü destanından rahatsız olarak ona kızmalarına yorumlandı bu. Deniz faciasından kurtulmuş

olan gemiciler dahi halkla aynı kanıdaydı.

Ölümünü önceden bildiren kehaneti destekler gibi göründü; bu kehanet Dionysius'un kendinden üstün değerli birilerini yendiği sırada sonuna hazır olacağını söylemekteydi. Bu da, güçleri onunkilerden üstün olan Kartacalılar diye yorumlandı. Dionysius, onlarla çatıştığı zamanlarda, bu kehanetin gerçekleştiğini görmemek için zafer kazanmamak işine geliyor ya da bunu ılımlı geçiştiriyordu. Ama bu kehaneti çarpık yorumluyordu; tanrı ölümünü ona Atina'da kendinden üstün trajedya ozanlarına karşı oynattığı "Lenealılar" adlı eseriyle iltimas ve haksızlıkla başarı kazandığında bildiriyordu. Bu zaferi kazandıktan pek az zaman sonra yaşama veda etti; zaten buna kısmen keyiflenmekte ölçüyü kaçırışı da neden oldu!

Kendi yaptımı hoşgörülebilir bulmamın sebebi, kendi başına gerçekliği değil, çok daha kötü başkalarıyla yaptığım kıyastır. Eğlenmesini ve yaptıkları şeyden bir karşılık bulmayı bilen kişilere gıpta ediyorum; kendiliğinden çıkarılan bir zevk olduğuna göre, keyiflenmenin en rahat biçimidir bu. Özellikle de kararlılıklarına sağlamlık katan kişilere gıpta ediyorum. Güçlülerin ve zayıfların, toplumun ve yakınlarının, yerin ve göğün meslekğinde pek iyi olmadığını haykırdığı bir ozan tanıyorum. O, kendine verdiği önemden hiç de vazgeçecek gibi değildir; hep yeniden başlar, hep düşünüp taşınır ve hep ayak direr. Tutunduğu şey sadece kendi kanısı olsa da, buna çok daha fazla demir atar. Benim çalışmalarıma gelince, hoşuma gitmeleri için bundan çok daha fazlası gerekiyor; onları tekrar incelediğim her seferinde beni hayal kırıklığına uğratıp, beni canı sıkılmış halde bırakıyorlar:

Cum relego, scripsisse pudet, quia plurima cerno,

Me quoque qui feci judice, digna lini.

"Onları tekrar okuduğum zaman utanıyorum; çünkü bunlarda,

yazarlarının hükmüyle bile silinmeyi hak eden birçok şey görüyorum." (Ovidius, *Pontiques*, I, V, 15)

Benim ruhumda her zaman, biraz bulanık imajıyla ideal bir biçim var, tıpkı düşlerde olduğu gibi; ama onu ne yakalamayı, ne de işletmeyi başarabiliyorum. Hayal gücümün ve dileklerimin sınırlarının pek ötesinde geçmiş zamanın şu zengin ve güzel ruhlarının ortaya koyduklarından kanı çıkarıyorum. Onların yazıları beni doyurup doldurmakla kalmıyor, şaşırtıyor ve hayranlıkla tutsak ediyor. Bu yazıların güzelliklerini yargılıyorum, bütünüyle olmasa da, en azından bana bulundukları çok uzaklardan bunu solumayı başarmanın imkânsız olduğunu görüyorum. Buna girişsem bile, Plutarkhos'un iyiliklerini elde etmek için birinin yaptığını söylediği gibi, Venüs'ün üç tanrıça arkadaşına bir adak borçlanıyorum;

si quid enim placet,

Si quid dulce hominum sensibus infinit,

Debentur lepidis omnia gratiis.

"Zira tüm hoşa giden,

ölümlülerin duyularını tümüyle büyüleyen,

minnettar olduğumuz Venüs'ün üç sevimli tanrıçasına aittir."

Ama onlar her an yanımdan yok olup, bendeki her şey kaba saba, ciladan ve güzellikten yoksun bulunuyor; olgulara taşıdıkları değerlerinden daha değerli göstermeyi bilmiyorum ve işlediğim konuya benim müdahalem hiçbir şey katmıyor. İşte bunun içindir ki konunun okuyucunun üzerinde çok güçlü biçimde etkili olması ve kendiliğinden parlaması gerek. Herkes gibi gösterişli ve hüzünlü bilgeliği

sevmeyen ben, sevilen ve daha neşeli konuları kullandığım zaman, ciddi ve ağır şeyleri tercih eden üslubumu süslemek için değil, özgün eğilimimi izlemek, kendimi keyiflendirmek içindir bu – en azından, eğer şekillere bağlı olmayan ve kuralsız bir konuşma biçimine, bir halk ağzına, bölümsüz, sonuçsuz bir belirsizlik yaratan biçime, sonuçta Amafanius ve Rabirius tarzında bulandırmaya eğer üslup diyebilirsem. Ne hoşa gitmeyi, ne neşelendirmeyi, ne de hoş bir biçimde gıdıklamayı bilirim; dünyanın en güzel öyküsü ellerim arasında kurur ve solar. Sadece ciddi biçimde konuşmayı bilirim; birçok arkadaşımda gözlemlediğim, bu karşısına ilk çıkana söz açma ve tüm bir topluluğu soluksuz bırakma ya da bir hükümdarın kulağını her tür konuyla sürekli hoşça oyalama kolaylığından tamamen yoksunum. Bu arkadaşlarımda asla konu eksik olmaz; zira onlarda karşısına ilk çıkan konudan yararlanma, onu erişebildikleri yere koyma ve ilişkide bulunduğu kişilerin zevkine uydurma yeteneği vardır. Hükümdarlar asık suratlı konuları hiç sevmez, bense öyküleri nakletmeyi. Başlıca ve en kolay olan kanıtlar, ki bunlar genelde en kolay kabul edilenlerdir, benim yararlanmayı bilmediklerimdir; toplum için kötü bir vaizim.

Her konuda, hakkında bildiğim en önemli şeyleri seve seve söylerim. Ciceron, felsefe risalelerinde en zor bölümün konuya giriş olduğu düşüncesindedir; bu doğruysa, sonuç yerine bununla ilgilensem iyi yapacağım.

Her türlü ses tonunu çıkarmak için tele vurmayı ve en tiz olanın sıkça en az kullanılan olduğunu iyice bilmek gerek. Hiç değilse ağır olanı geliştirmektense, boş bir konuyu süslemekte daha fazla liyakat var. Konuları bazen yüzeysel biçimde kullanmayı, bazen de derinleştirmeyi bilmek gerekir. Kesinlikle biliyorum ki, insanların çoğu ilk düzeyde kalmakla yetinir; çünkü konuları üst kabuklarına göre kavrarlar. Oysa en yüce ustaların, özellikle de Xenophon ve Platon'un her zaman desteklemek için zarif formüller bularak, kendilerini sıkça konuları söylemekte bu halkça alışılmış ve sevilen biçimi izlemeye bıraktıklarını biliyorum.

Kısacası, konuşma dilim ne kolay, ne de iyi cilalıdır; hareketleri özgür ve kuralsız, daha doğrusu pürtüklü ve hor görücüdür. Dilim, bu şekilde yargılamayla değil, ama doğal bir eğilimle hoşuma gidiyor. Bununla beraber, bazen kendimi buna aşırı terk ettiğimi ve ustalıkla duygusallıktan kaçınmayı isteme zoruyla bunda yeniden bir başka yana düştüğümü hissediyorum:

brevis esse laboro,

Obscurus fio.

"Kısa söz etmeye çalışıyorum,

anlaşılmaz hal alıyorum." (Horatius, *Şiir sanatı*, 25)

Platon, "kısalık veya uzunluk dilin değerini azaltan ya da dile değer kazandıran özellikler değildir" der.

Bununla birlikte her ne kadar değişmez, süssüz ve düzenli bir üslup aradıysam da, bunu başaramazdım. Hatta Saluste'ün ahengi ve süreçleri benim doğama en iyi uysalar bile, yine de Sezar'ı daha büyük ve taklit edilmesi daha az kolay bulurum. Ve de eğilimim beni Seneca'nın dilini taklide yönlendirse bile, bu konuda Plutarkhos'un diline daha az değer vermem. Sözlerdeki gibi eylemlerde de, her zaman basitçe kendi eğilimimdeyim. Belki de bu nedenle konuşurken yazdığımdan daha rahatım. Hareket ve el kol oynatma, benim yaptığım gibi özellikle sert jestleri olanlarda ve konuşurken ateşlenenlerde sözlere canlılık katar. Başın duruşu, yüz, ses, kıyafet, davranış, boş sözler gibi kendiliklerinden hiç değeri olmayan şeylere değer kazandırabilir. Messala, Tacitus'da dar rüküş giyimlerin ve hatip sıralarının yapılış biçiminin ona göre bunların güzel konuşmalarını bozduğundan yakınır.

Fransızcam telaffuzda ve başka alanlarda yerel ağzımız nedeniyle bozulmuştur. Bizim güney taraflarda

vurgulamasını açıkça hissettirmeyen ve arı Fransız kulaklarını rahatsız etmeyen bir kişiyi hiç görmedim. Bu pek o kadar Perigordin lehçesinde iyice uzman olduğumdan değil; buna Almanca'dan daha fazla hâkim değilim – ve de bence fazla önemi yok. Çevremi kuşatanlarla – Poitevin, Xaintongeois, Angoumuasen, Lymosin, Auvergnat – aynı basamaktan bir lehçedir bu; yumuşak, tekdüze, kalabalık ağızlıdır. Bizim alt yanımızda, dağlara doğru, eşsiz güzel, yalın, kısa ve anlatımlı bulduğum bir Gaskon lehçesi var; aslında bu, anladığım bir başkasından daha erkekçe ve askerce konuşma dili. Fransızca'nın zarif, duyarlı ve gür olduğunca, Gaskonca diri ve kudretlidir.

Bana ana dilim olarak sunulan Latince'ye gelince, bir zamanlar konuşmada, hatta yazmakta yararlanırken çabukluğum dolayısıyla bana 'Üstat Jean' adını taktıran bu dildeki alışkanlığımı yitirdim. İşte bu bakımdan pek az değer sahibi oluşum.

Güzellik, insanlar arasındaki ilişkilerde büyük önemde bir ögedir; bu, onların arasındaki birinci uzlaşma nedeni olup, güzelliğin tatlılığıyla kendini etkilenmiş hissetmeyen pek vahşi ve pek geçimsiz kişi bile olmaz. Beden tüm oluşumuz içinde büyük bir rol oynayıp, orada önemli bir yer tutar. O halde, bedenin yapısı ve düzenlemesi dikkate alınmayı hak eder. Bu başlıca iki kurumsal öğemizi ayırmayı isteyenler ve birbirinden ayrı yanlarda tutmak isteyenler hatalıdır; aksine bunları bir araya getirmek ve birleştirmek gerekir. Ruha kendi içine kapanmamasını, kendi başına yaşamamasını, bedeni küçümseyip terk etmemesini (ruh, zaten takınılmış olan birkaç maskaralığın ötesinde bunu ulaşmayı başaramazdı) buyurmak gerekiyor; ama aksine, ona bağlanmalı, onu kucaklamalı, baş tacı etmeli, yardım etmeli, denetlemeli, doğru yola koymalı ve içinden çıktığında birlikte götürmeli, bir bakıma, birlikteki eylemlerinin pek farklı ve pek ters gibi değil iyice uyumlu ve tek tip görünmesi için, koca hizmeti görmek üzere onunla evlenmelidir. Hıristiyanlar bu bağ hakkında özel bir bilgiye sahiptir; zira onlar bilir ki bu ortaklığı, bedenle ruhun bilinen bu tür bir araya gelişini tanrısal hukuk, bedeni sonsuz ödülleri kabul etmeye yatkın kılarak kendinin yapar. Hıristiyanlar Tanrı'nın insana tümüyle baktığını ve insanın bütünüyle liyakatlerine göre bir cezayı ya da ödülü almasını istediğini de bilir.

Tüm felsefi okulların en insanca olanı Peripatetikçilik (gezimcilik) okulu, bilgeliğe bu iki birleşik bölüme ortak biçimde iyiliklerini sunma ve sağlama ödevini yükler. Bu okul, bu şekilde, diğer okulların bu birlikteliği hesaba katmaya yeterince bağlanmamış olduklarından, aynı hatayı yaparak birinin bedenden, diğerinin ruhtan yana tavır aldıklarını, böylece insan olan gerçek konudan ve genelde Doğa diye tanıdıkları rehberlerinden uzaklaşmış olduklarını gösterir.

Güzellik tarafından sunulan üstünlüğün insanlar arasından oluşan seçkinlik olması ve bazılarını diğerlerinin üzerine çıkmayı sağlaması mümkündür:

agros divisere atque dedere

Pro facie cujusque et viribus ingenioque

Nam facies mutlum valuit viresque vigebant.

"Toprakların bölünmesi ve dağıtılması

güzelliğe, güce va akla oranla düzenlendi;

zira güzellik kandini saydıran bir güç ve kudretti. (Lucretius, V, 1109)

Oysa benim boyum ortalamanın biraz altında. Ve bu eksiklik sadece güzellik bakımından değil ayrıca buyruk verme ve görev yüklenme açısından da uygun düşmüyor, çünkü yetki güzel bir varlığı ve görkemli bir yapıyı gerektiriyor.

Caius Marius boyu altı kademi bulmayan askerleri gönüllü almazdı. "Saray adamı"[2]ne uzun, ne de kısa, sıradan bir boyu olan soylu kişiyle ilgilenme tercihi göstermekte ve parmakla işaret edilen tüm özelliklere sahip olanı reddetmekte tamamen haklıdır. Ama bir asker söz konusu olduğunda ortalamaya girmiyorsa, bunun yukarısındansa altında olan ben onu seçmezdim.

Ufak tefek kişiler, oldukça güzeldir, der Aristoteles, ama yakışıklı değillerdir. Yüce ruhu tanıtan büyüklüktür; güzelliğin uzun boyda olduğu gibi.

"Habeşler ve Hintliler, krallarını ve yüksek görevlilerini seçtikleri zaman yakışıklıklarını ve boylarını göz önünde tutarlardı," der yine Aristoteles. Haklıydı onlar; zira güzel endamlı ve uzun boylu bir önderin bir birliğin başında yürüdüğünü görmek onu izleyenlerde saygı, düşmanda ise korku yaratır:

Ipse inter primos præstenti corpore Turnus

Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est.

"İlk sırada güzel bir alımla elde kılıç

ve kendisini çevreleyen tüm başlara tepeden bakarak Turnus yürüyor." (Virgilius, *Aeneas*, VII, 783)

Tüm özellikleri özenle, dindarca ve saygın biçimde ortaya konulmuş olan bizim tanrısal ve semavi büyük Kralımız bedensel seçkinliği yadsımadı; "*speciosus forma præ filiis hominum.*" ["O, insan-oğlunun en güzeliydi." (*Mezamir*, XLV, 3)].

Ve Platon, Devlet'ini koruyacak gençlerde karakter ve cesaretle birlikte güzelliği de arzuluyor.

Adamlarınızın arasında, "Beyefendi nerede?" sorusunun yöneltilmesi, berberinize veya katibinize çıkartılan şapkada selamın dışında kalmanız büyük bir inciniştir! Zavallı Philopœmen'i başına gelen budur. O, davet edildiği bir eve maiyetinden önce geldiğinde, kendisini tanımayan ve yüzünü de oldukça biçimsiz bulan ev sahibesi onu hizmetçi kadınlara su çekmekte ve Philopœmen için ateş yakmakta biraz yardım etmeye gönderdi. Çevresinin soylu kişileri onu bu saygın uğraşlar içinde (zira kendisine verilmiş olan buyruklara boyun eğmekten geri kalmamıştı) bulup, orada ne yaptığını sordular. Philopœmen, "Çirkinliğimin bedelini ödüyorum" diye yanıt verdi onlara. Kadınların güzelliğini oluşturan öğeler arasında, beden ölçüsünün güzelliği erkeklerin tek güzelliğidir. Eğer ufak tefekse, ne alnın genişliği ve kavisi, ne gözlerin parlaklığı ve yumuşak bakışı, ne burnun az belirginliği, kulakların ve ağzın küçüklüğü, ne dişlerin düzgünlüğü ve beyazlığı, ne gür ve ahenkli kahverengi bir sakal, ne sık saçlar, ne başın yuvarlaklığındaki oranlılık, ne cildin tazeliği, ne çehrenin hoş havası, ne koku yokluğu, ne de uzuvların doğru oranı, tüm bunlar yakışıklı bir adam yapamayacaktır.

Ama benim yine de sağlam ve tıknaz bir bedenim var yüzüm yağlı değil ama dolgun; mizacım melankoli ile neşeli olma arasında yüzüm sıcak ve kanlı.

Unde rigent setis mihi crura, et pectora villis;

"Aynı zamanda sert kıllarla kaplı bacaklarım ve göğsüm var." (Martial, *Yergiler*, II, XXXVI, 5)

Sağlığım iyi ve bedenim güçlü, ileri yaşıma karşın hastalıklar beni pek rahatsız etmiyor. Daha doğrusu böyleydim; uzun süre önce kırklı yaşları geçirmeden önce, yaşlılığın sokaklarına şimdiki gibi dalmamış olduğum zamanlarda.

minutatim vires et robur adultum

Frangit, et in partem pejorem liquitur ætas.

"Azar azar analık güçleri ve kudret

yaşlılıkla kırılır ve çöküş başlar." (Lucretius, II, 1131)

Bundan sonra bunu olacağım; ancak bu yarım bir varlık olacak, yani artık gerçekten ben olmayacağım. Her gün kendi kendimden kaçıp, kendi kendimden çalıyorum;

Singula de nobis anni prædantur euntes.

"Tüm varlıklarımız geçen yıllar tarafından bizden bir bir çalındı."

(Horatius, *Ep*., II, 55)

Ne keskin zekâ, ne de tez kavrayış miras kaldı bana. Bununla birlikte, çok uyanık ve ihtiyarlığının sonuna kadar süren canlılığa sahip bir babanın oğluyum. Onun durumunda olup da bedensel çalışmalarda kendisine yetişen bir kişiye hiç rastlanmadı; aynı zamanda da, orta kararda olduğum koşunun dışında, beni geride bırakmadığı hemen hiçbir şey yoktu. Müzik konusunda güzel bir sese sahip olmadığım gibi, çalgılarda da kimse bana hiçbir zaman bir şey öğretmeyi başaramadı. Dansta, top oyununda, güreşte ancak çok sınırlı bir beceri kazanabildim; yüzme, eskrim, parende atma, atlayıştaysa hiçbir şey. Pek beceriksiz ellere sahip olup, kendi kendime yazı bile yazamam; öyle ki, karaladığım şeyleri kendim dahi sökmekte zahmet çekerim. Ve okurken hiç de daha iyi değilimdir. Beni dinleyenlere güçlük çıkardığımı hissederim. Bunun dışında iyi okumuşumdur. Bir mektubu gerektiği gibi katlayıp kapatmayı beceremem; ne bir kalem açmayı, ne masada düzgün biçimde et kesmeyi, ne bir ata koşum vurmayı, ne bir avcı kuşu bilekte taşıyıp uçurmayı, ne de köpeklerle, kuşlarla, atlarla konuşmayı öğrenebildim.

Bedensel yeteneklerim ruhumun yetenekleriyle ilişkilidir; çok dikkat çekici hiçbir şey yok. Sadece güzel ve sarsılmaz bir kudret. Zahmete karşı dayanıklıyım; ama bunu kendi başıma taşıyorsam ve canım isterse buna katlanırım.

Molliter austerum studio fallente laborem.

"Zevk, sıkı çalışmanın çetinliğini bastırarak." (Horatius, Sat., II, II, 12)

Aksine, olası bir zevkle iştahım kabartılmışsa, salt ve özgür istencim bana rehberlik etmiyorsa, bunda peş para etmem. Zira sağlık ve yaşam bir tarafa, tırnaklarımı kemireceğim hiçbir şey yoktur; keder ve zorlanma pahasına bunu satın almaya hazır olurum,

tanti mihi non sit opaci

Omnis arena Tagi, quodque in mare volvitur aurum.

"Bu bedelle denizin sürüklediği altınla birlikte

çamurlu Tage'ın tüm kumunu verseler istemem." (Juvenal, III, 54)

Hem doğal olarak hem de meziyetimle aylak ve özgürüm. Görünüşe dayanan kanılarıma kanımı seve seve veririm.

Sadece kendi kendine ait olan, keyfine göre davranmaya alışmış bir ruha sahibim. Şimdiye kadar ne üstüm, ne de başıma konulmuş bir amirim olduğundan pek uzağa yol aldım ve hoşuma giden adımları attım. Bu beni gevşetip, başkalarına hizmete yeteneksiz kıldı; beni sadece kendime yarar yaptı. Bu ağır, tembel ve aylak yaratılışa karşı mücadele etme gereğini duymadım; doğduğumdan itibaren kendimi yetinebileceğim – kendi yapabileceğimden yeterince iyi olduğunu duyumsadığım – bir servetin başında

buldum. Bununla birlikte, çalkantı ve endişe içindeki sayısız tanıdığımın daha fazlasına erişmek için bir tramplen gibi görebilecekleri bir durumdu bu. Bana gelince hiçbir şey araştırmadım ve daha fazlasını edinmedim.

Non agimur tumidis velis Aquilone secundo;

Non tamen adversis ætatem ducimus austris:

Viribus, ingenio, specie, virtute, loco, re,

Extremi primorum, extremis usque priores.

"Kuzeyin elverişli rüzgârı (poyraz) yelkenlerimi doldurmuyor,

ama güneyin ters rüzgârı (lodos) da yolumu kesmiyor.

Güçte, yetenekte, erdemde, doğuşta, mal mülkte birinci sınıfın

sonlarındanım; ama sonuncuların birincisi." (Horatius, *Ep*., II, II, 201)

Benim sahip olduğum yetenekle yetinmekten daha fazlasına gereksinimim olmadı; bu yine de, iyi bakılırsa her durumda izlenmesi güç bir yaşam kuralı olup, daha sıkça bolluktan ziyade yoksullukta uygulandığını görürüz. Belki bir o kadar da, diğer başka tutkular için olduğu gibi, zenginlik açlığı bunların yokluğundansa kullanımından daha fazla bilenir ve ılımlılık erdemi, sabır eyleminden daha nadirdir. Dolayısıyla, ben sadece Tanrı'nın cömertlikle ellerimin arasına koymuş olduğu mülklerin sevincini dingince yaşamaya gereksindim. Hiçbir can sıkıcı uğraşı denemedim; ancak kendi işlerimle ya da bana güvenen ve beni tanıyıp aceleye getirmeyen kişilerin ricalarıyla kendi tarzımca ve kendi ayarımı dikkate alarak ilgilendim. Zira kurnaz kişiler dik başlı ve tıknefes atlardan hâlâ hizmet almayı bilir!

Çocukluğum sıkı itaatin dışında, yumuşak ve özgür bir biçimde yönetildi. Tüm bunlar bana fazlaca bir şeyler beklemeyen kırılgan bir mizaç verdi; şimdi o derecede ki, kayıplarımın ve beni etkileyen düzensizliklerin benden gizlenmesinden hoşlanıyorum. Harcamalarım bölümünde sürdürdüğüm müsrifliklerin ve evimin gıda masraflarını hesaplıyorum;

hæc nempe supersunt,

Quæ dominum fallant, quæ prosint furibus.

"İşte hocanın gözünden kaçan

ve hırsızların işine gelen şu gereğinden çokluk."

(Horatius, *Ep*., I, VI, 45)

Yitirdiklerimi daha hafif duyumsamak için, sahip olduğumun hesabını bilmekten hoşlanmam. Benimle birlikte yaşayan kişilerden, bağlılıkları ve buna eşlik etmesi zorunluluğunu duydukları iyi hizmetleri gerekli olmadığı zaman beni aldatmalarını ve bana iyi görünümler sunmalarını rica ederim. Hepimizin maruz kaldığımız nahoş olayların sakıncalarına dayanabilmek konusunda yeterince sağlam olmadığımızdan, özel işlerimi düzene koyup, yönetmeye hazır durmak elden gelmediğinden, tüm olguları en kötü tarafından almaya dayanan bu bakış, bu en kötüyü uysal bir boyun eğiş ve sabırlı katlanışla çözümleme biçimiyle kendimi tamamen kaderin rastlantılarına terk ederek bunları yapabildiğimce içimde beslerim. Uğraştığım tek iş, tüm düşüncelerimle kafamı yorarak yol aldığım amaç budur.

Bir tehlike var olduğunda, ondan kurtuluşumun ne kadar önemsiz olduğunu düşünürüm, kurtulma çaresini değil. Tehlikede kalacak olsam ne önem taşır? Olayları düzene koyamadığımdan, kendi kendimi düzenleyip, bana uymuyorlarsa ben onlara uyarım. Kaderin darbelerini savuşturmaya ve ondan kaçıp kurtulmaya ya da ona egemen olmaya yetenekli değilim, ne de olguları çıkarım için ustaca ayarlayıp yönetmeye. Buna harcanması gereken güç ve zahmetli özeni daha da az yüklenirim. Ve benim için en sıkıntılı durum, yani ivedi işlerin ortasında askıda bırakan, korkuyla umut arasında bir o yana bir bu yana çekiştirilmektir. En anlamsız şeylerde bile karar vermek zorunda kalmak beni rahatsız eder. Aklım, kaderin içine attığı kaygı ve soruların yol açtığı hareket ve sarsıntıları, herhangi bir yerine sıralamak ve orada tutmaktan ziyade bunlara dayanmakta zorluk çeker. Pek az takıntı uykumu bozar; ama alınacak en önemsiz kararlar bunu yapar. Yollarda kendimi en çamurlu ve en çok saplanılan derinliğe atmak için sivri ve kaygan kenarlardan kaçınırım; çünkü orada daha aşağı gitme tehlikesine uğramayıp, güvenliği ararım. Bana tereddüt etme izni vermeyen ve beni artık kaygılandırmayan, kesinkes yeğlediğim talihsizliklerde de durum bunun aynısıdır; çünkü onlara belkisiz bir çözüm bulmak için fazla geçtir ve beni doğrudan acının içine atarlar,

dubia plus torquent mala.

"Belirsiz kötülükler bizi en fazla rahatsız edenlerderdir."

(Seneca, *Agamemnon*, III, I, 29)

Olaylar karşısında bir erkek gibi davranıyorum, ama sıra yönlendirmeye gelince çocuk gibiyim. Düşme korkusu, beni düşmenin kendisinden fazla rahatsız eder. Çekilen zahmete değmez. Cimri kişi, takıntısından dolayı yoksulun durumundan fazla acı çeker; kıskanç koca ise aldatılan kocadan. Bağını yitirmek, onu korumak için yalvarmaktan daha az acı verir. En alt basamak, en sağlamıdır. Sağlamlığın temeli budur; ona kendinizde gereksinirsiniz, orada dayanağınızı bulur ve tamamıyla kendi kendinize dayanırsınız. Bir alay insanın tanıdığı bir soylu kişiyi örnek alalım; onun belirli bir felsefi değeri yok mu? O, gençliğini meclis adamı, büyük öykü anlatıcısı, büyük eğlendirici olarak geçirmiş, ilerleyen yaşlarında ise evlendi. Koca aldatmanın ona ne kadar anlatacak konu ve başkalarıyla alay etme imkânı sağlamış olduğunu hatırından çıkarmadan, herkesin parası için olduğunu düşündüğü bir kadınla evlenerek kendini sağlama aldığını düşündü ve onunla şu düzeni tesis etti: "Günaydın fahişe – Günaydın boynuzlu." Ve kendisini ziyarete gelen kişilerle, alaycıların gizli fısıldaşmalarını engelleyen ve maruz kalabileceği iğnelemeleri hafifleten bu yargılar dışında genelde hiçbir şeyi yoktu.

Kendini beğenmeye yakın komşu ya da daha çok çocuğu olan tutkuya gelince, beni onurlara doğru itmesi için rastlantının elimden tutmuş olması gerekirdi. Çünkü, kendimi belirsiz bir umuda bağlamaya yada ilerlemenin daha başlarında itibar kazanmaya çalışanların katlandıkları güçlüklere katlanmaya gelince ben bunu başaramazdım;

Spem pretio non emo.

"Umudu peşin parayla satın almam." (Ter., *Adelphes*, II, III, 11)

Gördüğüm ve yönettiğim şeye bağlanırım ve hemen hemen hiç limandan ayrılmam;

Alter remus aquas, alter tibi radat arenas.

"Küreklerinden biri dalgaları sıyırırken, ötekisi kıyının kumuyla

sürtüşür." (Propertius, III, 23)

Dahası, eğer özgün varlıklarını peşinen oyuna koyma yoluyla değilse, bu özendirmelerden büyük bir şey

elde edilmez. Doğuştan bizim olan koşulun içinde tutunmakla yetinmek makuldur, onu daha iyiye götürmek gibi belirsiz bir umut için elden kaçırmanın ise çılgınlık olduğu düşüncesindeyim. Kaderin bir yere temelli yerleşmesini, kendine huzurlu ve sakin bir yaşam kurmasını reddettiği kişi, her durumda zaruret onu yaşamda zorlayacağına göre, elinde bulunanlarla maceraya atılırsa hoş görülebilir.

Capienda rebus in malis præceps via est.

"Mutsuzluk içinde tehlikeli yolları tutmak gerekir."

(Seneca, *Agamemnon*, II, I, 47)

Daha doğrusu, ailesinin onurunu korumakla yükümlü ve kendi hatasından dolayı zaruret içindeki bir küçük oğlun mirastaki payını tehlikeye atmasını hoş görürüm.

Geçmişte iyi dostlarımın yardımıyla kendimi bu arzudan kurtarmak ve dingin tutmak için en kısa ve en rahat yolu buldum;

Cui sit conditio dulcus sine pulvere palmæ.

"Zaferin tozuyla yüz yüze gelmeden tatlı bir koşulla sevinerek."

(Horatius, *Ep*., I, I, 51)

Zira gücümün büyük şeylere yeterli olmadığını sağlıklı bir biçimde düşünüyorum ve Adalet Bakanı Olivier'nin şu ateşli sözünü hatırlıyorum: "Fransızlar, en tepeye çıkıncaya kadar ağaçlara tırmanan, daldan dala atlayan ve oraya varınca da kıçlarını gösteren maymunlara benzer";

Turpe est, quod nequeas, capiti commitere pondus,

Et pressum inflexo mox dare terga genu.

"İnsanın omuzlarına sonradan dizlerini bükecek

ve pes ettirecek bir ağırlık yüklemek utanç vericidir."

(Propertius, III, IX, 5)

Sahibi olduğum ve kınamalara maruz kalmayan niteliklerimi bile zamanımızda yararsız buluyordum. Doğamın sadeliği miskinliğe ve güçsüzlüğe bağlanacaktı; dürüstlüğüm ve vicdanım ince eleyip sık dokuma ve batıl inançlılık, açık sözlülüğüm ve özgürlüğüm yersiz, düşüncesiz ve cüretkâr bulunacaktı. Her kötülüğün bir iyi yanı var! Düzeni çok bozulmuş bir çağda doğmak iyidir; zira başkalarına kıyasla pek ucuza bilge sayılırsınız. Günümüzde ancak ana baba katili ve kutsal şeylere saygısız olan, iyiliksever ve onurlu bir adamdır:

Nunc, si depositum non inficiatur amicus,

Si reddat veterem cum tota ærugine follem,

Prodigiosa fides et Tuscis digna libellis,

Quæque coronata lustrari debeat agna.

"Şimdilerde eğer dostun kendisine emanet ettiğin birikimlerini inkâr etmiyorsa, eski kasanı tüm pas tutmuş paralarıyla birlikte iade ediyorsa,

Etrüsk kitaplarına kaydedilmeyi hak eden iyi niyetli bir harikadır;

bunu genç bir koyun kurban ederek ödüllendirmek gerekir."

(Juvenal, XIII, 60)

Hükümdarların iyilikten ve adaletten daha kesin ve daha büyük kazanç çıkarabildikleri çağ ve de yer hiçbir zaman olmadı. Bu yolla saygınlığını ve ününü artırmayı aklına getirecek ilk kişinin mevkidaşlarını kolayca geride bırakmamasına çok hayret ederdim. Kaba kuvvet ve şiddet kesinlikle bir etki yapabilir; ama her zaman her şey üzerinde değil.

Tacirler, kasaba yargıçları, zanaatkarlar cesaret ve askerlik biliminde soylularla yarışır. Özel yaşamda (düellolarda) olduğu kadar herkesin huzurunda da onlar onurlu savaş verip, gerçek savaşlar içinde mücadele eder ve kentlerini savunur. Ünlü bir hükümdar, bu kalabalığın içinde kendini silinip kalmış gibi bulur. O, insanlığıyla, namusluluğuyla, dürüstlüğüyle, ılımlılığıyla, özellikle de adilliğiyle ışıldamalı; bunlar nadir bulunan, bilinmeyen ve kenara atılmış özelliklerdir. Görevlerini ancak halkın onamasıyla yönetebilir ve halkın kalbini fethedebilmek için bunlardan daha iyi nitelik yoktur; kendisine en yararlı olan bunlardır.

Nihil est tam populare quam bonitas.

"İyilik kadar pek sevilgen hiçbir şey yoktur." (Cicero, *Pro Ligario*, X)

Çağımızın koşullarında, o halde, geçmiş yüzyıllara oranla tamamen bir pigme ve sıradan adam gibi hissetsem de kendime büyük ve olağanüstü diye değer verebilecektim; o yüzyıllarda, başka daha önemli nitelikler eklenmese de, öç almalarında ılımlı, saldırılara az duyarlı, verilen sözü tutmakta titiz, ne iki yüzlü, ne de kaypak olan, düşündüğünü başkalarının iradesine ve koşullara göre ayarlamayan bir kişi görmeye alışılmıştı. Ticaretin çıkarları için boynumu eğmektense, koparılmaya bırakırım daha iyi. Zira bugünün pek güçlü modası, taklit etmek ve gizlenmeye dayanan bu yeni "erdem" söz konusu olduğunda, ona karşı en büyük kini duyuyorum; tüm kusurların arasında hiçbirini bunun kadar ödlekçe ve alçakça bulmuyorum. Gizlenmeye, bir maske altına saklanmaya ve olduğu gibi görünmeye cesaret edememek tabansızca ve kölece bir davranıştır. Çağdaşlarımız buradan hayırsızlığa sürükleniyor. Sahte konuşmaya alışmış olarak, gerçekten yoksun olduklarının bilincine sahip değiller Soylu bir kalp, düşündüğünü gizlememeli. O, kendini derinliğine varıncaya dek göstermeyi ister; ya oradaki her iyiyi, her az olanı ya da tüm insanca olanı.

Aristoteles, yüce bir ruhun işlevinin açıkça nefret etmek ve sevmek, tüm içtenliğiyle yargılamak ve konuşmak, gerçeğin değerlendirilmesinde başkalarının onaylamasını ya da onaylamamasını fazla sorun yapmamak olduğu düşüncesindedir.

Apollonius, yalan söylemenin kölelere, doğruyu söylemenin özgür insanlara ait olduğunu söylerdi.

Erdemin ilk ve temel bölümü budur. Onu kendiliğinden sevmek gerekir. Doğruyu söyleyen kişi, çünkü buna bir biçimde mecburdur, çünkü bu ona yararlıdır; bunun önemi olmadığı zaman, bu kişi yalan söylemekten korkmaz ve gerçekte dürüst değildir. Ruhum, yapısı itibariyle bunu reddedip, bunun düşüncesinden bile tiksinir. Koşullar kafamı karıştırıp hazırlıksız yakalandığımda, arada bir başıma geldiği gibi ağzımdan bir yalan kaçarsa içsel bir utanç ve kavurucu bir pişmanlık duyumsarım. Her şeyi her zaman söylemek gerekmez; bir aptallık olurdu bu. Ama söylenenin, akıldan geçen olması gerekir; aksi takdirde, ahlâk bozukluğudur bu. Eğer sonunda doğru söylense bile inanılmazsa, hiç durmadan sahte davranmaktan ve kılık değiştirmekten hangi üstünlük beklenir bilmem. İnsanlar bu şekilde bir ya da iki kez aldatılabilir. Ama gizliliği meslek haline getirmek ve bunu bazı hükümdarlarımızın yaptıkları gibi öne

sürmek, eğer gerçek eğilimlerinin içindeyse onlara ve sahte davranmayı bilmeden krallık etmeyi bilmeyene ateşten gömlek giydirebilir (eski çağda Metellus Macedonicus'a atfedilen formül); müzakereye girilecek kişileri sadece yalan ve dolan söyleneceği konusunda uyarmaktır bu! "*Quo quis versitior et callidior est, hoc invisor et suspectior, detracta opinione probitatis*." ["Namusluluk şöhretini kybedince bir insan, ne kadar kurnaz ve becerekli olursa olsun, o kadar iğrenç ve şüpheli olur." (Cicero, *De oficiis*, II, IX)]. Tibere'in de yaptığı gibi, dışındakini içindekinden her zaman farklı göstermeyi ilke edinen bir kişinin yüzünden ve sözlerinden etkilenmeye kendini bırakmak büyük bir saflık olurdu. Böyle kişiler geçer akça yerine konabilen hiçbir şey söylemediklerine göre, başka insanlarla ilişkilerinde ne çıkar elde edebildiklerini kendi kendime sorarım. Doğruya karşı dürüst olmayan kişi, yalana karşı dahi dürüst değildir. Çağımızda bir hükümdarın görevini ele alıp yazan kişiler, hükümdarın sadece devletin çıkarlarının kaygısını güttüğü düşüncesinde olup, onun meşruluğunu ve vicdanını yeğlediler, söz konusu hükümdarın bir tek hatasını, sözünü bir kere tutmamasını talihin yoluna koyacağına inandılar. Ama hiç de bu değildir; benzer alışverişlere sıkça tekrar düşülüp, yaşamda bir uzlaşmadan ve bir sözleşmeden fazlası yapılır. Üstünlük onları ilk gayrı meşruluğu işlemeye kışkırtır; tüm kötü eylemler gibi, aşağı yukarı her zaman ortaya çıkar bu; din istismarları, suikastlar, başkaldırılar, ihanetler… Tüm bunlara belirli kazanç umuduyla girişilir. Oysa, bu ilk kazanç beraberinde sayısız zarar getirir; bu sözünde durmama örneği sonrasında hükümdarı tüm ilişkilerden ve tüm pazarlık yollarından yoksun kılar. Çocukluğumda, sözlerine ve antlaşmalarına uymakta pek az titiz Osmanlı soyundan gelen Süleyman (Kanuni), Mercurin de Gratinare ile Castro sakinlerinin, kenti teslim ettiklerinde, aralarındaki anlaşmanın aksine, tutsak alındıklarını öğrenmiş olduğu içindir ki ordusunu Otranto kıyısına çıkardı ve onların salıverilmelerini buyurdu. Bu bölgedeki öteki büyük girişimler göze alındığında, bu yasa dışı eylemin o anda belirgin yararına rağmen, kendisi hakkında çok büyük bir önyargıya neden olarak gelecekte kötü bir ün ve güvensizlik getireceğini öne sürdü.

Bana gelince, yaltakçı ve sinsi olmaktansa, bıktırıcı ve nezaketsiz olmayı çok daha severim.

Benim yaptığım gibi kim olduklarına bakmaksızın bu şekilde tamamıyla açık davranma olgusuna bir noktada gururun ve kafa tutuşun karıştığını kabul ediyorum. Daha azı olması gerekirken, burada biraz fazla özgür olma eğilimindeymişim gibi geliyor bana. Bu, aynı zamanda beceri yoksunluğundan ya da kendimi doğama uymaya bırakışım da olabilir. Dilde ve kendimde sahip bulunduğum davranışta bu kapıp koyuverme alametini yüceltmeyle arz ederek, bunu aşırılığa ve kabalığa ne kadar götürebildiğimi hissediyorum. Bu şekilde yaratılmamın dışında, gerçeği gizlemek üzere değil beklenmeyen bir sorundan kaçınmak ve de bundan bir sapışla kurtulmak için yeterli derecede işlek bir akla sahip değilim; zaten ne böyle bir gizlenmişliği hatırlamak için yeterli belleğim, ne de bunu destekleme sebatım var. Şu halde, zayıflıkla yiğitlik taslıyorum. Bu nedenledir ki, yapım ve istencim itibariyle sonuçları rastlantıya yüklenmeye bırakarak kendimi her zaman düşündüğümü söyleme saflığına bırakıyorum.

Aristippus, felsefeden elde ettiği başlıca meyvenin herkesle özgürce ve açıkça konuşmak olduğunu söylerdi.

Bellek son derece yararlı bir araçtır; yargılama yetisi, onsuz görevini yerine getirmekte bir hayli güçlük çeker. Ben bellekten tamamen yoksunum. Eğer bana bir şey açıklamak istenirse, bu küçük parçalar halinde olmalı; çünkü birçok önemli noktayı içeren bir sunuma yanıt verme yeteneğinde değilim. Küçük kâğıt parçalarıma not etmeksizin yerine getirilmesi gerekli görev kabul etmem; verilecek önemli bir söylevim olduğu zaman, eğer bu uzun soluklu olmak zorundaysa, belleğimin bana kötü bir oyun oynaması korkusu içinde, rahatlık ve güven yoksunluğundan dolayı söylemem gerekeni kelimesi kelimesine ezberlemenin bu aşağılık ve yoksulca gereksinimine katlanırım. Ama bu şekilde iş görmek de benim için daha az güç değildir; üç dize öğrenmem için bana üç saat gerekir. Yazarı olduğum bir metinde, durmadan konuyu

çeşitlendirirken bundaki düzenlemeyi değiştirme özgürlüğü ve olanağı, bir sözcük değiştirip onu belleğe yerleştirmeyi daha güç hale sokar. Oysa, kendime güvendiğim oranda belleğim bulanır; hazırlıksız konuşmada bana daha iyi hizmet eder. Onu belli etmeksizin uyandırmam gerekir; çünkü sarsarsam karışır ve bir kez sallanmaya başladı mı, daha fazla kurcalayıp araştırdıkça daha çok köstekleniр sıkıntıya düşer. Benimkine göre değil, kendi vaktince bana hizmet eder. Bellekle hissettiğim şeyi, birçok başka alanda da hissederim. Makama, yükümlülüğe ve zorunluluğa sıvışırım. Kesin ve öngörülmüş bir kararla kolay ve doğal biçimde yaptığımı, zorlandığım takdirde yapmayı başaramam artık. Bizzat bedenim söz konusu olduğunda, kendiliklerinden biraz özgürlüğe ve özel bir yetkeye sahip olan uzuvlarım, onlara bir yer ve kesin bir an belirlediğim zaman bazen bana boyun eğmeyi reddeder. Peşinen verilmiş bu kesin ve zorbaca buyruk onları sıkar; korku veya öfkeyle kasılıp, bunlardan donmuş gibi olurlar. Bir zamanlar, kendileriyle birlikte içmenizin uygun düştüğü kişileri geri çevirmenin nezaketsizlik ve yabanilik sayılacağı bir yerde otururken, ülkenin adetlerine göre topluluğa katılan hanımların önünde kendimi iyi bir eşlikçi olmaya zorladım. Ama vay! Ne zevk! Alışkanlıklarımın ve doğal mizacımın ötesinde gelişen bir şeye hazırlandığım düşüncesi öylesine boğazımı tıkadı ki bir tek damla yutamadım, yemek sırasında dahi tek damla içemedim. Susamıştım ve hayalimde önceden içmişçesine sarhoş gibi olmuştum. Bu etki, hayal gücü daha canlı ve daha güçlü olanlarda gözlemlenir; ama yine de doğaldır bu ve kimse onu biraz olsun hissetmez. İdam hükmü giymiş kusursuz bir okçuya yaşamını kurtarması için becerisinden dikkate değer bir örnek verme fırsatı bağışlanmıştır; o ise iradesindeki aşırı gerilimin yaşamını kurtarmak yerine elini saptırmasından, dahası ona yay çekmedeki ününü kaybettirmesinden korkarak bunu reddetti. Kafasında başka bir düşünce bulunan bir adam gezintide dolaştığı yerde aynı mesafede hemen bir santim hassasiyetle aynı sayıda adım atır; ama eğer, adımlarını ölçmek ve saymak gibi bir niyeti varsa, doğal olarak ve rastlantısal attığı adımlarla isteği dahilinde attıklarının pek de uyarlı olmadıklarını saptayacaktır.

Kasabada bulunanların en güzellerinden biri olan kitaplığım evimin bir köşesinde yer almaktadır. Aklıma araştırmak ya da yazmak istediğim bir şey geldiği zaman, bu düşüncemin avluyu geçerken kafamdan uçup gitmesi korkusuyla bunu bir başkasına bildirmem gerekir. Konuşurken düşüncemin akışını pek az bile saptırmaya cesaret edersem, onu yitirmekten asla kurtulamam. Bu yüzden sözlerimde kısa ve öz olmaya çalışırım. Hizmetimde olan kişileri görevlerinin ya da ülkelerinin adıyla çağırmam gerekir; zira, adlarını aklımda tutmakta büyük güçlük çekerim. Oysa, eğer tınısı sert olsa ve filan ya da falan harfle başlasa ya da bitse üç heceli bir adı söyleyebilecektim! Eğer çok uzun zaman yaşamak zorunda olsaydım, eminim ki kendi adımı da ötekilerin başına geldiği gibi unutacaktım. Messala Corvinus, belleğinden en ufak bir iz olmadan iki yıl yaşadı; George Trapezonce (Trabzonlu) için de aynısı söylenir. Bu bakımdan, onların olması gereken yaşamı sıkça derin derin düşünürüm, eğer böyle bir yeteneğim olmasa geri kalan ömrümde kimliğimi daha iyi korurdum. Buna daha yakından bakaıldığında, korkarım ki bu mevcut olmayış tamsa ancak aklın tüm işlevlerinin kaybına yol açar: "*Memoria certe non modo philosophiam, sed omnis vitæ usum omnesque artes una maxime continet*." ["Belleğin sadece felsefenin değil, ama dahası tüm yaşamın uygulamasıyla ilgili olan şeylerin ve tüm sanatların tek çiçekliği olduğu kuşkusuzdur." (Cicero, *Akademililer*, II VII)].

Plenus rimarum sum, hac atque illac effluo.

"Her yanım delik deşik; her yanımdan sızdırıyorum."

(Terence, *Hadım*, I, II, 25)

Üç saat önce vermiş ya da almış olduğum bir parolayı unutmak ya da para kesemi saklamış olduğum yeri unutmak birkaç kez başıma geldi – Cicero'un bu konuda dediği gibi; en özenle sıraladığım şeyleri çok daha kolayca kaybederim. Bellek, bilginin toplanma yeri ve kılıfıdır. Benimki oldukça güçsüz

olduğuna göre, eğer fazla bir şey bilmiyorsam şikâyet etmeme hiç gerek yok. Derslerin genelde adlarını ve ne işlediklerini bilirim; ama daha ötesine gitmem. Kitapların sayfalarını çevirir, onları öğrenmem; onlardan bana kalan sanki bir başkasından biliyorumuşum gibidir artık; kafamın bundan sağladığı yarar, özümsediği uslamlamalar ve düşüncelerdir sadece. Yazarı, yeri, sözcükleri ve öteki ayrıntıları hemen unuturum.

Yazılarımda, bizzat çalışmalarımda unutkanlıkta eşsizim; geri kalan her şey kadar onları da unuturum. Karşımda her zaman, ben farkına varmaksızın "Denemeler" dile getirilir. Burada istiflediğim dizelerin ve örneklerin nereden olduğunu kim öğrenmeyi isteyecek olsa, bunu söylemekte büyük zahmet çekerdim; bununla birlikte, bunları aynı zamanda değerli ve usta ellerden doğmamışçasına süslü yapanla yetinmeksizin ancak tanınmış ve ün kazanmış kapılardan dilendim: Orada yetke akılla rekabet eder. Şu halde, kitabım eğer başkalarıyla aynı kaderi paylaşıyorsa ve belleğim yazdığımı okuduğum gibi yitip gitmeye bırakıyorsa, aldığım gibi veriyorsam pek hayret verici değildir bu.

Belleğimin mustarip olduklarının ötesinde, çokça bilgisizliğe bağlanan başka kusurlarım da var: Kafam ağır ve battal çalışır, en ufak bir tehlike belirtisi onu yolda durdurur; şöyle ki, örneğin, açıklamayı başarmış olduğu bir bilmeceyi pek kolay olsa bile ona hiçbir zaman ben önermedim. Beni sıkıntıya sokmayan küçücük ince bir ayrıntı dahi yoktur. Aklın payının olduğu, satranç, iskambil, dama ve daha başka benzeri oyunlarda ancak en temel kuralları anlarım. Anlayışım yavaş ve karmaşıktır; ama bir şeyi bir kez kavradı mı iyi kavrar ve onu muhafaza ettiği uzun süre boyunca tümden, sıkıca ve derinliğine tutar. Gözlerim sağlıklı ve iyi durumda olup, uzağı bile görüşüm iyidir; ama çalışırken çabuk yorulup, bulanırlar. Bundan dolayıdır ki bir başkasından yardım almaksızın kitaplardan uzun süreli yararlanamam. Genç Pline’in bu konuda söyledikleri, bu eksikliği kendilerinde duyumsamayanların, onun okumaya adanmış kişiler için ne kadar önemli olduğunu anlatacaktır.

Pek güçsüz ve kaba olsa da, içinde belirli bir özel nitelik görülmeyen akıl yoktur. Bu nitelik, onda bir kenarından uç vermez derecede saklı değildir. Her şey için görmez ve uyuşuk olan bir aklın nasıl oluyor da özel bir eylem için canlı, saydam olarak ortaya çıktığını ve eşsiz olduğunu öğrenmeye gelince bunu ustalara sormak gerek. Ama evrensel, her şeye hazır ve açık iyi akıllar, eğitilmiş değillerse de, en azından öyle olmaya yatkındırlar. Bunu, kendi aklımı gerek zayıflığından, gerek gevşekliğinden ötürü ayıplamak için söylüyorum; o, birçok gündelik şey içinde, ancak utançsız yadsınabilen şeyler için bunca beceriksiz, bunca bilgisiz değildir (ve bununla birlikte, gevşeklikle önümüzde olanı, varoluşumuzun cereyan edişini doğrudan ilgilendiren, ellerimizde tuttuğumuz şeyi bir yana bırakmak, benim görüşlerimden oldukça uzak bir davranıştır). Burada bundan birkaç örnek vermem gerekiyor.

Kırsal bölgede, tarım yapılan tarlaların ortasında doğdum ve yetiştim. Mülklerin benden önceki sahiplerinin bana yerlerini terk etmesinin tadına vardığımdan beri işlerimin ve evimin yükümlüğünü taşıyorum. Oysa, ne fişlerle, ne de kalemimle hesap yapmayı bilirim, paralarımın çoğundan haberdar değilim; bir tahıl tanesinin bir diğerinden farkını, eğer bu fark pek büyük değilse ne tohum ambarında, ne de tarlada anlayabilirim, bahçemdeki lahanalarla, marulların arasındaki farkı zorlukla tanırım. Hatta ev aletlerinin adlarının ne anlama geldiğini bile bilmeyip, çocukların dahi bildiği en başlıca tarım kurallarından anlamam. El yapımı faaliyetleri, ticareti, malları, meyve türlerini, şarapları ve besinleri; söz konusu olduğunda kuş yetiştirmeyi, at veya köpek bakmayı çok daha az bilirim. Her şeyi itiraf etmem gerekirse, bir aydan az bir zaman öncesine kadar mayanın ekmek yapmaya, şarabı dinlendirmeye yaradığını bilmediğimin farkına vardılar. Bir zamanlar Atina’da bir öbek çalı çırpıyı ustaca demet haline getirdiği görülen kişilerin matematiğe yatkın olduğu varsayılırdı. Benden gerçekten de bunun tersi bir sonuç elde edilecektir; mutfakta ne gerekliyse bana verilsin, işte açlıktan öldüm gitti.

Bu ayrıntılar sayesinde benim hesabıma bunlardan başkaları da hayal edilebilir. Ama kendimi nasıl

gösterdiğimin önemi yok, yeter ki olduğum gibi göstereyim; yapmak istediğim budur. Şu halde, bunlar kadar sıradan ve havai konuyu yazıyla ortaya koymayı göze aldığımdan kendimi mazur göstermek zorunda değilim; sırf bu konunun bayalığı bile beni sıkar. Tasarımım istenirse ayıplansın, ama konum değil. Konu ne olursa olsun, bana kimse söylemeden onun değerini ve tasarımımın çılgınlığını kesin görürüm. Burada "Denemeler"in kaynağı olan yargım bocalamasın yeter.

Nasutus sis usque licet, sis denique nasus,

Quantum noluerrit ferre rogatus Athlas,

Et possis ipsum tu deridere Latinum,

Non potes in nugas dicere plura meas,

Ipse ego quam dixi: quid dentem dente juvabit

Rodere? Carne opus est, si satur esse velis.

Ne perdas operam: qui se mirantur, in illos

Viros habe; nos hæc novimus esse nihil.

"Sıradan bir buruna sahipsiniz,

tıpkı Atlas'ın taşımaya hiç razı olmayacağı gibi bir burun;

Latinus'u bizzat şakalarınızla utandırabilir miydiniz acaba;

benim kendi kendime söylediğim saçmalıkların beterini söylemeyi başaramayacaksınız.

Neden boşa geveleyip durmalı? Karın doyurmak için et gerek.

Boşuna emek harcamayın, zehirinizi size hayran olanlara saklamak gerek; ben tüm bunların hiç olduğunu biliyorum."

(Martialis, Yergiler, XIII, II, 1)

Aptalca şeyler söylememeye mecbur değilim; yeter ki kendimi yanıltmayayım ve onları bu şekilde kabul etmeyeyim. Bile isteye yanılmama alışıldık şey, ama başka türlü hemen hiç yanıltmadığımdan bu asla kazara olmaz. Aptalca eylemlerimi doğamın uçarılığına yüklemem pek mühim değil, genelde kusurlarımı bu yanıma veriyorum.

Günün birinde Bar-le-duc'de, Kral 2. François'ya, Sicilya Kralı Rene'nin hatırasını onurlandırmak üzere kendi elinden çıkma bir portresinin hediye edildiğini gördüm. Onun resim kalemiyle yaptığı gibi, neden herkesin yazı kalemiyle kendini tasvir etmesine izin verilmesindi ki? O halde, yine de herkesin içinde gösterilmesi uygun olmasa da, bu ahlaksal yara izini bir yana bırakmayı istemiyorum; dünya işlerinin yönetiminde kararsızlık çok rahatsızlık veren bir kusurdur. Çıkışı kuşkulu olan işlerde karar vermeyi bilmiyorum;

Ne si, ne no, nel cor mi suona intero.

"Kalbim bana tamamen ne evet, ne de hayır diyor."

(Petrarca, *Soneler*, CXXXV)

Bir kanıyı desteklemek konusunda yetenekliyim; ama seçmekte değil.

İnsanla ilgili şeylerde, meylediilen bir yanda bizi rahatlatan görüntülerin bulunması önemli değil, zaten pek çok şey gelip seçimimizi onaylar. Filosoz Chrysippus da, hocaları Zenon ve Cleanthez'den sadece temel gerçekleri öğrenmeyi istediğini, ıspatları ve kanıtları kendi başına bunlarda yeterince bulacağını söylüyordu. Döndüğüm herhangi bir tarafta, tutunmam için her zaman yeterince neden ve doğru olasılık bulurum; demek ki koşullar beni zorlayıncıya kadar kendimde kuşku ve seçme özgürlüğünü koruyorum. O zaman da doğruyu söylemek için, "çala kalem" denildiği gibi atılıp sıkça kendimi kaderin keyfine terk ederim; pek hafif bir eğilim ve önemsiz bir koşul beni sürüklemeye yeter;

Dum in dubio est animus, paulo momento huc atque illuc impellitur.

"Akıl kuşku içindeyse, en ufak ağırlık onun bir yandan diğer yana eğilmesine sebep olur." (Terence, *Andrienne*, I, VI, 32)

Yargılama yetim kararsız kalınca öyledir ki, bunun üstesinden ancak ya kura çekerek ya da zar atarak kurtulurum. İnsanca güçsüzlüğümüzü incelerken, kutsal tarihin bize kesin olmayan şeylerde tutulması gereken tarafı rastlantıya ve talihe bırakmaya dayanan şu uygulamadan örnekler bıraktığı dikkatimi çekti: "*sors cecidit super Mathiam*." ["Kur'a Mathias'a düştü." (*Havariler'in eylemleri*, I, 26)]. İnsan aklı iki yüzü keskin tehlikeli bir kılıçtır. Onun en içten ve en yakın dostu Sokrates'in ellerinin arasında bile, hangi ucundan tutulması gerektiği bilinmeyen bir değnektir bu. O halde ben başkalarını izlemekte iyiyim ancak; topluluk tarafından çekilip çevrilmeye kendimi gönüllü bırakırım. Komuta etmekte ya da yol göstermekte tehlikeyi göze almam için gücüme yeterince güvenim yok. Başkalarının adımlarının bıraktığı izleri takip etmek bana çok rahat geliyor. Kuşkulu bir seçim yapma tehlikesine atılmam gerekirse, bunun kanılarına daha çok güvenen filan ya da falanca kişinin sorumluluğunda olmasını, temeli ve dayanağını pek güvenli bulmadığım kendi kanılarımdansa başkalarınınkine tutunmayı yeğlerim. Bununla birlikte, aksi kanıda aynı güçsüzülüğü gördüğüm denli de kolay fikir değiştirmem. "*Ipsa consuetudo assentiendi periculosa esse videtur et lubruca*." ["Rızasını bildirme alışkanlığı bile tehlikeli ve kaygan gibi görünüyor." (Cicero, *Akademililer*, II, XXI)] Özellikle kamu işlerinde tereddütlere ve anlaşmazlığa açık güzel bir alan var:

Justa pari premitur veluti cum pondere libra

Prona, nec hac plus parte sedet, nec surgit ab illa.

"Bu şekilde kefeleri eşit ağırlıklarla yüklenirse

terazi hiçbir yana ne iner, ne yükselir." (Tibulle, IV, I, 40)

Machiavelli'nin uslamlamaları, örnek olarak, konu bakımından oldukça sağlamdı; her ne kadar onlarla mücadele etmek rahat olmuş olsa da; ama bunlara karşı çıkanlar kendilerinkilerde karşı çıkılacak pek nokta bırakmadı. Şu konu üzerinde yanıtlar, kopyalamalar, hazırcevaplıklar, üçe dörde katlamalar ve bu sonsuz tartışmalı kafa ütüleyişi, davaların lehine olduğu sürece yargılama usulü uzadığı kadar bulunabilecektir;

Cædimur, et totidem plagis consumimus hostem.

"Düşman bize vuruyor ve biz de ona her vuruşu aynen iade

ediyoruz." (Horatius, *Ep*., II, II, 97)

Burada ileri sürülen nedenlerin deneyimden başka hiçbir temeli yoktur; insanla ilgili olayların çeşitliliği bize her biçimden sayısız örnek sunar. Çağdaşlarımızdan pek bilgili olan biri,

almanaklarımızda hava sıcak olacak dendiğinde, "soğuk", kuru yerine "nemli" denebileceğini, ne olacağı konusunda bahse girmek gerekiyorsa, tahmin edilenin aksini tutmanın, Noel'de ve kışın en soğuk Aziz Jean döneminde son derece yüksek sıcaklıklar vaat etmek gibi kuşku götürmeyen konular dışında herhangi bir tehlike taşımayacağını söyler. Aynı şeyi siyasi kanıtlamalar konusunda da düşünüyorum; içine düştüğünüz herhangi bir durumda rakiplerinizle kolayca başa çıkabilirsiniz, yeter ki fazlaca temel ve fazlaca açık ilkelerle faka basmayalım. Bu nedenden dolayı, benim bakış açımdan, ancak değişimden ve karman çormanlıktan daha fazla değer taşıyan, eski ve değişmez olma koşullu eylem biçimi kadar beteri yoktur. Törelerimiz son derece bozulmuş olup, daha da korkunç biçimde kötüleşme eğilimindedir. Yasalarımız ve uygulamalarımız arasında birçoğu barbarca ve canavarcadır. Ama yine de, bu durumu iyileştirme güçlüğü ve bu sarsıntıyla açığa çıkan tehlikeler beni elimden gelse bu tekerleğe bir çomak sokmaya ve onu bu noktada durdurmaya hazırlıyor; bunu seve seve yapardım,

Nunquam adeo fædis adesında birçoğu Utimur exemplis ut non pejora supersint.

"Öyle utanç verici ve rezil örnekler veriyoruz ki daha beteri olamaz." (Juvenal, VIII, 183)

Günümüzde en kötü bulduğum şey, istikrarsızlık ve yasalarımızın giysilerimizden daha kesin bir biçim alamayışıdır. Mademki tüm ölümlü şeyler kusurlarla doludur, bir yöntemini kusurlardından dolayı kınamak pek kolaydır. Bir halkta eski geleneklere karşı küçümsemeye neden olmak da pek kolaydır; bu girişiminden illa bir sonuç alınır. Ama yok edilenin yerine en iyi düzeni kurmaya gelince, buna girişmiş olanların çoğu geçmiştekini özlemiştir.

Davranışım için bilgeliğimi hemen hiç göz önüne almam; kendimi gönüllü olarak dünyanın genel düzeni tarafından yönetilmeye bırakırım. Kendini yönettiren kişi mutludur, hem de yönetenlerden daha mutludur; zira nedenlerle kaygılanmak zorunda olmayıp, kendini semavi hareketin içinde sakince ilerlemeye bırakır! Uslamlayan ve tartışan kişide boyun eğiş asla ne saf, ne de dingindir.

Kısacası, bu konuda bana dönersek, bir şey olduğumu sandığım tek nokta, insanın hiçbir zaman kendini güçsüz diye değerlendirmediğidir. Övgüm basit, alışılmış, sıradandır; zira kim hayatında yargılama yetisinden yoksun olduğunu düşünmüştür ki? Kendisiyle çelişen bir önerme olurdu bu; hiçbir zaman gözüktüğü yerde karşılaşılmayan bir marazdır. Dayanıklı ve güçlüdür; yine de hasta daha ilk bakışta onu delip geçer ve güneş ışınının kalın bir sise yaptığı gibi dağıtır. Bu konuda kendini suçlamak bağışlanmak; kendini mahkûm etmek kendini affetmek olurdu. Özgün yönetimi için yeterli akla sahip olmadığını düşünen ne işletme ne de bir falcı kadın olmuştur. Cesaret, fiziksel güç, deneyim, canlılık, güzellik söz konusu olduğunda başkalarının üzerimizdeki üstünlüğünü kolayca kabul eder, ama yargı yetisi konusunda başka kimsenin üstünlüğünü kabul etmeyiz; başkalarında doğal basit sağduyudan ileri gelen kanıtları bulmak için o yöne bakmamız yeterli olacakmış gibi gelir. Başkalarının çalışmalarında gördüğümüz derin bilgi, üslup ve diğer nitelikler bizimkileri geride bırakırsa can ve gönülden kabul ederiz bunu; oysa basit zekâ ürünlerine gelince, herkes bunları aynı biçimde elde etmeye yetkin olduğunu düşünüp, daha uçta ve kıyaslanamaz bir mesafede olmaları dışında bunlardaki ağırlıkla zorluğu pek algılayamaz. Başkasının yargılayışındaki görüşlerin yüksekliğini çok açık bir biçimde görebilecek kişi, kendi yargı yetisini oraya yükseltmeyi başarabilecektir. Şu halde benim giriştiğim şey, bir tür talim, bana az ün getirecek bir tür uğraştır; bundan birazcık salık veriş ve övgü beklemeliyim.

İyi de, kim için yazı yazılır? Kitaplar üzerinde uzmanlaşmış bilgili kişiler, sadece bilgiye değer verip, derin bilgi birikiminden ve sanattan başka düşünme yöntemi kabul etmez. Scipion'un bir yazısını bir başkasının olarak aldıysanız, değer taşıyan daha ne söyleyebilirdiniz? Onlara göre, Aristoteles'ten habersiz kişi, aynı zamanda kendi kendinden de habersizdir. Kaba ve basit zihinlerse incelikli bir düşünceye pek az duyarlıdır. Zira bu iki tür, halkın en önemli kısmını teşkil eder. Sizin öne sürdüğünüz

üçüncüsü, yani kendiliğinden düşünen akılların çok nadir duyarlılığı, aramızda ne üne, ne de bilinen bir yere sahiptir; bunu hoşnut etmeyi ve buna emek harcamayı istemek yarı yarıya yitirilmiş zamandır.

Genelde doğanın bahşettikleri arasında bize en adil paylaştırdığı şey sağduyu olup herkes doğanın kendisine verdiğiyle yetinir; akıllıca olan bu değil mi? Daha uzağı görmek isteyecek kişi, görüşünün ulaşamadığı yeri görmeye çalışacaktır. Düşüncelerimin iyi ve sağlıklı olduğunu düşünürüm. Ama kim düşünceleri için aynı şeyi düşünmez ki? Bundan sahip olabildiğim en iyi kanıtlamalardan biri, kendime az güven duymamdır. Zira kanılarım iyiden iyiye sağlam olmağı takdirde, kanıtlamam kendime olan beğenim yüzünden kolaycaq yoldan çıkıp yanılacaktır; mademki bu beğeniyi kendime yöneltiyorum ve daha öteye hemen hiç yaymıyorum. Başkaları bunu çok sayıda dosta ve bildik kişiye, yüceliklerine ve başarılarına dağıtır; bense bunu tamamen zihnimin dinginliğine ve kendime adarım. Benden kaçıp kurtulan gerçekten de gönül hoşluğuyla değildir;

mihi nempe valere et vivere doctus.

"Yaşamak ve sağlıklı olmak, işte benim bilimim." (Lucretius, V, 959)

Oysa, yetersizliklerimin kınanması hususundaki kanılarımı son derece cesurca ve değişmez bulurum. Ama bunun aynı zamanda üzerinde bir başkasından daha fazla kafa yorduğum bir konu olduğu doğrudur. Kişiler her zaman önlerine bakarlar; bense bakışımı içeriye doğru çevirip gözlerimi oraya dikerim ve orada iş görürüm. Her biri önünü gözler, bense kendi içimi gözlerim. Sadece kendimle ilgilenir, durmadan kendimi incelerim, kendimi çözümlerim, kendimin tadına bakarım. Başkaları her zaman başka yerlere gider; bunu sadece iyice düşünseler hep öne giderler,

nemo in sese tentat descendere,

"Kimse kendinin içine inmeyi denemez." (Perse, IV, 23)

bense yerimde yuvarlanırım.

Ne olursa olsun bendeki şu gerçeği ayırt etme yetisini, neden olursa olsun kendimin doğal olarak bağımlı olduğumu sanmadığım bu yaradılış özgürlüğünü özellikle kendime borçuluyumdur. Zira en sağlam ve en genel düşüncelerim, benimle birlikte doğmuş olanlardır denilebilir; bunlar doğamdan ileri gelip, gerçekten de kendimindir. Onları ham ve basit, yüreklice ve güçlü, ama biraz karışık ve eksik ürettim; ama o zamandan beri tesis edip, başkalarının yetkesiyle ve eskilerin sağlıklı örnekleriyle, onların yargısıyla kendiminkini karşılaştırarak güçlendirdim; bu düşünceler, üzerlerinde yoğunlaşmamla desteklenmiş olup, bana keyif ve daha eksiksiz bir aidiyet sağladı.

Herkes canlı ve çabuk bir aklın ününü ararken ben düzenli bir aklın peşine düştüm; göz kamaştırıcı ve dikkat çeken bir eylemden ya da özel bir yetiden bekleneni ben kanılardaki düzenden, ahenkten, ılımlılıktan ve tutumumdan beklerim. "*Omnino, sid quid quam est decorum, nihil est profecto magis quam æquabilitas universæ vitæ., tum singularum actionum: quam conservare non possis, si, aliorum naturam imitans, omittas tuam.*" ["Övülecek bir şey varsa, kesinlikle hiçbir özel eylemde tükenmeyen davranış bunun tek örnekliğidir; eğer başkalarınınki için doğal olan terk edilirse bu tek örnekliği korumak imkânsızdır." (Cicero, *De officiis*, I, XXXI)].

Şu halde, görünüşe dayalı kanı faslında ilk olmayı söylediğim şey konusunda işte kendimi bu denli suçlu hissediyorum. Başkasına güvenmemeye dayanan ikincisi konusunda kendimi temize çıkarıp çıkaramadığımı da kesinlikle bilmiyorum; Çünkü bana neye mal olursa olsun ne olduğunu söylemeye karar verdim.

Belki de eski çağın kavramlarıyla sürekli alışverişim ve geçmiş zamanın şu güzel akılları konusundaki düşüncem beni başkalarından ve kendimden tiksindiriyor. Ya da belki biz ancak son derece yetersiz şeyler üreten bir yüzyılda yaşıyoruz. Burada büyük bir hayranlığa layık hiçbir şey görmüyor muyum? Ama yargılayabilecek denli içli dışlı olduğum çok fazla insan tanımadığım gibi, konumum bana sıklıkla çoğunluğu ruh kültürüne ancak pek az ilgi gösteren, tüm mutluluğu sadece namus ve yiğitlikte gören kişilere rastlattığı da doğrudur. Başkalarında güzel gördüğüm şeyi över ve gönülden değer veririm. Zaten çoğu kez ona düşündüğümden fazla değer verip, hatta kendime bu noktada yalan söylemeye kadar giderim; her parçayı kafadan uydurmak elimden gelmez. Dostlarımda övgüye değer bulduğum şeye sıkça tanıklık edip, seve seve buna fazladan katkıda bulunurum. Ama onlara sahip olmadıkları nitelikleri yüklemeye gelince, bu benim için açıkça sergiledikleri kusurları savunmak kadar imkânsızdır.

Hatta düşmanlarımın bile içtenlikle onurları lehinde konuşurum. Duyguların değişibilir; ama yargım hayır. Ve tartışmama buna taraf olmayan birini karıştırmam. Hangi tutku olursa olsun bunun etkisi altında bile çok düşkün olduğum yargılama özgürlüğümden kesinlikle vazgeçemem. Yalan söylerken, hakkında yalan söylediğim kişiden çok kendime zarar veririm. Persler'in soylu ve övgüye değer töresine dikkat etmek gerekir; onlar gırtlak gırtlağa savaştıkları ölümlü düşmanlarından cesaretlerinin hak ettiğinden çok daha onurlandırıcı ve insaflı söz ederlerdi.

Çok sayıda niteliğe sahip bir hayli insan tanırım; kiminin aklı, kiminin yüreği, kiminin ustalığı, kiminin vicdanı, kiminin güzel konuşması, kiminin bir bilimi, kiminin bir başka bilimi vardır. Ama genelde tüm bu niteliklerin birleşimi ya da bir tekine sahip olup da, ancak geçmiş yüzyıllarda onurlandığımız kişilerdeki böyle bir kusursuzluk derecesinde hayran olduğumuz ya da kıyasladığımız birini hiçgörme fırsatım olmadı. Sağlığında tanıdığım, ruhunun doğal nitelikleri ve doğuştan gelen soyluluğuyla en yüce olan kişi, Estienne de la Boitie'ydi; gerçekten güzel bir ruhtu bu ve tüm bakış açılarına güzel bir görüntü veriyordu. Eski biçim bir ruh, kaderi istemiş olsaydı büyük şeyler meydana getirebilirdi; zira öğrenim ve bilgiyle pek zengin doğal yeteneklerine çok daha fazla katkıda bulunmuştu. Ama nasıl olduğunu bilmiyorum (ve yine de oluyor bu), öteki türden herhangi bir kişidense, daha fazla bilim sahibi olmayı meslek edinen ve kitaplara ilişkin edebi uğraşlarla görevler icra eden kişilerde çok daha fazla hiçlik ve zihin güçsüzlüğü bulunuyor. Bu belki de, onlardan başkalarından olduğundan daha fazlası istendiği, diğerlerinden fazlasının beklendiği ve her zamanki hataların onlarda hoşgörülemediği ya da bilgileriyle oluşturdukları düşünce onlara kendilerini göstermekte daha fazla atılganlık verdiği, kendilerini aşırı içli dışlı görmeye bıraktıkları ve buradan kendilerini ele verip kayıplarına neden oldukları içindir. Bir zanaatkarın elindeki değerli bir malzemeyi sanatının kurallarını küçümseyerek akılsızca işlediği durumda az değerli bir malzemeyle çalıştığına kıyasla yetersizliğini daha iyi kanıtlaması ve altın bir heykelde buluna kusurun alçıdan bir heykeldekine nazaran daha rahatsız edeici olması gibi, sözü edilen bu kişiler olguların sunumunu kendiliklerinden ve yerlerinde iyi olacak biçimde yaparlar; zira zekâlârından ziyade belleklerini yüceltip düşüncesizce bunlardan yararlanarak, Cicero, Gallien, Ulpien'in ya da aziz Jerom'un yüzünü ağartaır, kendi kendilerini gülünç duruma düşürürler.

Eğitimimizin aptallığı konusuna gönüllü olarak dönüyorum. Bu tarz eğitim bizi iyi ve bilgili kılmayı değil, bilgin yapmayı hedefliyor; hedefine ulaştı da. Aptalca eğitim bize erdemi ve bilgeliği araştırıp kucaklamayı öğretmedi; ama içimize sözcüklerin kökeninin ve saptırılmalarının tadını kazıdı. Sevmeye gücümüz yetmiyorsa da, "erdem"i berbat etmeyi biliyoruz. Bilgeliğin gerçekte ne olduğunu deneyimle bilmiyorsak da, sözel olarak ezbere biliyoruz. Komşularımızda onların ırkını, hısımlığını, bağlarını tanımakla yetinmeyiz; onlara dost gibi sahip olmayı ve onlarla iyi bir zekâ düzeyinde diyalog kurmayı isteriz. Oysa eğitimimiz erdemle aramızda herhangi bir aşinalık, alışkanlık, mahrem ilişki kurmakla ilgilenmeksizin erdemin çeşitli bölümlerinin tariflerini, bölünmelerini ve kesimlerini bize bir soy ağacının dallarına verilmiş adlar gibi öğretti. Eğitimimiz için en sağlıklı ve en doğru düşüncelere sahip

kitapları değil, en iyi Grekçe ve Latince konuşan kitapları seçip, kafalarımıza tüm şu güzel sözcüklerle birlikte eski çağın en boş düşüncelerini damla damla akıttı. İyi bir eğitim, şu Polemon olayında olduğu gibi, yargıyı ve davranışı değiştirmelidir: Sefil bir hayat yaşaşan bu genç Grek rastlantıyla Ksenokrates'in bir dersini dinleyince, sadece hocanın büyük bilgisinin etkisinde kalıp, ondan güzel bir konu hakkında bazı bilgileri birlikte götürmedi, ama daha önemli ve daha sürekli bir yarar sağladı; o zamana kadar sürdürdüğü hayatı terk ederek, yaşamını birden değiştirdi. Eğitimimizde böyle bir etkiyi hiç duyumsamış olan var mı?

Faciasne quod olim

Mutatus Polemon? Ponas insignia morbi,

Faciolas, cubital, focalia, potus ut ille

Ducitur ex collo furtim carpsisse coronas,

Postquam est impransi correptus voce magistri?

"Bir zamanlar Polemon'un yaptığı inanç değişikliğini yapacak mısınız?

Bir hocanın aç karnına azarladığı zaman,

içtikten sonra boynundan çiçek çelenklerini gizlice kopardığının

anlatıldığı gibi, çılgınlığımızın uşak kılığını, şeritleri, köşe yastıklarını,

boyun bağlarını terk edecek misiniz?" (Horatius, *Sat*., II, III, 253)

En az küçümsenmesi gereken toplumsal koşul bana basitliğiyle son sırayı işgal edeni ve bize insan ilişkilerini daha ahenkli göstereni gibi görünüyor. Köylülerimizin davranışının ve konularının, bizzat filozoflarımızınkine göre felsefeyle daha iyi uyum içinde olduğu kanısındayım. "*Plus sapit vulgus, quia tantum quantum opus est, sapit*." ["Basit olan en bilgedir; çünkü o, ancak kendine gerektiği kadar bilgedir."].

Dış görünümlerine göre yargılayabildiğim kadarıyla (zira benim tarzımda yargılamak için, onları daha yakından tanımak gerekirdi), savaş ve askerlik sanatı alanında en dikkat çekici kişiler, Orleans'da ölen Dük de Guise ile müteveffa Mareşal Strozzi'ydi. Yetenekleri ve pek nadir bulunan değerleri içinse, Fransa Adalet bakanları Olivier ile l'Hospital'di. Bana öyle geliyor ki, şiir çağımızda belirli bir rağbet görüyor; zira bununla uğraşan birçok iyi sanatçımız var: Aurat, Beze, Buchanan, l'Hospital, Mont-Dore, Turnebus. Fransızca yazanlara gelince, onların şiiri hiç olmadığı kadar üst bir düzeye getirdikleri düşünüyorum; Ronsard'ın ve Du Bellay'in kusursuzluğa ulaştıkları ölçüde onları eski çağ olgunluğundan hiç de uzak bulmuyorum. Adrianus Turnebus bunu daha fazla bilip, kendi çağında herhangi bir kişiden daha iyi, hatta ileri seviyede beceriyordu.

Geçenlerde ölen Dük d'Albe ile bizim Başkomutan Montmorency'nin yaşamları soylu yaşamlar olup, kaderleri hayret verici benzerlikler gösterir. Ama sonuncusunun Parislilerin ve kralının gözleri önünde, onların hizmetinde en yakın akrabalarına karşı komutanlığı sayesinde muzaffer bir ordunun başında şanlı ölümünün güzelliği ve bir "baskın" ardından oluşu, en son ihtiyarlık döneminde olan bu ölüm, bana çağımın en dikkat çekici olayları arasına konulmaya değer gibi geliyor.

Hiç kuşku yok ki fazlasıyla babaca sevdiğim ve kendimin en iyi bir parçası gibi emekliliğimde inzivama ortak ettiğim manevi kızım Marie de Gournay le Jars hakkında beslediğim umutları birçok yerde

duyurmaktan zevk aldım. Dünyada ondan ziyade gözümde olan biri yoktur. Ergenlik eğer bir kehaneti belirlieyebiliyorsa, bu ruh günün birinde en güzel şeylere ve bunların arasında cinsiyetinin yükselebildiğini henüz okumadığımız pek kutsal dosluk meziyetinde kusursuzluk düzeyine ulaşacaktır. Onun davranışında içtenlik ve sağlamlık burada şimdiden kendini açıkça gösteriyor; bana karşı sevgisi o derecede taşkın ki, ona elli beş yaşımda rastlamış olduğumdan sonumun yaklaştığını hissetmesinin onu daha az acımasızca üzmesi dışında kendisi için dileyeceğim hiçbir şey yok. Benim ilk *Denemeler*'im üzerine onun çağımızda pek genç ve bölgesinde pek soyutlanmış bir kadın olarak yargıda bulunması ve beni şaşırtıcı bir tutkuyla sevip, görmeden önce bile uzun süre yazılarımı eşsiz bir saygıyla okumayı arzulamış olması kuşkusuz örneği bulunmaz ve üzerinde durulmaya değer bir şey.

Günüzmüde diğer erdemlere ya hiç değer biçiliyor ya da hiç. Ama İç Savaş'la birlikte gözüpeklik çok yaygınlaştı. Çok sayıda insanın ruhu sarsılmaz görünüyor ve bu sebeple aralarında seçim yapmak hayli güç.

İşte şimdiye kadar olağandışı büyüklükte ve nadir gördüğüm şeyler bunlar.

Çağımızda geçerli olan başka erdemler az ya da hemen hiç yok. Ama yiğitlik bu iç savaş zamanında yaygın bir hal aldı; bu alanda aramızda kusursuzluğa varan, tasnifi olanaksız çok sayıda sağlam karakterler bulunuyor. İşte olağanüstü yücelik konusunda, genelin dışında şimdiye kadar tüm bildiklerim.

On Sekizinci Bölüm

Yalanlama Üzerine

Evet, kendini kitap konusu olarak kullanma tasarısının, başarılarından dolayı tanınma arzusu duyacak olağanüstü ve ünlü kişilerde yine de hoş görülebilir olduğu söylenecektir bana. Bu kuşku götürmezdir ve bunu kabul ediyorum. İyice biliyorum ki, sıradan bir kişiyi görmek için bir zanaatkarın gözlerini uğraşından ayırması pek enderdir; oysa, tanınmış bir büyük kişinin kente gelmesi ona yeterli olup, atölyeler ve dükkânlar boşalır işte! Onun taklit edilmeye haklı gerekçeler sunması ve yaşamıyla düşüncelerinin örnek teşkil etmesi dışında kendini fark ettirmeye uygun oluşundan değildir bu. Sezar ve Ksenophon, savaş başarılarının büyüklüğünün oluşturduğu doğru ve dayanıklı kaidenin sağlamlığına dayanarak kendi öykülerini anlatma hakkı görüyorlardı. Bu nedenle, büyük İskender'in günlüğünü, Auguste, Caton, Sylla, Brütüs ve ötekilerin eylemlerinden bırakmış oldukları tarihsel anları tanımamaktan esef edilecektir.

İşte çok doğru, ama benimle çok az ilgili olan bir belirleme:

Non recito, nisi amicis; idque rogatus,

Non ubivis, corámve quibuslibet. In medio qui

Scripta foro recitent, sunt multi, quique lavantes.

"Ben bunu tek dostlarıma, dahası ricaları üzerine okuyorum;

ne her yerde, ne de herhangi bir dinleyiciler topluluğu önünde.

Oysa birçok yazar eserlerini pazarın ortasında ve halk hamamlarında okur." (Horatius, *Sat*., I, IV, 73)

Burada bir kentin yol kavşağına ya da bir kiliseye veya bir kamu meydanına konulması için bir heykel yükseltmiyorum:

Non equidem huc studeo, bullatis ut mihi nugi

Pagina turgescat.

Secreti loquimur.

"Bu sayfaları tumturaklı

saçma sapan şeylerle doldurmayı hedeflemiyorum;

bu bir baş başa görüşmedir." (Perse, V, 19)

Bu eser, onun aracılığıyla beni yeniden bulmaktan ve bana tekrar bağlanmaktan zevk alacak bir komşuyu, bir hısmı, bir dostu eğlendirmek için kütüphanenin bir köşesine konulabilir. Başkaları kendilerinden söz etme cesaretine sahip oldular; çünkü bunda değerli ve zengin bir konu buluyorlardı. Bense, aksine, kimsenin gösteriş konusunda kuşkulanmadığı, pek kısır ve pek cılız konu bulmuş olarak giriştim bu işe.

Başkalarının eylemlerini gönüllü olarak yargılıyorum. Oysa, benimkileri yargılanmaya değecek kadar önemsemiyorum. Dolayısıyla kendimde yüzüm kızarmadan söyleyebileceğim yeterince iyilik bulmuyorum.

Birinin atalarımın yaşama biçimini, yüzünü, davranışını, en geçerli sözlerini ve kaderini bu şekilde

anıştırdığını işitmek benim için ne zevk olurdu! Ve de bu hususta ne kadar dikkatli olurdum! Dostlarımızın ve geçmişimizdeki kişilerin portrelerine, giysilerinin biçimine ve silahlarına karşı küçümseme duymak, gerçekten kötü bir doğanın kanıtı olurdu. Onlardan kalan yazıyı, mührü, dua kitabını, onlara ait olan ve kullandıkları bir kılıcı muhafaza ediyorum; babamın alışkanlıkla elinde tuttuğu uzun, ince, esnek değnekleri çalışma odamdan kaldırmadım.

"Paterna vestis et annulus tanto charior est posteris, quanto erga parentes major affectus."["Bir babanın giysisi, yüzüğü, ona karşı daha fazla sevgisi olan çocukları için çok daha değerlidir." (Saint Augustin, *Tanrı'nın Kenti*, I, XIII)].

Bununla birlikte gelecek kuşaklarım başka zevklere sahip olsalar da, bunun karşılığını alacağım bir hayli şeyim olacak; şu sırada onlara değer vereceğimden, bana çok daha az saygı göstermeyi bileceklerdir. Herkesin önünde verdiğim tek taviz, bunları daha canlı ve daha hali vakti yerinde baskı makinesinden geçirmemdir; bunun ödülü olarak, pazarda her zaman bunları birkaç tereyağı topağı sarmakta kullanabileceğim.

Ne toga cordyllis, ne penula desit olivis.

"Ton balıklarıyla zeytinler kese kâğıttan yoksun kalmasın."

(Martial, XIII, I)

Et laxas scombris sæpe dabo tunicas.

"Ve uskumruları giydirmek için sıkça bol gömlekler sağlayacağım." (Catulle, XCIV, 8)

Beni kimse okumasa, bunca işsiz saati pek yararlı ve pek hoş düşüncelere ayırmış olmakla zaman mı kaybetmiş olacaktım? Kendime göre bu görüntüyü yoğurarak, pek sıkça kendime biçim vermem ve bunda güçlenen, bir bakıma kendiliğinden biçimlenen örneği çıkarmam için kendimi düzene sokmam gerekti. Kendimi başkaları için tasvir ederek, başlangıçta benim olan renkleri daha açık seçik renklerle resmettim. Kitabımın bana yaptığından daha fazlasını yapmadım. Yazarıyla aynı cevherden bir kitaptır bu; sadece benimle ilgilenir, yaşamıma katılır, tüm öteki kitaplar gibi başka dışsal bir hedefi, bir amacı yoktur. Bu şekilde sürekli ve özenli biçimde kendimi incelemiş olmamla zamanımı mı yitirdim? Kendilerine sadece düşüncede ve sözlerde bir an geçerken bakanlar, kendilerini çok derinliğine incelemeden, bunda kendini öğrenimi yapan kişi kadar içerlerine, çalışmasına, mesleğine nüfuz etmeyenler tüm inanç ve tüm güçleriyle sürekli sicillerini tutmaya girişir.

Onlar, en tatlı zevklerin tadını çıkarıp, kendilerinden bir iz bırakmaktan kaçınır; sadece topluluk tarafından değil, bir tek kişi tarafından görülmekten bile sakınırlar.

Bu çalışma kaç kez beni can sıkıcı düşüncelerden saptırdı? Ve bu hesaba uçarı olan can sıkıcı düşüncelerin sayısını da katmak gerekir. Doğa bizi düşüncelerimizin dışına çıkmak gibi büyük bir yetiyle donattı; o, kısmen topluma borçlu olduğumuzu, ama aynı zamanda en iyi yanımızı kendi kendimize borçlu olduğumuzu öğretmek için düşüncelere davet eder. Hayal gücümü yatıştırmak ve düzenli bir tasarım üzerinde düşündürmek için, onun kaybolmasından ve rüzgârda başıboş dolaşmasından kaçınmak için ortaya çıkan bunca ufak tefek düşüncelerin gerçekliğini doğrulamak ve bunların kaydını tutmak yeterlidir. Hayallerime kulak veririm; çünkü onları kaydetmeye mecburum. Nezaketin ve aklın açıkça eleştirmeyi yasakladığı bir eylemle kaç kez canım sıkıldı; halkı bununla eğitme art düşünceme rağmen, burada söz konusu yöntemle kendimi rahatlattım! Ve kuşkusuz şu değnek darbeleriyle;

Zon dessus l'euil, zon sur le groin,

Zon sur le dos du Sagoin!

"Şak gözünüm üstüne, şak burnun üstüne,

şak Sagoin'ın sırtı üstüne!"

(Marot, manzum mektup "*Fripelipes, Marot'nun uşağı Sagon'a*")

kâğıt üzerinde canlı bedenden çok daha iyi ifade ediliyor. Kendi düşüncemi bezemek ya da desteklemek üzere bir şeyi hıfzetmeye fırsat kollamamdan itibaren sadece kitaplara biraz daha dikkatlice kulak veriyorsam ne demeli?

Hiçbir zaman bir kitap yaratmak için inceleme yapmadım; en azından incelemek bazen bir yazara, bazen bir diğerine başından sonundan üstünkörü bakmak ve karıştırmaksa, kitabı zaten yazmış olduğumdan birazcık inceledim. Hiçbir zaman da, uzun süreden beri çoktan şekillenmiş olan kanılarıma şekil vermek için değil; ama tamamen onları desteklemek, onlara yardım ve hizmet etmek için.

Ama bu kadar bozulmuş bir çağda birinden söz edene kim inanabilir? Yine de yalandan az çıkar sağlanan bir durumda, başkalarından söz ettikleri zaman bunlara inanabilmemiz ya az mümkündür ya da mümkün değildir. Törelerin bozulmasının ilk aşaması, gerçeğin sürgün edilmesidir; çünkü Pindare'ın dediği gibi, doğrucu olmak yüce erdemin başlangıcıdır. Platon'un *Devlet'*te yöneticisine ilk sorduğu da bu oldu. İçinde bulunduğumuz günlerin gerçeği, kişinin ne *olduğu* değil, başkalarını inandırmış olduğudur. Aynı şekilde, sadece yasal olana "para" demiyoruz, dolaşımda olan kalbına da diyoruz. Milletimiz uzun zamandan beri bu kusurla kınanıyor; İmparator Valentinien çağında yaşayan Salvianus Massiliensis (Marsilyalı), Fransızlar'da yalan söylemenin ve yalan yere yemin etmenin bir kusur değil, bir konuşma biçimi olduğunu söyler. Bu tanıklığa eklemede bulunmak isteyen birisi, bundan böyle, bunun onlar için bir erdem bile olduğunu söyleyecektir. Onurlu bir eğitim gibi buna çalışılıyor, buna alışılıyor; zira ikiyüzlülük bu yüzyılın en dikkat çekici niteliklerinden biridir.

Pek titizlikle izlediğimiz bu âdetin nereden doğduğunu, bir başkası için olduğu kadar, bizim için de pek adice olan bu kusurdan dolayı kendimizi en şiddetli biçimde saldırıya uğramış hissetmemizi ve yalancılıkla kınanmamız karşısında bu en ağır hakaretin nasıl olup da ağza alınabildiğini kendi kendime sıkça sordum. Ama aslında, sırtımıza en fazla yüklenen kusurlara karşı kendimizi savunmamızı doğal buluyorum. Bu suçlamadan etkilenmiş olarak, konu üzerinde öfkelenmekle kabahati birazcık üzerimizden atıyoruz denebilirdi. Buna gerçekten dayanırsak, en azından görünüşte onu mahkûm edebilir miyiz?

Oysa bu kınama yüreğin ödlekliğini ve alçaklığını örtmüş olmuyor mu? Ve sözünü inkâr etmek daha açık bir ödleklik ve alçaklık değil midir? Daha da beteri, bilineni inkâr etmek?

Bu kusur, yalandan çok daha çirkindir; eskilerden biri, insanlardan korkarak yalan söylemeyi Tanrı'ya karşı bir küçümseme göstergesi olara değerlendirerek ayıplar. Büyük korkuyu, alçaklığı ve namussuzluğu bundan daha tam olarak sunmak mümkün değildir. Zira gerçekten de, insanlardan korkmak ve Tanrı'ya meydan okumaktan daha çirkin bir şey tasavvur edilebilir mi? Toplumsal ilişkilerimiz söz üzerine kuruludur; sözü sahteleştiren kişi toplumun kendisine de ihanet eder. Bu, aracılığıyla istençlerimizi ve düşüncelerimizi ilettiğimiz tek yoldur; ruhumuzun yorumcusudur. Bizdeki yokluğu halinde, hep birlikte kalamayız, birbirimizi tanıyamayız artık. Bizi yanıltırsa, tüm ilişkilerimiz kopar, toplumumuzun tüm bağları aynı anda çözülür.

Yeni Hint topraklarından bazı halklar (adları önemli değil, zira mevcut değiller artık; bu fethin olağanüstü ve işitilmemiş türdeki yıkımı adların ve yerlerin eski topografisinin ortadan kaldırılmasına kadar vardı), tanrılarına insan kanı sunuyorlardı; ama duyulan veya ağza alınan yalanın günahının kefareti

için dilden ve kulaklardan akıtılan kandı bu.

Yunan ülkesinin şen davetlileri çocukların kemik parçalarıyla, insanların sözcüklerle eğlendiğini söylüyorlardı.

Bizim yalanlamaya başvurmamızın çeşitli biçimlerine ve tüm bunun içinde gördükleri değişimlerle birlikte bizim için namus kurallarına gelince, bu konuda bildiklerimi söyleme özenini bir başka defaya erteliyorum. Zaman içinde elimden gelirse, sözcükleri bu pek doğru olarak tartıp ölçme ve bunu namusumuza bağlama geleneğinin hangi anda doğduğunu öğreneceğim; zira eski Yunanlılar ile Romalılar'da bunun geçerli olmadığını görmek kolaydır. Onları gerçek bir kavgaya dönüşmeden yalanlamalar ve küfürleşmeler içinde görmek bana sıkça garip ve alışılmadık bir durum gibi geldi. Onların bizimkilerden farklı davranış yolları benimsiyordu. Sezar'ın yüzüne karşı bazen "hırsız", bazen de "ayyaş" denir. Demek istediğim, onların nasıl bir özgürlükle birbirlerine sövdükleridir; bu iki milletin en yüce savaş önderleri, başka hiçbir sonuç elde etmeden söze karşı sözle öçlerini alıyorlardı.

On Dokuzuncu Bölüm

Vicdan Özgürlüğü Üzerine

İhtiyatsızlıkla yönetildiği takdirde iyi niyetin insanları çok kınanılacak eylemlere ittiğini görmek işten bile değildir. Fransa'yı iç savaşların bu karışıklık durumuna iten tartışmada, en iyi, en aklı başında taraf kuşkusuz dini ve ülkenin eski siyasi düzenini muhafaza etmek isteyendir. Yine de bu tarafı izleyen iyi kişiler arasında (zira kişisel bir öce başvurmak ya da açgözlülüğünü doyurmak ya da hükümdarın lütfunu kazanmak için bunda bir bahane arayanlardan değil, gerçek bir telaşla dinlerinin lehine ve vatanlarının barışıyla devletini soylu bir kaygıyla korumak için bu şekilde hareket edenlerden söz ediyorum), yani bunların arasında diyorum, tutkunun aklın sınırlarını aşmaya yönelttiği ve bazen haksız, şiddetli, hatta tehlikeli rastlantılara bağlı kararlar almaya ittiği kişiler görülüyor.

Dinimiz yasaların sayesinde yetkeyi ele almaya başladığı ilk zamanlarda, tüm okumuş kişilerin uğradığı zarara karşı, her türden putpereset kitap karşısında silahlandı. Bu düzensizliğin yazarlara barbarlar tarafından çıkarılan yangınlardan daha fazla zarar verdiğini sanıyorum. Cornelius Tacitus, bunun iyi bir örneğidir; akrabası olan İmparator Tacitus'un eserlerinin dünyanın tüm kütüphanelerine konulmasını resmen emrettiği halde, şimdiki inancımıza ters düşen beş ya da altı talihsiz bölüm nedeniyle onu ortadan kaldırmak isteyen kişilerin ısrarlı takibi yüzünden bir tek tamam örnek kurtulmayı başardı. Onlar aynı zamanda tüm biz Hıristiyanlar için elverişli gelen imparatorlara keyfi övgüleri gönüllü olarak sunmaya dayanan bu tutumu benimseyip, "Dönek" lakabı takılmış İmparator Julian olayında kolayca görüldüğü gibi, tüm eylemlerinde yaptıklarını hasımlarımız fark gözetmeksizin mahkûm ettiler.

Bununla birlikte, o aslında dikkat çekici, olağanüstü bir kişiydi; zira ruhu felsefenin fikirlerini güçlü bir biçimde özümsemişti ve tüm eylemlerini bunlar üzerine düzenlemeyi kendine görev ediniyordu. Ve kuşkusuz, dikkat çekici örnekler bırakmadığı hiçbir tür erdem yoktu. Cinsel perhizle ilgili olarak (ki yaşamı buna çok açık bir tanıklık yapar), onun İskender'e ve Scipion'a layık bir tutuma sahip olduğu bilinir; henüz ömrünün baharında (çünkü Parthelar tarafından sadece otuz yaşındayken öldürüldü), çok güzel esir kadınlardan bir tekini bile görmeyi istemedi. Adalete gelince, her iki tarafı dinleme zahmetine katlanırdı. Hatta merak dolayısıyla, önüne çıkanların hangi dinden olduklarından haberdar olursa, bizimkinden yana karşıtlığı terazide asla ağır basmazdı. Kendisi bizzat birçok iyi yasa yayımladı; kendisinden öncekilerin yükselttiği vergilerin ve harçların büyük bölümünü indirdi.

Onun bu eylemlerine görgü tanığı olan iki iyi tarihçiyi tanıyoruz; bunlardan biri olan Marcellinus (Ammien Marcellin) tarih kitabının birçok yerinde, onun tüm Hıristiyan sözbilimcilere ve dilbilgicilere okullarda ders vermeyi yasakladığı buyruğu acılı bir biçimde kaydeder ve bu söz konusu eylemin sessizlikle geçiştirilmiş kalmasını dilerdim, der. Julian, bize karşı pek vahim bir şey yapmış olsaydı, bizim davamıza gönül vermiş olduğuna göre, Marcellinus'un bunu unutmayacak olduğu akla uygundur. Gerçekten de, Julien saygı duyduğumuza kaba davransa da, acımasız bir düşman değildi; Hıristiyanlar bile onun hakkında şu öyküyü anlatır: O, Kalkedonya kenti civarında gezinirken, bu yerin piskoposu Maris'in kendisine "sefil, İsa'ya ihanet eden kişi" demeye kalkışması üzerine, başka hiçbir şey yapmaksızın, sadece "Git sefil, gözlerinin kör oluşuna ağla," diye yanıt verir. Maris, karşılığında yine "Senin küstah yüzünü görmemem için benim görüş yetimi alan İsa'ya şükrediyorum," deyince, tarihçilerin naklettiğine göre Julian o sırada tamamen felsefi bir soğukkanlılık sergiledi. Onun sürekli bize karşı zalimlikler yapmakla suçlanmasına bu kısa öykü hemen hemen hiçbir zaman uyuşmuyor değil mi? "O, Hıristiyanlığın düşmanıydı," der öteki tanığım Eutropius (Eutropel), ama kanlı cinayetlere kadar varmaksızın.

Adalet konusuna dönmek için, imparatorluğunun başlangıcında kendisinden önceki hükümdar

Constantius tarafında yer almış olanlara karşı gösterdiği sertlik bir tarafa bırakılırsa, onun kusur bulunabilecek hiçbir şeyi yoktur. Sadeliğine gelince, onun her zaman bir asker tarzında yaşadığı, barış döneminin ortasında savaş zamanının kıtlığına hazırlanan ve alışan bir kişi gibi beslendiği söylenebilir. Uyanıklığı öyleydi ki, geceyi üç ya da dört bölüme ayırıyor, payına düşen uykuyu en aza indiriyordu; kendisi bundan geri kalan zamanı ordusunun ve muhafızlarının durumunu denetlemekte ya da öğrenmekte kullanıyordu. Çünkü onun eşsiz nitelikleri arasında edebiyatın tüm alanlarının kusursuz bir uzmanı olması vardı. Büyük İskender yattığı sırada, uykunun gelip derin düşüncelerini saptırması korkusuyla yatağının yanına bir leğen koydurup, bunun üzerinde bir avucu içinde bakır bir top tuttuğu anlatılır; eğer uyku bastırıp da parmaklarını gevşettirirse, leğene düşen topun gürültüsü onu uyandırıyordu. Ama aklı arzu ettiği şeye giden ve eşsiz azla yetinirliğinden dolayı zihni pek az bulanan Julien ise bu düzene kolayca gerek duymuyordu. Askeri yeteneklerine gelince, onu büyük bir komutan yapan tüm alanlarda hayranlık vericiydi. Yaşamının tümünde ya da aşağı yukarı tüm zamanlarında Fransa'da bizimle beraber Almanlar'a ve Franklar'a karşı askeri seferler içinde oldu. En fazla tehlikeyle karşılaşmış ya da kendini tehlikeye atmış olan bir kişinin hatırasını hemen hiç muhafaza etmedik. Onun ölümü, Epaminondas'ın ölümüyle biraz benzerlik taşır; o da vurulduğu mızrağı yerinden çıkarmaya çalıştı. Bunu belki de başaracaktı; ama mızrak keskin kenarlı olduğundan ellerini doğrayınca, bu onu güçsüz bıraktı. Askerlerini yüreklendirmek için bu durumda kendisinin çarpışmanın ortasına götürülmesini ısrarla istedi; askerler, karanlık çöküp de iki orduyu birbirinden ayırıncaya kadar savaşı onsuz da cesaretle sürdürdüler. O, yaşamına ve insanca olgulara değer vermeyişini felsefeye borçludur; sarsılmaz bir biçimde ruhların ölümsüzlüğüne inanırdı.

Julien, din konusunda tamamen hata yapmıştır; dinimizi terk etmiş olduğu için kendisine "Dönek" lakabı verildi. Oysa, bana öyle geliyor ki, bu yüreğine gerçekten yatmadı; ama İmparatorluğun yönetimini eline alıncaya kadar yasalara uymak için bu şekilde davrandı. Kendi yasaları konusunda o derece titizdi ki, zamanında onu izleyenler bile bununla alay ediyorlar, onun Partheler'ı yenmiş olmasının kurbanlara duyduğu gereksinimi gidermek için dünyadaki sığır ırkını yok ettirebileceğini söylüyorlardı! O, kehanet maskaralıklarına da kendini verir, her türlü kehanete yetke tanırdı. Ölürken diğer şeylerle birlikte, onu beklenmedik bir biçimde öldürtmeyi istememelerinden, kendisine ölüm saatini ve yerini çok daha önceden bildirdiklerinden dolayı tanrılara minnet duyduğunu söylüyor ve onlara teşekkür ediyordu. Onu aşağılık bir biçimde – çıtkırıldım ve başıboş kişileri uygun bir ölümle -, ne de ateş içinde acılar çektikten sonra öldürtmedikleri, onu zaferlerinin ortasında ve şanın doruğunda böyle soylu biçimde ölmeye layık buldukları için de tanrılara teşekkür ediyordu. Marcus Brutus'üninkiyle aynı ön sezgisel vahiye sahip olmuştu; birinci kez Gaule'de, sonra da yeniden Parthe'de ölümü anında.

Vurulduğunu hissettiği sırada, ona yakıştırılan, "Sen kazandın, Nazareen," ya da başkalarına göre, "Memnun ol, Nazareen!" sözcükleri, bu naklettiklerim onların inanmış olduğunun göstergeleri gibiyse elbette unutulmamıştır. Çünkü bu kişiler onun ordusunda hazır bulunuyorlardı; sonuyla ilgili en ufak bir harekete ve söze kayıt düştülerse de, bundan bir belirti, hatta ona atfedilen bazı mucizeleri de muhafaza etmediler.

Başlangıçtaki konuma dönmek için, o benliğinde uzun zamandan beri çoktanrıcılığı besliyordu, diyor Marcellinus; ama ordusunun tamamı Hıristiyanlar'dan kurulu olduğu için bunu göstermeye cesaret edemiyordu. Duygularını herkesin önünde açıklayacak kadar güçlendiği zaman, tanrıların tapınaklarını açtırttı ve puta tapıcılığa tekrar saygınlık kazandırmak için her yoldan çaba gösterdi.

Amaçlarında başarıya ulaşmak için, Konstantinopol'de ayrı inançlara sahip Hıristiyan din adamlarıyla bölünmüş bir halk bularak, bu papazları sarayına getirtip, onlara bu yurttaşlar arası uyuşmazlığı sona erdirmelerini ve herkesin korkusuzca kendi dinine bağlanacağı şekilde davranmalarını buyurdu. Eğer bunu ısrarla istediyse, aslında bu özgürlüğün entrikaları ve uyuşmazlıkları güçlendirebileceği, halktaki

kişilerin birbirlerine bağlılık duyabileceği, bu durumda karşılıklı anlaşma ve anlayışla kendisine karşı birleşmeleri beklentisindendi. Bunun kanıtını da, bazı Hıristiyanlar'ın hatasıyla, dünyada insan için, insanın kendisinden bunca korkan aptal olmadığından elde etti.

Şu halde tarihin aşağı yukarı söyleyebildiği ve bunda İmparator Julien'ın derinden düşünülmeye değer davranışı işte budur; medeni uzlaşmazlıkları yatıştırmak için onun kullandığı reçete, krallarımızın bunları söndürmekte kullandıklarıyla aynıdır: Vicdan özgürlüğü. Denebilir ki, bu yöntem bir yandan dizgini gevşetip, çeşitli fesatçı topluluklara bakış açılarını geliştirmelerine izin verme, uyuşmazlığı yayma ve tohumunu atma, hatta belki de artırma biçimidir; çünkü hiçbir yasal engel ve zorunluluk bunun atılımını dizginleyip frenlemeye gelmez. Ama öte yandan, bunun çeşitli eğilimlere kolaylık göstermektense bir zayıflatma yolu, seyrekleşmeye, kolaylığa, rahatlığa sivrilen üvendireyi itici güce yumuşatma olduğu da söylenebilir. Ve ben daha gönüllü olarak, krallarımızın dindarlığına bu şekilde saygı gösteren istediklerini yapabilme hatasındansa, yapabildiklerini istiyormuş gibi göründüklerine inanıyorum.

Yirminci Bölüm

Tattığımız Hiçbir Şey Saf Değil

İnsani koşulumuzun yetersizliği, şeyleri basitçe ve doğal biçimde kullanmamızın mümkün olmadığını gösteriyor. Yararlandığımız öğeleri, madenleri bile, hatta altını kullanabilir kılmak için başka bir metalle karıştırmak zorundayız.

Ne Ariston ile Pyrrhon'nun ya da Stoacılar'ın varoluşun amacı yaptıkları tümüyle sade erdem, ne de Kirene okulu ve Aristippus okulu mensuplarının hazcılığı katıksızdı.

Sahip olduğumuz zevkler ve varlıklar arasında hiçbiri bir parça zahmet ve sıkıntıdan masun değildir;

medio de fonte leporum

Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat.

"Güzelliklerin kaynağından bile

bizi bizzat güllerin ortasında hüzünlendiren bir acılık yükselir."

(Lucretius., IV, 1130)

En üst düzey zevkimizin iniltiyle ve yakarışla bir parça benzerliği vardır. Kederden ölündüğü söylenmiyor muydu? Ve zaten, buna tam bir esinlenmeyle hayal ettiğimiz zaman, hastalığı ve acıyı, kederi, gevşemeyi, zayıflığı, çöküşü, maraziliği anıştıran sıfatlar ve nitelemeler dolduruyoruz.

Bu da, zevkle acının ne derecede aynı kanı ve tözü paylaştığını gösteriyor. Derin sevinç neşeli olmaktan ziyade ciddidir. En üst derece ve tam memnunluk, şen şakraklıktan daha sakindir. "*Ipsa fœlicitas, se nisi temperat, premit*." ["Azalmayan büyük mutluluk bunaltır." (Seneca, *Ep*., LXXIV)]. Mutluluk bize acı çektirir.

Eski bir Grek dizesinin kastettiği de buydu: "tanrılar bize verdikleri tüm varlıkları, bize satarlar"; yani bu, "onlar bize hiçbir şeyi kusursuz ve saf vermez, sadece biraz acı karşılığında satın alırız" demektir.

Doğa itibariyle pek farklı zahmet ile zevk, yine de bilmem hangi doğal rastlantıyla bir araya gelir. Sokrates, tanrının birinin acıyla zevki birleştirip birlikte eritmeye çalıştığını, ama bunu başaramayınca hiç değilse kuyruktan bağlamayı düşündüğünü söyler.

Metrodorus, "hüznün içine zevkten bir parça girer" diyordu. Başka bir şey demek isteyip istemediğini bilmem, ama bana kalırsa, karamsarlığın içinde yuvarlanmak için niyet, onama ve hoşnutluk bulunduğunu tasavvur ediyorum; buna karışabilen tutkunun üzerine, karamsarlığın ortasında bize gülümseyen ve bizi okşayan bir şekerleme ve lezzet kuşkusu varmış gibi geliyor bana. Belirli ruh hallerinin bunu kendilerine besin yaptıkları kesin değil midir?

est quædam flere voluptas.

"Ağlanacak bir büyük haz vardır." (Ovidius, *Hüzünler*, IV, III, 27)

Seneca'da Attalus diye birinin söylediği gibi, yitirilmiş dostlarımızın hatırası bize çok eskimiş bir şarabın acılığı kadar hoş gelir;

Minister vetuli, puer, falerni,

Ingere mi calices ameriores;

"Falerne'nin eski şarabını sunan genç köle,

bana en acısını dök." (Catulle, XXVII, 1)

ve hafifçe ekşi olan elmalar gibi.

Doğa, bize aynı tarz bir karışım ortaya koyar; ressamlar, ağlarken ortaya çıkan yüz hareketlerinin ve kırışıklarının, aynı zamanda gülüşü yorumlamaya da yaradıklarını bilir. Gerçekten de yapılmakta olan bir esere bu iki yüz ifadesi tamamlanmadan bakarsanız, bunlardan hangisine doğru gidildiğini söylemekte güçlük çekersiniz! Hem zaten en aşırı gülme, göz yaşlarıyla karışık değil midir?

"Nullum sine auctoramento malum est"

"Telafisiz kötülük yoktur." (Seneca, *Ep*., LXIX)

İnsanı en arzulu zevklerle, örneğin tüm organlarını en üst düzeyde cinsel eyleme benzer bir zevkle kuşatılmış hayal ettiğim zaman, onun mutluluğun yükü altında çökebileceğini, bu pek saf, pek sürekli ve pek evrensel hazzı taşıma gücünden tamamen yoksun olduğunu iyice hissederim. Gerçekten de o, buna ulaştığında sağlam duramadığı ve batmaktan korktuğu kötü bir geçişteymiş gibi bundan kaçar, doğal olarak ondan kurtulmaya gayret gösterir.

Kendimi titiz bir biçimde incelediğim zaman, en iyi niteliğimin içinde kötü bir şey de buluyorum. Platon'un kanıtını verdiği erdeme karşı, zaten aynı düzeyden tüm başka erdemlere karşı olduğu gibi, samimi ve dürüst bir saygı duyuyorum. Ve belki de, buna yakından bakmayı bilen o, bende aykırı giden bir şeyi, insana özgü biçimde bir "karışık" şeyi meydana çıkarırdı. Ama bu yine de kişinin kendinde hissedebildiği karanlık bir yandır. İnsan bu bakımdan her şeyde ve her yerde sadece yamama ve alaca bulacadır. Hukuk yasaları bile, bir parça adaletsizlikle karışmadan yürürlükte olamaz. Platon'un dediği gibi, yasalardan tüm uyuşmazlıkları ve sakıncaları kaldırdıklarını öne sürenler, Hydra'nın başını kesmeye girişir. "*Omne magnum exemplum habet aliquid ex uniquo, quod contra singlos utilitate publica rependitur*" ["Her örneklik cezalandırma, kamusal yararına olduğundan bireylere karşı bir parça adaletsizlik kapsar." (Tacitus, *Yıllıklar*, XIV, XI, IV.)], der Tacitus.

Aynı şekilde, günlük yaşam ve insani ilişkilerin gereksinimleri içinde, aklımızdaki saflık ve kavrayış aşırı olabilir. Bu nüfuz edici açıklığın fazla zarifliği ve inceliği vardır; örneğe ve uygulamaya daha uygun kılmak için bunları ağırlaştırmak ve yumuşatmak, dünyevi ve anlaşılmaz varoluşa uyum sağlatmak için köreltmek ve karartmak gerekir. Bu nedenledir ki, sıradan ve daha az keskin akıllar işleri yönetmeye daha yatkındır ve bunda daha başarılıdır; felsefenin yüksek ve incelikli düşünceleriyse uygulamaya uyarlanmamıştır. Aklın bu keskin canlılığı, bu esnek ve tedirgin sürekli konuşkanlık görüşmeleri bozar; beşeri işlerde daha sert ve daha yüzeysel biçimde davranmak ve kaderin heveslerine büyük ve kayda değer bir pay bırakmak gerekir. Bu olguları çok derinden ve çok beceriyle aydınlatmak pek gerekli değildir; bunların içinde bunca ters görüntüleri ve çeşitli biçimleri derinliğine düşünmekle rotadan çıkılır: "*Volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant animi*." ["Çelişkili güdüleri dengelemeye çabalaya çabalaya akılları kendilerini felce uğrattı." (Titus-Livius, XXXII, XX)]

Eskilerin Simonides hakkında dedikleri buydu; Kral Hieron, ona bir istek iletince, bunun üzerinde ince eleyip sık dokuyarak günlerce düşünüp, aklından ince ve kurnazca çeşitli düşünceler geçirerek, kuşku içinde ve en doğrusunun hangisi olduğunu bilmeden kalıyordu; sonunda doğruyu bulma umudunu tamamen kaybetti.

Bir işin tüm olası koşullarını ve sonuçlarını araştıran kişi, aynı zamanda bir karar alma gücünü de kendine yasaklar. Orta düzey bir akıl, yüce bir akıl kadar iyi yaratır ve küçük ya da büyük işlerin yerine getirilmesine yeterlidir. En iyi yöneticilerin, nasıl böyle olduklarını bize söylemeyi daha az bilenlerden olduklarına ve güzel konuşmacıların daha sıkça nasıl dişe dokunmaz şeyler yaptıklarına bakın. İyi konuşmacı ve her türlü ev işleri yönetiminde kusursuz bir yapımcı olan birini tanırım; elli bin altınlık geliri ellerinin arasından akıp gitti. Bunlardan nutuk çeken birini bilirim, danışmanlarının herhangi birinden daha iyi fikirler verdiğini ileri sürerdi; doğrusu, dünyada bulunmayan en iyi akıl ve uzmanlık görünümü. Oysa uygulamada hizmetçileri yine de onunla tamamen ayrı fikirdeydiler. Bunu onun uğrayabileceği kötü talihi hesaba katmaksızın söylüyorum.

Yirmi Birinci Bölüm

Miskinliğe Karşı

İmparator Vespasien, ölümüne neden olan hastalığa yakalandığı zaman, imparatorluğun durumu hakkında kendisine sürekli haber verilmesini istiyor, yatağından çok sayıda ve önemli işi düzenliyordu. Doktoru ona bunun sağlığına zarar verdiğini söyleyerek çıkıştığı zaman, "Bir imparatorun ayakta ölmesi gerekir," diye karşı çıkıyordu. Bence bu güzel ve yüce bir hükümdara yakışan bir söz. İmparator Adrian da, daha sonraları aynı koşullar altında hizmet gördü. Bunca adamın buyruğuna verilmesinin sorumluluğunun avare kişilere göre olmadığını, kralın yararsız ve yavan işlerle uğraştığını gören uyrukların ona bağlılık gösterip yaşamlarını tehlikeye atmayacağını ve uyruklarının cesaretini en çok kıran şeyin kendi yaşamı için onlarınkinden fazla kaygı duyduğunu hissettirmesi olduğunu hatırlatır.

Birisi gelip de krala savaşların idaresini başkasına bırakmasının daha iyi olduğunu söylediği zaman, talih ona kralların ordulardaki varlığının yarardan daha fazla zararlı olduğunu, aynı zamanda kumandanlarının pekçok büyük girişimi yürüttüğüne dair yeterince örnek sağlayacak. Ama hiçbir değerli ve cesur hükümdar, kendisine bu kadar utanç verici dersler verilmesine katlanamayacaktır. İyi kaderin konumuna bağlamış olduğunu başının üzerinde bir aziz heykeli varmış gibi bahane ederse, tamamen askeri eylemin payına düşen rolü değer kaybeder ve kendisi gerçekte yeteneksiz sayılır. Kendi hesabına savaşılacağı sırada uyumayı yenilmeye tercih eden, yokluğunda adamlarının büyük iş yapmasına asla kıskanmadan bakamayan birini (Henri IV) bilirim. Bana öyle geliyor ki, hükümdar başta olmadıkça elde edilmiş zaferlerin tam olmadığını söylemekte Birinci Selim çok haklıydı. O, dahası, kendi sözü ve düşüncesi geçmemiş olduğundan bu hükümdarın adının zaferlerde yer almasının yüzünü kızartacağını da söylüyordu. Ve çok doğrudur bu; zira düşünceler ve buyruklar onları sadece arazi üzerinde verenlere ve bizzat savaşın özüne ün ve saygınlık sağlar. Hiçbir önder kendi sağlam toprağı üzerinden işlevini yapamaz! Savaş başarılarıyla dünyada başta gelen Osmanlı ırkından hükümdarlar sıkı sıkıya bu kanıyı benimsedi; daha ziyade bilimlerle ve başka ülkenin iç meseleleriyle uğraşarak bununla ilgilenmeyen 2. Beyazıt ile oğlu İmparatorluklarına bir hayli haksızlık etti denebilir. Şu anda hüküm süren 3. Murat, ötekileri örnek alarak aynı yolu izliyor. Kralımız V. Charles hakkında, "Eline az silah alan kral ve yine de bana bunca yapacak şey bırakan kral" diyen İngiltere kralı II. Edouard değil mi? Onun bunu garip bulmaya ve akıldan ziyade bir kaderin cilvesi olarak görmeye hakkı vardı. Bunları tasdik etmek için bir başkası, Castille ve Portekiz krallarını, avare oturdukları ülkelerinden bin iki yüz fersah ötede savaşçı ve görkemli fatihler, temsilcilerinin özeniyle Batı Hint ve Doğu Hint topraklarının efendileri kılınmış sayarsa, bundan yararlanmak için kendilerinin sadece oralara gitme cesaretine sahip olup olmayacakları sorulur.

İmparator Julien'ın çok daha iyisi, bir filozofun ve bir kibar kişinin soluk alıp vermekle yetinmemesi, yani sadece reddedemediği şeyleri gerçekleştirmemesi, ama ruhlarını ve bedenlerini aralıksız yüce, güzel ve soylu şeylerle meşgul etmesi gerektiğini söylediği bilinmeli. Onu herkesin içinde tükürürken ya da ter dökerken (Lakedemonya gençliği için söylenen ve Xenophon'un genç Persler için söylediği) görürlerse utanırdı; çünkü talim etme, sürekli çalışma ve azla yetinme tüm gereksizliğin suyunu çektirmiş ve kurutmuş olmalıydı. Ve Seneca'nın çocuklarını ayakta dikili tutan eski Romalılar için, "Onlar çocuklarına otururken öğretilebilen hiçbir şeyi öğretmiyor," demesi burada bir hayli sağlamca yerini buluyor.

Yararlı ve cesur bir şekilde ölmeyi istemek soylu bir arzudur; ama buna ulaşmak kararlılık kadar, iyi talihi de bağlıdır. Binlercesi savaşarak yenmeye ya da ölmeye niyet etti; kaderlerinin onlara yaraları ve esirliği reva görmesi ve zahmetli yaşamı nasip etmesiyle ne birini, ne de diğerini başardılar. Bizi arzularımıza kadar katleden ve bilincimizi kaybettiren hastalıklar vardır. – (1595 yayınına ek) Talih, Roma lejyonlarının imdadına gelmemelidir; bunlar yemin edip kendilerini yenmeye ya da ölmeye zorunlu kılarlardı. *Victor, Marce Fabi, revertar ex acie: si fallo, Jovem patrem Gradivúmque Martem olíosque*

iratos invoco Deos. ["Zafer kazanmış olarak geri dönmeliyim; eğer yenik düşersem, babamız Jüpiter'in, Mars Gradivus'un ve öteki tanrıların gazabı üzerime olsun."]. Portekizliler, Hint diyarlarının fethinde bazı bölgelerde askerlerin kendileri öldürtmek ya da muzaffer kılmak için korkunç tiksinti formüllerine başvurduklarını ve bu dileği göstermek üzere başlarını ve sakallarını kazıttıklarını anlatır. En iyisi tehlikeleri göze almalı ve inat etmeliyiz; vuruşlar kendilerini bunlara pek pervasızca sunanlardan kaçar ve bu şekilde hedeften saparak, tehlikeye pek gönüllü atılanlara kendiliğinden isabet etmez. Bazıları, hasımları sayesinde yaşamlarını kaybetmeye ulaşamayarak, her şeyi denedikten sonra, şan ve şerefle çarpışmaya dönme ya da dönmeme kararlarına uymak için savaşın coşkusu içinde kendi canlarına kıymayı zorunlu gördü. Birçok örneği vardır, ama işte biri: Genç Dionysius'un deniz kuvvetleri komutanı Philistus, Siraküzalılar'a karşı savaşta, bunlarla güçlerin eşit olduğu nihayeti son derece belirsiz bir çatışmaya girdi. Yiğitliği sayesinde zaferi kazanır gibi olduğu sırada, Siraküzalılar onu ele geçirmek üzere savaş gemisini kuşattıklarından, kendini kurtarmak için tüm silah becerilerini gösterdikten sonra kendisi canına kıydı; ama boşuna, yaşamı ancak düşmanlarının elinde tamamıyla son buldu. – Fas kralı Moley Molluch (Mulay Abdülmelik), Portekiz kralı Sebastien'e karşı bir çarpışmayı kazandıktan sonra – üç kralın ölümüne tanık olan ve bu büyük Portekiz tacının Castille'e geçtiği ünlü gün -, Portekizliler silah elde ülkesine girdikleri sırada ağır biçimde hasta bulunuyor, durumu sürekli kötüye gittiğinden ölümü bekliyordu. Hiç kimse kişiliğinden bundan daha güçlü ve daha yiğitçe fedakârlık yapmazdı; kendisi, ülkesinin geleneği uyarınca ordugaha gidişte düzenlenen görkem dolu her türlü sevinç gösterisinin şatafatına dayanmak için aşırı güçsüz olduğundan, bu onuru kardeşine devretti; ama vazgeçtiği tek işlevi oldu bu. Yararlı ve gerekli olan tüm öteki görevlerini pek titizlikle ve büyük emekle yerine getirdi. Yatağa düşmüştü ama son nefesine kadar zekâsını ve cesaretini ayakta tuttu – hatta bir şekilde bunun da ötesinde. Toprakları üzerinde epeyce ilerlemiş olan düşmanı söküp atabilecekti; ama biraz da yaşamın kusuru, onun için bunu görmek son derece acı verici olduğundan ve savaşın devamıyla altüst olmuş bir devletin işlerini emanet edeceği hiç kimsesi olmadığından, kendisi bir başka açık ve seçik bir mücadelenin elinde olduğu sırada, kanlı ve tehlikeli bir zaferi aramak zorunda kalacaktı. Böylece, düşman kuvvetlerini yıpratmak ve onları kendi deniz kuvvetleriyle, Afrika kıyısı üzerinde bulunan deniz tabyalarından uzağa çekmek için hastalığını özenle uzattıracak gibi hazırlandı; yaşamının son gününe kadar kendini bu büyük çarpışmaya hazırlanma amacına adadı. Birliklerini Portekiz ordusunu kuşatan, daralarak bükülen bir çember şeklinde emrinde tuttu; her yandan karşı koymaya zorladığı düşmanlarını sadece çarpışmada (saldıran genç kralın yiğitliği yüzünden savaş zaten çok sertti) engellemedi, onları bozgundan sonra kaçarlarken da önledi. O zaman, tüm çıkış yollarını ele geçirerek ve kapatarak, düşman askerlerinin birbirlerini ezmelerine yol açtı; "*coarcervaturque non solum cæde, sed etiam fuga*" ["Onlar sadece kıyrımdan dolayı değil, kaçarken de yığıldılar." (Titus-Livius, II, IV)] ve hepsini birbiri üzerine yığarak bu şekilde düşmanı üzerinde ezici ve tam bir zafer kazandı. Ölüm halindeki Moley, gereksinim hissedilen yerlere, saflar boyunca kendini taşıttırdı; komutanlarını ve askerlerini birbiri ardına yüreklendiriyordu. Ordusunun bir köşesi yarılır gibi olduğunda, bu onun elde kılıç at binmesi engellenemedi ve göğüs göğüse çatışmaya gitmeye çabalarken adamları, kimi dizginden, kimi giysisinden ya da üzengilerinden onu durdurmaya çalıştı. Bu çaba onun geriye kalmış bir parçacık canını da tüketti; tekrar yatırıldı. O ise, tüm gücü tükenmiş bir halde baygınlığından sıyrılıp ölümünün gizlenmesini istedi; bu haberle askerlerinin arasında umutsuzluğun yayılmaması için, o anda verilecek en önemli buyruktu bu. Sükut istemek için alışıldık işaretle, böylece parmağını kapalı ağzının üstünde tutarak son nefesini verdi. Bu zamana kadar kim ölümünü böyle geciktrmeye çalıştı ki? Bu zamana kadar kim bu derece ayakta kalarak öldü?

Ölüm karşısında cesaretle davranma biçiminde en son ve en doğal derece, ona sadece rahatsızlık duymaksızın değil, ama kaygısız ve yaşamının akışını ölüme kadar özgürce izleyerek bakmaktır. Kanlı bir ölüm kalbinde hazır olduğu ve onu elinde tuttuğu sırada, öğrenmeye çalışarak ve uyuyarak vakit geçiren Cato'nun yaptığı da budur.

Yirmi İkinci Bölüm

Posta Menzilleri Üzerine

Benim beden yapımda, sağlam ve tıknaz kişilere uygun gelen bu çalışmada pek kötü değildim; ama uzun süreli uygulanabilmesi fazlaca şey istediği için bu uğraşı bırakıyorum.

Şu sıralarda, Kral Cyrus'un bir hayli geniş olan imparatorluğunun her yanından daha kolayca haber almak için, bir çıkışta bir atın bir günde ne kadar yol alabileceğini tespit ettirdiğini ve adamları ona doğru yola çıkmak üzere birbiri ardına atları hazır etmekle görevlendirmiş olduğunu okuyordum. Bazıları elde edilen hızın turna kuşlarının uçuşuna eşit olduğunu söylüyor. Sezar, Pompeius'a bir belgeyi acilen yetişirmesi gereken Lucius Vibulus Rufus'un ona doğru daha çabuk gitmek için gündüz ve gece at değiştirerek dörtnal gittiğini anlatır. Yine kendi söylediğine göre Sutone da, kiralık bir arabayla günde yüz mil yol aldı. Ama ateşli bir ulaktı bu; zira çayların yolu kestiği yerlerde bunları yüzerek aşıyordu ve bir köprü ya da bir geçit bulmak için asla yolundan sapmıyordu. Tiberius Nero, hasta olan erkek kardeşi Drusus'u görmek için Almanya'ya giderken üç araba kullanarak yirmi dört saatte iki yüz mil yaptı.

Romalılar'ın Kralı Antiochus'a karşı yürüttükleri savaşta, T. Sempronius Gracchus, "*per dispositos equos propre incredibili celeritate ab Amphissa tertio die Pellam pervenit*" ["Menzil atları üzerinde adeta inanılmaz bir hızla üç günde Amphisse'den Pella'ya ulaştı."] diye nakleder Titus Livius; mahallere bakıldığında bunların duruma göre kurulmuş tesisler değil, sabit menziller olduğu gözlemlenir.

Cecinna'nın haberlerini adamlarına iletmek için icat ettiği şey çok daha hızlıydı; bir haber göndermek istediğimde zaman anlatmak istediğini ifade eden renge boyadıktan sonra yanında getirdiği kırlangıçları yuvalarına doğru salıveriyordu; böylece, adamlarıyla anlaşıyordu. Roma sahnesinde aile reisleri, evlerindeki kişilere buyruk vermeyi istediklerinde yanlarında bulundurdukları güvercinlere mektuplar bağlıyorlardı; bu güvercinler yanıtları da getirmeye eğitilmişlerdi. Decimus Brutus Mutine Modena'da kuşatıldığı zaman aynı yöntemi kullandı; daha değişik yerlerdeki başkaları da.

Peru'da haberciler, onları omuzlarında tezkere türleriyle koşarak taşıyan adamlar tarafından götürülüyorlardı; bu taşıyıcılar o kadar hareketliydi ki, ilk taşıyıcılar yüklerini koşmalarına ara vermeden sonrakilere aktarıyordu.

Sultan'a ulak hizmeti veren Valachiler'in (posta tatarları) son derece hızlı oldukları anlatılır; bunların yollarının üzerinde buldukları ilk kişiyi karşılığında ona kendi yorgun atlarını bırakarak attan indirmeye hakları vardır. Yorgunluktan korunmak için, başkalarının da yaptığı gibi bedenlerinin ortasına geniş bir kuşak sararlar. Bana gelince, bunun bana herhangi bir rahatlama hissi verdiğini hatırlamıyorum.

Yirmi Üçüncü Bölüm

İyi Bir Sona Ulaşmak İçin Başvurulan Kötü Yollar Üzerine

Doğanın eserlerinin düzenlenmesi arasında, onun bir rastlantının meyvesi ya da çeşitli birçok usta tarafından istenmiş olmadığını iyice gösteren şaşırtıcı bir ilişki mevcuttur. Hastalıklar ve bedenlerimizin içinde bulunduğu durumlar, devletler ve yönetimlerde de görülür; krallıklar ve cumhuriyetler, aynen bizim gibi doğar, gelişir ve yaşlılıktan solar. Biz aşırı sayıda bir ruhsal haller çokluğuna tabiyiz; buysa yararsız, hatta zararlıdır. Bunlar iyi ruh halleri olabilir; ama hekimler bunlardan bile çekinir; bizde hiçbir şeyin durağan olmadığını, fazlaca kusursuz, canlı ve güçlü bir sağlığın yerinde duramayan doğamız yüzünden yükselme olanağı ya da daha iyileşme olanağı bulunmayacağından, bir şekilde ve aniden gerilemesi korkusuyla, alt düzeye indirmek ve azaltmak zorunda olduğumuzu bize söylerler. Onlar, bu nedenle, atletlere sağlıktaki aşırılığı gidermek için müshiller ve hacamat tavsiye ederler. Oysa kötü ruh halleri de aşırı olabilir; bu da, genellikle rahatsızlıklara neden olur. Sıkça aynı aşırılıklardan mustarip devletler de görülüyor; bunlar için, çeşitli türlerde içsel temizliklerden yararlanmak âdet oldu. Bazen ülkenin yükünü azaltmak için çok sayıda ailenin dışarı gitmesine müsaade ediliyor; bu kişiler varlıklarını başkalarının hesabına sürdürüyorlar. Bizim eski Franklarımızın Gaule'ü ele geçirip ilk oturanlarını oradan kovmak için Almanya'nın dibine gelmiş olmaları, Brennus ve ötekilerin buyruklarıyla meydana gelen sonsuz insan dalgalarının İtalya'ya akışı bu şekildedir. Sonra da, Gothlar ve Vandalelar'da oldu bu ve hatta bugün Yunan ülkesinde oturan halklarda; bunlar, daha rahat edecekleri yerlere yerleşmek üzere asıl ülkelerini terk etti. Dünyada bu dalga dalga akınların etkisini hissetmemiş ancak bir iki yer vardır. Romalılar kolonilerini bu şekilde tesis ediyordu; kentlerinin ölçünün ötesinde şişkinleştiğini hissederek nüfusu boşaltıyorlar, bu insanları fethedilmiş topraklarda oturup, ekip biçmeye gönderiyorlardı. Bazen de bazı düşmanlarını bile bile savaşa kışkırtıyordu; bu, bozulmanın anası olan başıboşluğun daha vahim sakıncalara yol açması korkusundan, insanlarını tetikte tutmak için olabilirdi,

Et patimur longe pacis mala; sævior armis,

Luxuria incumbit;

"Uzun bir barışın kötülüklerini çekiyoruz;

silahlardan çok daha değerli olan, aşırı bolluk bizi eziyor."

(Juvenal, VI, 291)

ama bu, aynı zamanda, Cumhuriyet'e hacamat yerine geçmesi ve gençliğin aşırı tutkulu coşkusunu gidermek, aşırı keyiflenmeye boy veren bu sapın dallarını seyreltip aralamak için de olabilirdi. Bu amaçla bir zamanlar Kartacalılar'a karşı savaşı kullandılar.

İngiltere'den Edouard III, kralımızla yaptığı Bretigny antlaşmasında, genel barış anlaşmasına savaş adamlarından kurtulan bir ülkeye sahip olsun ve karşı kıyıda kullandığı savaşçılar İngiltere'ye dönmesin diye Britanya Düklüğü sorununu dahil etmeyi istemedi. Kralımız Philippe'in oğlu Jean'ı deniz aşırı savaşmaya göndermeye razı olmasının nedenlerinden biri de budur; onun birliklerini oluşturan büyük sayıdaki yerinde duramayan genç kişiyi yanında götürmesi söz konusuydu.

Zamanımızda aynı söylemleri tutan, şu anda bedenimize egemen olan kötü ruh hallerinin yayılması halinde ateşimizi sürekli kılması, bizi yıkımın sonuna götürmesi korkusuyla bizde görülen bu kaynamanın yakın bir savaşa saptırabilir hale bürünmesini arzulayan kişi çoktur. Dışarıya karşı bir savaşın bir iç savaştan çok daha hafif bir maraz olduğu doğrudur; ama Tanrı'nın kendi rahatlığımız için bir başkasına saldırmaya ve savaşmaya dayanan bu kadar haksız bir girişimi destekleyebileceğine inanmıyorum.

Nil mihi tam varde placeat, Rhamnusia virgo,

Quod temere ïnvitis suscipiatur heris.

"Ey Nemesis, ağırlığına karşı güç kazanmam için oldukça düşüncesiz olayım diye hiçbir şeyi pek şiddetli bir biçimde arzulamamayı bağışla bana." (Catulle, LXVIII, 77)

Bununla beraber insan doğamızın zayıflığı, bizi sıkça soylu bir amaç için bu adi gereksinimi kullanmaya itiyor. Yasa koyucuların şimdiye dek en erdemlisi ve en kusursuzu olan Licurgus, halkını ılımlılığa teşvik etmek için, Spartalılar bu kusurun neden olduğu taşkınlıkları şarapta kendilerini kaybedip boğulduklarını görerek dehşete düşsünler diye, köleleri İlotelar'ı zorla sarhoş etmek gibi çok haksızca bir düşüncesini uyguladı. Bir zamanlar hekimlere yöntemlerini bu şekilde geliştirsinler ve iç organlarımızı doğrudan incelesinler diye, herhangi bir türde ölüm cezasına hüküm giymiş mahkûmları canlı canlı parçalara ayırma hakkını tanıyanlar çok daha fazla hata yapıyorlardı; çünkü eğer gerçekten kınanabilir işlemleri kullanmak gerekiyorsa, bunu bedenin sağlığından ziyade ruhun sağlığı için yapmak çok daha hoş görülebilirdir. Örneğin Romalılar, halka yiğitliği, tehlikeye ve ölüme meydan okumayı, önlerinde ölümüne dövüşen, birbirlerini doğrayan, öldüren çok şiddetli gladyatör ve eskrimcilerin mücadeleleriyle öğretiyorlardı;

Quid vesani aliud sibi vult ars impia ludi,

Quid mortes juvenum, quid sanguine pasta voluptas?

"Gençlerin katliamında, kanla beslenen bu zevkte,

bu zındıkça ve anlamsız oyunlardan başka hangi amaç olabilir?" (Prudence, *Contre Symmaque*, II, 672)

Ve bu uygulama, İmparator Theodosius'a kadar devam etti:

Arripe dilatam tua, dux, in tempora, famam,

Quodque patris superest, successor laudis habeto.

Nullus in urbe cadat cujus sit pœna voluptas.

Jm solis contenta feris, infamis arena

Nulla cruentatis homicidia ludat in armis.

"Hükümranlığınıza mahsus şanı anlayınız, yüce hükümdar;

babanızdan sonra şanının varisi olarak ona sahip çıkınız.

Halkın zevkiyle mahkûm olup Roma'da hiç kimse ölmesin artık;

pis arena hayvanların kanıyla yetinsin

ve katledici oyunlar gözlerimizi kirletmesin artık."

(Prudence, *Contre Symmaque*, II, 643)

Doğrusu, gözlerinin önünde her gün yüz, iki yüz, hatta bin çifte kadar silahlı adamın birbirinin üzerine aczini ifşa eden ya da merhamet dileyen bir tek sözcük duyurmadan, asla yüz geri etmeden, ne de hasmının vuruşunu savuşturmaktan korkan en ufak hareket yapan, aksine hedef oldukları kılıca boynunu uzatarak atılışı, birbirini parçalara ayırması, halk için şaşırtıcı ve çok yarar sağlayan bir örnekti. Bunların aralarından birçoğunun ruhlarını teslim etmek üzere yere yığılmadan önce, görevlerini yerine

getirmelerinden dolayı memnun olup olmadığını sormak için halka yöneldiği de oldu. Zira onlara sadece sarsılmazlıkla dövüşmek ve ölmesi yetmiyordu; bunları sevinç ve neşeyle yapmalıydılar.

Onları buna bizzat kızlar kızıştırıyordu;

consurgit ad ictus;

Et, quoties victor ferrum jugulo inserit, illa

Delitias ait esse suas, pectúsque jecentis

Virgo modesta jubet converso pollice rumpi.

"Basit kız her vuruşta ayağa kalkıp,

galip gelen hasmının gırtlağına silahını sapladığı her seferinde

sevincini açığa vuruyordu ve savaşçılardan biri yere devrildiği zaman

ölümünü buyurmak üzere başparmağını aşağıya çeviriyordu."

(Prudence, *Contre Symmaque*, II, 617.)

İlk Romalılar, bu "ibret gösterisi" dövüşlerde ağır suçluları kullanıyorlardı; ama daha sonraları, bunda masum köleler, hatta, senatörlerle soylu savaşçılar ve kadınlar bile kullanıldı.

Nunc caput in mortem vendunt, et funus arenæ,

Atque hostem sibi quisque parat, cum bela quiescunt.

"Onlar şimdi arenada ölmek üzere başlarını satıyor

ve her biri tam barışın ortasında kendine bir düşman ediniyor."

(Manilius, *Us almazlıklar*, IV, 225.)

Hos inter fremitus novosque lusus,

Stat sexus rudis insciusque ferri,

Et pugnas capit improbus viriles.

"Bu ihtilaçların ve bu yeni oyunların ortasında,

silaha yatkın olmayan cinsiyetten kadınlar arenada yer alıp,

çılgın erkeklerin çatışmalarına katılıyor." (Stace, *Ormanlar*, I, VI, 51)

Savaşlarımızda, hiçbir ilişkilerinin olmadığı kavgalar içinde para uğruna yaşamlarını ve kanlarını tehlikeye atan milyonlarca yabancı kişiyi her gün görmeye alışkın olmasaydık, bunu pek garip, hatta pek az inanılır bulurdum.

Yirmi Dördüncü Bölüm

Roma’nın Yüceliği Üzerine

Bu geniş konu hakkında, zamanımızın orta karar görkemlerini aynı kefeye koyanların aptallığını göstermek için sadece birkaç söz edeceğim. Cicero’nun samimi mektuplarının yedinci kitabındaki (derin bilgisi olanlar isterlerse ondan bu "samimi" nitelemesini kaldırsın; zira aslında pek doğrulanmış değil bu. ‘Samimi’ yerine "yakın dostlarına"yı yeğleyenler, Suetone’un "yakın dostlarına" başlığını taşıyan bir cilt mektupların bulunduğu "Sezar’ın yaşamı"ndan kendi yararlarına bazı kanıtlar çıkarabilir) o sırada Gaule’de olan Sezar’a gönderilen bir mektup vardır ve Cicero bunda onun kendisine yollamış olduğu bir başka mektubun sonunda bulunan şu sözleri tekrarlar: "Bana önerdiğin Marcus Furius’a gelince, onu Gaule kralı yapacağım. Eğer dostlarından seçmemi istediğin başkaları varsa bana gönder onu." Sezar’ın o sırada olduğu kadar sade bir Roma vatandaşı için krallıklar dağıtmak yeni değildi; gerçekten de o, Bergama’nın asıl kralı Dejotarus’u yerinden almış, kentin Mithriades adlı bir soylusunu kral yapmıştı. Yaşam öyküsünü yazan kişiler, onun tarafından satılan birçok krallığı anlatmıştır. Hatta Suetone, kendi krallığının satışında verilebilecek miktara hemen hemen eşit olan üç milyon altı yüz bin altınlık bir meblağı onun kral Ptolomæus’dan elde ettiğini söyler;

Tot Galatæ, tot Pontus, tot Lydia nummis.

"Şu kadarı Galata’ya, şu kadarı Pontus’a,

şu kadarı Lidya’ya." (Claudien, *In Eutropium*, I, 203)

Marcus Antonius, "Roma halkının yüceliğinin aldığı kadar verdiğiyle kendini gösteremediğini" söylüyordu. Ve yine de, bir yüzyıl önce bu halk öyle güçlü bir imparatorluğu kazanmıştı ki, tüm tarih içinde ondan daha üstün bir şan sağlamış olan bildiğim hiçbir başka örnek yok. Antiochus tüm Mısır’ı elinde tutuyordu; Kıbrıs’ı ve bu imparatorluğun tüm geri kalanını fethetmeye hazırlanıyordu. Kendisi bu zaferleri kazanırken, Senato tarafından gönderilen C. Popilius onu görmeye geldi; kral getirdiği mektubu okumadan evvel elini sıkmayı reddetti; mektubu okuduktan sonra da bunu uzun uzadıya düşüneceğini söyledi. Popilius bir değnekle hükümdarın bulunduğu yerin çevresine bir çember çizip, "Bu çemberden çıkmadan önce bana Senato’ya götürebileceğim bir yanıt ver," dedi. Bu pek baskın buyruğun kabalığıyla sarsılan Antiochus, biraz düşündükten sonra, "Senato’nun benden istediğini yapacağım," diye yanıt verdi. O zaman, Popilius onu Roma halkının bir dostu gibi selamladı. Üç satır yazı yüzünden pek büyük bir krallıktan ve pek vaat dolu bir refahtan vazgeçmiş olmak! Daha sonra da, elçilerini Senato’ya gönderip, buyruklarını aynı ölümsüz tanrılardan geliyormuş gibi kabul ettiğini bildirmekle çok akıllıca davrandı.

Augustus, tüm savaşlarda hakkıyla elde etmiş olduğu krallıkları ya bunları yitirmiş olanlara ya da yabancılara armağan etti.

Tacitus, İngiltere kralı Cogidunnus’dan söz ederken, bu hususta dikkat çekici bir özellikte bu olağanüstü gücü bize şöyle hissettirir: "Romalılar," der, "başından beri sahiplerini yenip sahip oldukları krallıkları eski krallarına bırakmayı âdet edinmişlerdi; ama bu kralları kendilerine hizmet aracı olarak yetkeleri altına sokarlardı; yani "*ut haberet instrumenta servitutis et reges* (Tacitius, *Agricola*, XIV).

Süleyman’ın (Kanuni Sultan), Macaristan krallığını ve başka devletleri özgürlüklerine kavuşturduğunu gördük, atalarından miras kalan bilgeliğiyle elde ettiği bunca krallıktan ve güçten bıkmış ve zorlanmıştı

Yirmi Beşinci Bölüm

Hasta Taklidi Yapmamalı

Martial'de benim en iyileri arasında saydığım (ki onda bunların her türü vardır) bir yergi vardır: burada, törenlerde Roma'nın bazı yüce kişilerinin yanlarında hazır bulunmak ve her tarafta onları izleyip yaltaklanmamak için damla hastalığına yakalanmış gibi davranan Cœlius'u alaycı bir biçimde anlatır. Kahramanımız mazeretini daha akla uyar kılmak için bacaklarına merhem sürdürüp, sargılar içinde tutuyor ve damla hastalığına uğramış bir kişinin hal ve tavrını kusursuzca taklit ediyordu. Sonuç olarak, kader onu gerçekten hasta etti.

Tantum cura potest et ars doloris,

Desiit fingere Cœlius podagram.

"Ey ağrıyı ve acıyı taklit etme sanatıyla elde edilen harika oldubitti!

Cœlius'un damla illeti bir taklit olmaya son verdi."

(Martial, VII, XXXIX, 8)

Sanırım, Appien'in bir yanında da aynı türden bir öykü görmüştüm; Roma'nın üçlü yönetiminin sürgün cezasından yakayı sıyırmak üzere kendisini takip edenlerden kaçmak için adamın biri saklanıp kılık değiştiriyor, üstelik de tek gözlü taklidi yapıyordu. Özgürlüğüne tekrar biraz kavuştuğu sırada, uzun süredir gözünün üzerinde taşımış olduğu yakıyı kaldırmayı isteyince gözünün bu maske altında gerçekten de görme yetisini yitirdiğini fark etti. Onun uzun süre işlevsiz kalıp görmenin zayıflamış olması ve tüm görme gücünün öteki göze aktarılmış olması mümkündür. Aslında, örtülü tuttuğumuz gözün çabasının bir bölümünü onun büyüyüp şişeceği şekilde yandaşına devrettiğini hissederiz. Martial'ın damla hastalıklısının sargılar ve ilaçlarla yarattığı işlevsizliğin de onun başına bu hastalığı açması kuvvetle muhtemeldir.

Froissart'da bir İngiliz soylu genç topluluğunun Fransa'ya geçinceye ve bize karşı bir silahlı eylemi tamamlayıncaya kadar sol gözlerini bağlamaya karar verdiklerini okumuştum. Başkalarının başına gelenlerin onların da başına gelebileceğini ve tam olarak uğruna kalkıştıkları bu girişimde, metreslerinin karşısında kendilerini tek gözlü bulduklarını düşünerek bir hayli eğlendim!

Anneler tek gözlü, aksak yürüyüşlü, şaşı ve başka fiziksel kusur taklidi yapan çocuklarına söylenmekte haklıdır; zira taze bir bedenin bu şekilde kötü bir kıvrım alışının ötesinde, bilmem nasıl, ama denebilir ki, kader bizi ciddiye alarak eğlenir gibi görünüyor. Hasta gibi görünmek istemiş olduklarından dolayı hastalanan çok sayıda kişiyle ilgili öykülerin anlatıldığını duydum.

At binerken ya da yaya hemen her zaman, hatta bunu zarif bularak ve yapmacıklı bir tavırla dayanmakta kullanarak elimde bir değnek ya da bir baston bulundururum. Bazı kişiler, kaderin bu züppeliği ileride bir gereksinime dönüştürebileceğini söyleyerek beni uyardı. Ama bu durumda soy sopumun içinde damla rahatsızlığına tutulmuş bir ilk olabileceğimi söyleyerek kendime güvence verdim.

Körlük konusunda bir parça daha ekleyerek bu bölümü biraz daha uzatalım. Pline, rüyasında kendini kör olarak gören bir kişinin sabah uyandığında önceden öyle olmadığı halde kör uyandığından söz eder. Önceden de dediğim gibi, hayal gücünün bunu meydana getirmeye iyice yetisi vardır; Pline de aynı düşüncedeymiş gibi görünüyor. Ama akla daha fazla yatanı, doktorların istedikleri takdirde nedenini meydana çıkartabilecekleri bu körlüğün bedenin bazı içsel hareketlerinin onun rüyasının kaynağı

olmasıdır.

Bu öyküye Seneca’nın mektuplarında anlatmış olduğu yakın bir konuyu ekleyelim: "Biliyorsun," der Seneca , Licilius’a yazdığı mektubunda, "karımın maskaralığını yapan Harpaste kadın benim yanımda kalmıştı; bu vasiyet gereği bir zorunluktur. Zira ben bu hilkat garibelerinden keyif almam; eğer kaçığın birine gülmek istersem, uzakta aramama gerek yoktur; kendime gülerim. Bu çılgın kadın, bu arada, aniden görme yetisini kaybetti. Sana anlattığım garip, ama doğrudur: Kör olduğunun farkına varmaksızın, karanlık olduğunu öne sürerek bakıcısından sırarla kendisini dışarıya çıkarmasını istiyor! Dolayısıyla onda güldüğümüz bu şeyin, her birimizin başına gelebileceğine inanmanı rica ederim; kimse cimir olduğunu, kıskanç olduğunu düşünmez. Eğer körler mutlaka bir rehbere gereksiniyorsa, biz kendi kendimizin yolunu şaşırtıyoruz. Tutkulu değiliz, diyoruz kendimize, oysa Roma’da başka türlü yaşanmaz. Ben müsrif değilim, ama kent beni çokça harcamaya zorluyor. Çabuk öfkelenen bir kişiysem, yaşamım için henüz bir davranış çizgisi belirlememişsem bu benim hatam değil, gençliğe ait bir hatadır. Kötülüğümüzü kendimizin dışında aramayalım; bu bizim içimizdedir, ciğerimize işlemiştir. Hasta olduğumuzu hissetmeme olgusu da aynı şekilde, iyileşmeyi hızlandırı ve güç verir. Kendimizi erkenden tedavi ettirmeye başlamazsak, bunca yarayı ve hastalığı iyileştirmeyi ne zaman başaracağız? Yine de çok tatlı bir ilacımız var: felsefe. Eğer şifa bulmadan başka şeylerin keyfini çıkaramıyorsak, bundan keyif alır ve aynı zamanda da iyileşiriz.

İşte Seneca ’nın dediği; beni konumdan biraz uzağa götürdü. Ama değişimde yarar vardır.

Yirmi Altıncı Bölüm

Başparmakların İşlevi Üzerine

Tacitus, bazı barbar krallarının bir anlaşmayı sağlam bir biçimde pekiştirmesi için geleneğin sağ ellerini sımsıkı kenetlemeye ve başparmakları birbirine sıkıca geçirmeye dayandığını anlatır; ellerin sıkılmasından dolayı kan başparmakların uçlarına toplandığı zaman bunları sivri bir nesneyle delip, karşılıklı emiyorlardı.

Hekimler başparmakların elin parmaklarının (*pouce*) efendisi olduğunu, Latince sözcük kökeninin "eşsiz güçte" anlamına gelen ‘pollere’ olduğunu, Grekler’in buna "öteki el" dediklerini söyler. Bazen Latinler’in bu sözcüğü "bütün el" anlamına aldıkları da görülüyor;

Sed nec vocibus excitata blandis,

Molli pollice nec rogata, surgit.

"Ne büyüleyici bir sesin kışkırtması,

ne nazik bir başparmağın daveti onu dikleştirebilir."

(Martial, XII, XCVIII, 8)

Roma’da merhamet işareti başparmakları yukarı kaldırıp dik tutmaktı,

Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum

"Yandaşların senin iki başparmak oyununu alkışlayacak."

(Horatius, *Mektuplar*, I, XVIII, 66)

merhametsizlik kaldırıp dışarıya doğru çevirmekti;

converso pollice vulgi

Quemlibet occidunt populariter.

"Halk başparmağını yukarıya çevirdiği andan itibaren,

onu keyiflendirmek için kim olsa öldürülür." (Juvenal, III, 36)

Romalılar, başparmağından yaralanmış kişileri, artık silahlarını sıkıca tutamadıklarını varsayarak savaştan muaf tutarlardı. Augustus, hile ve sahtekârlık yaparak iki genç çocuğunu orduya alınmaktan kurtarmak için başparmaklarını kesen soylu bir askerin mülklerine el koydu. Ondan önce de Senato, İtalya savaşı sırasında bu askeri seferden muaf olmak için sol elinin başparmağını bilerek kesmiş olan Caius Vatienus’u ömür boyu hapse mahkûm edip, tüm mallarına el koymuştu.

Adını unuttuğum birisi bir deniz savaşını kazanınca, savaşma ve kürek çekme yetilerini yok etmek için mağlup düşmanlarının başparmaklarını kestirtti.

Atinalılar da, denizcilik sanatında üstünlüklerini kaldırmak için Egeliler’in başparmaklarını kestirdiler.

Lakedemonya’da öğretmenler çocukları başparmaklarını ısırarak cezalandırırdı.

Yirmi Yedinci Bölüm

Zalimliğin Anası Korkaklık

Yüreksizliğin zalimliğin anası olduğunun söylendiğini sıkça duydum. Ve bu sertliğin, bu kötü ve insanlık dışı kabalığın genelde tümüyle kadınca bir acze eşlik ettğini deneyimle saptadım. Bunlardan en acımasız olanların, pek kolayca ve incir çekirdeğini doldurmayan nedenlerden dolayı ağladıklarını gördüm. Pheres tiranı Alexandre, kendisi her gün bunca kişiyi merhamet etmeden acımasızca öldürttüğü halde, Hecuba ile Andromache'ın mutsuzluğuna sızlandığını yurttaşları görür korkusuyla tiyatroda trajedya oyunlarını izlemeye dayanamıyordu. Bu kişilerin bu şekilde tüm aşırılıklar karşısında bükülmeleri ruhlarının zayıflığını göstermez mi?

Yiğitlik (ki eylem sadece size karşı direnen kişiye kendini göstermeye dayanır),

Nec nisi bellantis gaudet cevrice juvenci

"Ve direnmediği takdirde bir boğayı öldürmekten kim keyif alır."

(Claudien, *Epist. Ad Hadrian.*, 30)

düşmanın merhametine sığındığını gördüğü zaman durur. Oysa korkaklık şölene katılmayı da istediğinden ve ilk işlevi elde edemediğinden ikincisinde, yani katliam ve kan dökmede rol oynar. Zaferler sonrasındaki katliamlar genelde ayak takımına ve sefer eşyasını taşımakla görevli kişilere dayandırılabilir. Bu nedenledir ki halk çatışmalarında bunca zor rastlanan zalimlikler görülür; bu rezil ayak takımı başka bir yiğitlik hissedemediğinden, dirseklerine kadar kana bulanarak ve bir bedeni ayaklarının dibinde parçalayarak savaşta pişme ve cesaret rolü yapar,

Et lupus et turpes instant morientibus ursi,

Et quæcunque minor mobilitate fera est

"Kurtlar, yüreksiz ayılar ve daha az soylu hayvanlar

ölmekte olanlara daha iştahla çullanır." (Ovidius, *Hüzünler*, III, V, 35)

korkak köpeklerin evde her şeyi paralaması ve kırsal alanlarda saldırmaya cesaret edemedikleri vahşi hayvanların derilerini ısırması gibidir bu. Akıp geçen zamanla kavgalarımızın ölümcül olmasına sebep olan kimdir? Babalarımızın öç almada bazı dereceleri gözettikleri yerde, biz bugün sonuncudan başlıyoruz ve öncelikle sadece öldürmek konuşuluyor. Bu yüreksizlik değil de nedir? Herkes düşmanını bitirmektense yenmekte, öldürtmektense aşağılamakta daha fazla yiğitlik ve küçümseme olduğunu hisseder. Bunda öç alma iştahı daha yatışmış ve daha doyuma ulaşmış olur; zira öç alma sadece kendini hissettirmeyi hedefler. İşte bu nedenledir ki bir hayvan ya da bir taş bizi yaraladığı zaman ona saldırmıyoruz; bu onların bizim öç almamızı duyumsama yetisi olmayışındandır. Bir insanı öldürmekse, onu misillemelerimizden masun kılmaktır.

Aynı şekilde, Bias kötü bir kişiye, "Senin er ya da geç cezalandırılmış olacağını biliyorum; ama bunu görememekten çok korkuyorum diyordu. Ve de, Lyciscus'un ihanetine uğramış olan Orchomenienler öç almak zamanı geldiğinde bunu görecek ilgili hiç kimsenin orada olmamasından yakınıyordu; muhatabın acı çekme olanağı kalmadığı zaman öç alma eksik kalsa da, bu cezalandırmadan zevk alabilecekti. Zira öç alan kişinin zevk almak için öcünün alındığını görmeyi istemesi gibi, öç alınan kişinin de acı çekip pişmanlık duyması için bunu görmelidir.

"Buna pişman olacak" diyoruz. Ya kafasına bir kurşun sıkmış olsaydık pişmanlık duyduğunu düşünür müyüz? Aksine, dikkat edersek, onun düşerken bize yüzünü buruşturduğunu göreceğiz diye çabucak ve acı çekmeksizin öldürmekle ona tüm yaşamda en iyi hizmeti sunacağız. İşte şimdi biz tavşan gibi toprağa sinmek, bizi kovalayan adalet görevlilerinden kaçmak için at sürmek zorundayız; o ise dinlencede. Öldürmek, önceden yapılmış olan bir saldırı için değil, gelmekte olan bir saldırıdan kaçınmak için iyidir.

Bu, yiğitlikten ziyade korku, cesaretten ziyade önlem, saldırıdan ziyade savunma belirten bir eylemdir. Bununla öç almanın gerçek amacını ve şeref kaygımızı terk ettiğimiz açıktır. Öteki kişi hayatta kalırsa, bize aynı şeyi yapmasından korkarız.

Ona karşı değil, kendin için bundan kurtuluyorsun.

Narsingue krallığında bu çözüm şekli yararsız kalacaktı; orada sadece savaşçılar değil, zanaatkarlar da tartışmalarını kılıç vuruşlarıyla kesip bitirir. Kral dövüşmek isteyen kişilere yer göstermeyi reddetmez; bunlar nitelikli kişilerse kendisi de orada hazır bulunur ve galip geleni bir altın zincirle ödüllendirir. Ama altın bileziği elde etmek için, ilk heves eden bunu taşıyan biriyle silah silaha gelebilir; öyle ki, bir çarpışmadan muzaffer çıktığında bunlardan kolunda çok sayıda bulunur.

Cesaretimizle her zaman düşmana egemen olduğumuzu ve ona istediğimiz gibi üstün geldiğimizi düşünürsek, onun ölmesi halinde elimizden kaçıp kurtulduğun durumdaki kadar hayal kırıklığına uğrardık. Yenmek istiyoruz, ama onurlu bir biçimden, daha çok güvenli bir biçimde ve kavgalarımızda şandan daha fazla başarı arıyoruz. Asinius Pollio aynı hatayı işledi; yine de saygıdeğer bir kişiydi. Plancus'a karşı sövgüler kaleme almış olduğu halde, bunları yayınlamak için onun ölümünü bekledi. Aynen bir köre yüz buruşturmak ve bir sağıra küfür etmek gibi! Bu, aynı zamanda, duyarsız bir kişiyi garazını üzerine çekmektense yaralamaktır. Onun hakkında, sadece cinlerin ölülerle savaşabildiği söyleniyordu. Yazılarıyla mücadele etmek istediği yazarın ölümünü bekleyen kişi, acizliğini ve kavgacı ruhunu değil de neyi kanıtlar?

Aristoteles'in kendisi aleyhinde konuşan bir kişi için, "Daha iyisini yapsın; yeter ki ben orda olmayım da, beni kamçılasın" dediği söylenirdi.

Babalarımız bir hakarete bir yalanlamayla, bir yalanlamaya bir vuruşla ve böylece sürdürerek öç almakla yetiniyordu. Onlar hakarete uğramış ama hayatta olan hasımlarından çekinmeyecek kadar cesurdular. Bizlerse, hasmımızı ayakta gördüğümüzde korkudan titriyoruz. Bunun böyle olduğunun kanıtı için şöyle denebilir; bugünkü davranış biçimimiz bize hakaret etmiş olan kişi gibi, hakaret ettiğimiz kişiyi de ölüme kadar kovalamaya dayanmıyor mu?

Düellolarımızda kendimize ikinci, üçüncü ve dördüncü yandaşları eşlik ettirme uygulamasını sokan da bir tür yüreksizliktir. Bunlar eskiden teke tek mücadelelerdi; şimdiyse çatışmalar, savaşlardır. Bu uygulamayı ilk icat edenlere yalnızlık korku veriyordu: *Cum in se cuique minimum fidutiœ esset*. ["Çünkü herkes kendinden son derece güvensizlik duyar."]. Çünkü pek doğal bir biçimde, nasıl olursa olsun beraberinde yandaş bulundurmak tehlike karşısında güçlenme ve rahatlama sağlar. Bir zamanlar, usülsüzlükler ve gayri meşru eylemler meydana gelmesin diye ve mücadelenin sonucuna tanıklık için üçüncü kişiler kullanılıyordu. Bu alışkanlığın ele alınışından ve onların kendilerinin de taraf tutmalarından beri, orada hazır bulunmaya davet edilen birisi davranışının bir cesaret yokluğuna ya da mücadele eden kişiye sevgisine atfedilmesi korkusuyla tüm dürüstlüğüyle seyirci gibi görünemez. Şerefinizin savunmasına başka bir değer ve kendinizinkinden başka bir güç sokmaya dayanan böyle bir eylemdeki haksızlık ve alçaklığın ötesinde, kendine eksiksiz güveni olan iyi halli bir kişinin kaderine bir başkasının kaderini katmasında sakınca buluyorum. Her kişi, bir başkasınınkine yetişmeden kendi hesabına oldukça tehlikeye koşar ve yaşamını savunmak için, bu pek önemli olguyu başka ellere teslim

etmektense kendi değerine güvenerek yapacak oldukça şeyi vardır. Zira kesin olarak aksi bildirilmediyse, bu dört kişi ikişerli olarak taraflara ayrılmıştır. Eğer ikinci adamınız yerdeyse, ister istemez kolunuza iki kat yük biner. Elinde kırık bir kılıç parçası olan birinin üzerine iyice silahlı bir adamın ya da önceden ağır yaralanmış bir adamın üzerine sağlam bir durumdaymış gibi atılması gerçekten dürüstlüğe aykırıdır. Ama mücadele ederken eğer bu durumda üstünlükler kazandıysanız, kınamaya muhatap olmaksızın bunlardan yararlanabilirsiniz. Mücadelenin uyumsuzluğu ve eşitsizliği ancak çatışmanın başlangıcı sırasında kendilerini gösterdikleri durumda ölçülür ve dikkate alınır. Geri kalanını kadere bırakırsınız. İki yandaşınızın kendilerini ölüme bırakmış olmalarıyla tek başınıza üç kişiye karşı kaldığınız zaman, size benim kendimin savaşta yaptığımdan daha kötü davranılmayacaktır; aynı durumda, bizimkilerden birinin üzerine saldırırken gördüğüm düşmana bir kılıç darbesi indirdiğim zamanki gibi. Birlik birliğe karşı olduğu yerde ittifakın doğası (Orleans Dükü'nün İngiltere kralı Henri'ye yüze karşı yüzle meydan okuduğu zaman yaptığı ya da Argienler'in üç yüze karşı o kadar kişiyle Lakedemonyalılar'a karşı ya da Horacelar'ın Curiacelar'a karşı üçe üç savaştıkları gibi) her taraftan savaşçı sayısının sadece bir tek kişi sayılmasını kapsar. Birliklerin söz konusu olduğu her seferinde, tehlike hepsi için aynıdır.

Bu konu üzerinde durmamın ailevi bir nedeni var. Kardeşim Matecolom senyörünün Roma'ya hemen hemen hiç tanımadığı ve bir başkasının daveti üzerine kendini düelloda savunmak zorunda olan bir soylu kişinin ikinci adamı olmak üzere istenmesindendir bu. Bu çatışmada, talih onu yakın komşularından ve iyi tanıdığı olan bir kişiyle karşı karşıya getirdi (onur yasalarının çoğu kez ve pek sarsıcı bir şekilde aklın tersine işlediği konusunda haklı çıkamayı çok isterdim). O, hasmını hakladıktan sonra, çatışmanın başlıca iki oyuncusunu ayakta ve sapasağlam görerek, arkadaşının yardımına gitti. Bundan azını yapabilir miydi? Oraya savunması için gelmiş olduğu birinin kader isterse öldürülmesine seyirci mi kalmalıydı? Onun o zamana kadar yapmış oldukları bu olayda hiçbir şeye yaramadı; çarpışma sonucu belirsiz kaldı. Zor durum karşısında elimizden gelen ve düşkün durumda olan düşmanınıza karşı borçlu olduğunuz kibar davranışı, bir başkasının çıkarına geldiği, sizin sadece bir yardımcı olduğunuz, anlaşmazlık kendinizin olmadığı zaman nasıl takınacaktınız kestiremiyorum. Bağlanmayı kabul etmiş olduğunuz bir kişiyi tehlikeye atmaksızın ne dürüst, ne kibar olunabilirdi. O da, kralımızın acil ve ciddi bir başvurusuyla İtalyan cezaevinden özgür bırakıldı.

Ölçüsüz millet! Tüm dünyada kusurlarımızla ve çılgınlıklarımızla ün yapmakla yetinmiyoruz; bunları göstermek üzere yabancı halklara da taşıyoruz. Üç Fransız'ı Libya çölüne koyun; kavga etmeden, birbirlerini yaralamadan bir ay beraber olamayacaklardır. Bu yolculuğun yabancılara, sıkça da kötü durumlarımızla sevinç duyan ve alay eden kişilere acılı öykülerimizle keyif sunma havası olduğunu söyleyebilirdiniz.

Kılıç kullanmayı öğrenmek için İtalya'ya gidiyoruz ve ustalaşmadan önce yaşamlarımızı buna bağlıyoruz. Öğrenimin sıra düzeninin izlenmesi isteniyorsa, yine de kuramı uygulamadan önceye koymak gerekirdi; tüm çıraklık dönemi ilkelerine ihanet ediyoruz:

Primitiæ juvenum miseræ, bellíque futuri

Dura rudimenta.

"Gençliğin bahtsız deneme vuruşları!

Gelecek savaşın zorlu öğrenimi." (Virgilius, *Aeneas*, XI, 156)

Eğer ustalık kazanılırsa, bunun (İspanya'da kardeş çocukları iki yeğenin düellosunda, daha yaşlı olanın genç olanının düşüncesizce gücünü silah bilgisi ve hileyle alt ettiğini Titius-Livius söylüyor) ve dolayısıyla, saptayabildiğim kadarıyla bazı kişilerin yüreklerini aklın ötesinde kabartan bilginin, iyice

yararlı bir sanat olduğunu biliyorum. Ama bu, mademki beceriyi öne çıkarıyor ve kaynağını kendisinin dışından alıyor, o zaman söz konusu olan gerçekten cesaret değildir. Çatışmalarda onur becerikliliğe değil, cesaret tutkusuna dayanır. Tamamıyla bunun için, bu alanda büyük usta olarak tanınmış bir dostumun, daha sonra zaferinin değerine değil de, kılıç becerisi niteliklerine atfetememesi için, tüm olasılıkları talihe ve kendine olan güvenine bırakarak kavgalarını onu bu üstünlükten yoksun kılan silahtan azade tutmayı yeğlediğini gördüm. Ve de çocukluğumda, soylu toplum aşağılayıcıymış gibi iyi kılıç kullanan ününden kaçıyordu; soylular beceriye dayandığından, doğal ve gerçek yiğitlikten saptığından bu mesleği öğrenmeye surat ekşitiyordu;

Non schivar, non parar, non ritirarsi

Voglion costor, ne qui destrezza ha parte.

Non danno i colpi finti, hor pieni, hor scarsi:

Toglie l'ira e il furor l'uso de l'arte.

Od ile spade horribilmente urtarsi

A mezzo il ferro; il pie d'orma non parte:

Sempre è il pie fermo, è la man sempre in moto;

Ne scende taglio in van, ne punto à voto.

"Onlar ne kaçınmayı, ne savuşturmayı, ne de kaçmayı ister;

becerinin mücadelelerine hiç katılımı yoktur;

bedenleri kah doğrudan, kah dolaylı yapmacıklı değildir;

öfke, gazap sanatın (dövüş) tüm kullanımını onlardan alır.

Bütün şiddetiyle tokuşan bu kılıçların korkunç çarpışını dinleyin;

onlar küçük bir adım bile gerilemeyeceklerdir;

ayakları her zaman sağlam, elleri her zaman hareket halindedir;

kılıcın ağzı ya da ucuyla tüm vuruşlarını taşır."

(Torquato Tasso, *Kurtarılmış Kudüs*, XII, LV)

Hedefe atışlar, cirit oyunları, engelli çarpışmalar, savaş oyunları, babalarımızın kendilerini verdikleri çalışmaları teşkil ediyordu. Bu, öteki kişisel amaçlı olanı kadar az soyludur. Bize her şekilde, her zaman felaketli sonuçları olan birbirimizi yok etmeyi, yasaları ve hukuku küçümsemeyi öğretir. Devletimizi zarara götürenlerdense, onu rahatlatan eylemlerle uğraşmak çok daha saygın ve iyi karşılanır; genel güvenliği ve ortak şanı ilgilendiren işlerle uğraşmak daha değerlidir.

Konsül Publius Rutilius, askerleri beceriyle silah kullanmak, beceriyi cesaretle birleştirmek konusunda eğiten ilk kişidir; ama kişisel kavgalarında değil, Roma halkının savaşlarında ve anlaşmazlıklarında yararlanmak üzere. Bu, halka ve yurttaşlara özgü kılıç kullanmaydı. Pharsale savaşında askerlerine Pompeius'un askerlerinin yüzlerine özellikle vurmalarını buyuran Sezar'ın dışında, bu şekilde binlerce savaşçı komutan o anki çarpışma gereksinimlerine göre yeni silah şekillerini, yeni vuruş ve korunma

biçimlerini icat etmek için kafa yordu. Ama Philopœmen'in kendisi mükemmeliyete erişmiş olmasına rağmen, ona bu talimin hazırlıklarının askeri hazırlıktan oldukça farklı, sadece saygın kişilerin uğraşmaları gerekir gibi görünmesinden ötürü güreşi kınamasıyla aynı şekilde, gençliğe öğretilen uzuvlarına beceri kazandırma, savuşturma hareketleri bana göre sadece yararsız değil, dahası askeri savaş uygulamasına ters ve zarar verici gibi geliyor.

Zaten, eskrimciler genellikle bu uygulamaya yönelik özel silahlar kullanıyor. Kılıç ve hançerle düelloya davet edilen soylu bir kişinin askeri teçhizatla ortaya çıkmasının pek iyi karşılanmadığını kendim gözlemledim. Oraya, hançerin yerine bir zırh başlığıyla gitmesi de hoş görülmez. Platon da, Lachez'in bizimkiyle aynı tarzda silah kullanma öğretiminde, bu okuldan, özellikle de usta olanlar arasından asla büyük bir savaş adamı çıktığını görmediğini söyler. Bizim eskrimciler konusunda da aynı şeyi söyleyebiliriz. Kesin bir şekilde, bu iki hüner arasında benzerlik ilişkisi olmadığı sonucuna varabiliriz. Platon, Amycos ile Epeius tarafından benimsenen yumrukla mücadeleyi, hatta Anteios ile Cercyon tarafından benimsenen güreşi yasakladı; çünkü bu sanatların gençliği askerlik hizmetine yatkın kılmaktan başka bir amacı vardı ve buna hiçbir şey katmıyorlardı.

Ama konumdan bir parça ayrıldığımı görüyorum.

İmparator Maurice rüyasında ve birçok kehanetlerde o zamana kadar tanımadığı Phocas adında bir askerin tarafından öldüreceği uyarısını alınca, damadı Philippe'e bu Phocas'ın kim olduğunu, konumunu, mizacını, davranışını sordu. Philippe ise, ona birçok başka şeyin arasında korkak ve ürkek olduğunu söylediği içindir ki, imparator hemen gaddar ve katletmeye yatkın olması gerektiği sonucuna vardı. Şu halde tiranları pek kan dökücü kılan şey nedir? Güvenlik kaygısıdır bu; onların korkaklıkları kendilerine zarar verebilecek kişilerin, basit bir tırmık korkusuyla kadınlara kadar soyunu kurutmaktan başka bir yol sağlamaz;

Cuncta ferit, dum cuncta timet.

"O, her şeyden korkarak her şeye vurur."

(Claudien, *In Eutropium*, I, 182)

İlk gaddarlıklar adil bir öç alış korkusundan ileri gelip, kendiliklerinden uygulanır; ardından, yeni gaddarlıklar öncekileri sonrakilerle gizlemek için meydana gelir. Roma halkıyla çok çapraşık ilişkileri olmuş Makedonya kralı Philippe, buyruğu üzerine işlenen katliamların dehşetiyle rahatsızlık hissederek ve çeşitli çağlarda kıyıma uğramış bunca ailenin karşısında bir çıkış yolu bulamayarak, ortadan ağır ağır kaldırıp, bu şekilde dinginliğini güvenceye almak üzere öldürtmüş olduğu kişilerin tüm çocuklarını yakalatma kararını aldı. İyi şeyler ekildikleri yerde, her zaman iyi saflar tutar. Konuların sırası ve düzenlenmesinden daha fazla ağırlığı ve yararıyla kaygılanan ben, biraz konuyu saptırarak buraya çok güzel bir öyküyü sıkıştırmaktan çekinmemeliyim. (Bu küçük öyküler son derece zengin olduğu zaman, doğruluklarını kendileri kanıtlar; onları konuma bağlamaya bir saç teli yeterlidir). Philippe tarafından öncelikle mahkûm edilmiş kişiler arasında, Thessalienler'in kralı Herodicus diye biri vardı. Philippe, bu kişiden sonra onun her biri küçük yaştaki birçok çocuğunu geride bırakarak, iki damadını da öldürttü. Theoxena ile Archo bunların iki dul eşiydi. Çok isteklisi olmasına rağmen Theoxena tekrar evlenmeye razı edilemedi. Archo ise, Enos'un ilk sırasından olan Poris'le evlendi; ondan peşinde çok sayıda hepsi küçük yaşta çocuk bıraktı. Yeğenlerine karşı analık şefkati besleyen Theoxena, bunları sorumluluğu ve koruması altına almak için Poris'le evlendi. Ama o sırada kralın buyruğu ilan edildi işte. Bu cesur kadın, Phillipe'in zalimliğine ve onun emrindekilerin bu güzel ve latif gençliğe karşı ahlaksız doğasına meydan okuyarak, çocukları teslim etmektense kendi elleriyle öldüreceğini söylemeyi göze aldı. Karısını tepkisinden ürken Poris, ona çocukları kendisine sadık kalmış kişilerin korumasına teslim etmek için

saklama ve Atina'ya götürme sözü verdi. Ænie'de Æneas'ın şerefine kutlanan bir yıllık bayramdan yararlanıp oraya giderler. Gündüz törenlerde ve halk ziyafetinde hazır bulunduktan sonra, gece denize açılmak üzere hazırlanmş bir gemiye gizlice bindiler. Ama rüzgâr ters yönde esince kendilerini ayrıldıkları karadan görülen bir yerde bulup, liman muhafızlarının takibine uğradılar. Tam ele geçecekleri anda, Poris denizcileri kaçmaya zorlarken, aşk ve öç alma arzusuyla çılgına dönen Theoxena, ilk düşüncesine dönerek silahlarla zehir hazırlayıp çocuklarına sundu: "Haydi, çocuklarım" der kadın, "bundan böyle ölüm özgürlüğünüzü savunmanın tek yoludur ve tanrılara kutsal adaletlerini göstermelerine bir fırsat olacak; bu yalın kılıçlar ve bu dolu kupalar size bunun yolunu açacak. Cesaret! Ve sen, en büyük oğlum, en cesur ölümü tanımak için bu kılıcı sıkıca kavra." Bir yanda bu ateşli öğütçü anne, öteki yanda tehdit eden düşmanlarıyla, çocuklar çılgınca korkuya kapılarak kendilerine önerileni yapıp, yarı ölü bir halde denize atıldı. Theoxena, çocuklarının güvenliğini sağlamış olmakla gururlanarak kocasına sarıldı ve ona "Biz de bu oğlanları izleyelim, dostum; onlarla aynı mezarı paylaşmanın zevkine varalım!" dedi. O zaman, birbirlerine sıkıca sarılmış olarak kendilerini denize attılar; öyle ki, gemi kıyıya boş döndü. Zorbalar, öldürmek ve aynı zamanda da öfkelerini ortaya koymak için ölümü uzatma yolunda tüm becerilerini kullanır. Öçlerini almanın tadını doyasıya çıkarmaya zaman kalsın diye düşmanları öteki dünyaya gitsin, ama bu fazla çabuk olmasın isterler. Ve burada oldukça zorluk çekerler; çünkü işkenceler şiddetliyse kısa sürer, uzarsa keyiflerine göre yeterince acı verici değildir. O halde işkence araçlarını kullanırlar işte. Antik çağda bunların binlerce örneğini görüyoruz. Kendi kendime bu barbarlıktan bazı izler muhafaza edip etmediğimizi soruyorum.

Basit bir ölümün ötesine uzanan her şey bana salt bir zalimlik gibi geliyor. Adaletimiz ancak başı kesilerek ya da asılarak ölüm korkusuyla suçu önlemeye bel bağlayabilir; ağır ateşte yanarak ya da cendere veya tekerleğe germe düşüncesi engellenmelidir. İşkenceye uğratılanları bu zaman içinde umutsuzluğun kollarına atıp atmadığımızı bilmiyorum. Zira uzuvları bir tekerlek üzerinde kırılmış ya da antik tarzda bir çarmıha çakılmış olarak yirmi dört saat ölümü bekleyen bir insanın ruhu ne durumda olabilir? Josephe, Juda'da Romalılar'ın savaşı sırasında üç gün önce çarmıha gerilmiş birkaç Yahudi gördüğünü anlatır; bunların arasında üç dostunu tanıyıp, onları oradan kaldırma yetkisi aldığında, "ikisi ölmüş, biri yaşamayı sürdürüyordu" der.

Sözüne güvenilen Chalcondyle, zamanının ve kendi yakınındaki olaylarından bıraktığı "hatıralar"ında son derece şiddetli kabul ettiği, Padişah 2. Mehmet'in sıkça uyguladığı ve insanları ortadan karın zarı hizasından tek bir yatağan darbesiyle iki parçaya böldürmeye dayanan bir işkenceyi anlatır. Çok sıkça bu kişiler sanki iki ölüme uğramış gibi ölüyorlardı; o, "bunların iki yaşam dolu parçasının acının pençesinde uzun süre hâlâ çırpındığı görülüyordu" der. Kanımca bu hareketler kesinlikle büyük duyarlılıklar diye yorumlanmazdı; görülmeye değer en korkunç işkenceler her zaman uzatılması en zor olanlar değildir. Bense tarihçilerin anlattıkları Epirli senyörlere derilerini ufak parçalar halinde yüzdererek uygulanan işkenceleri en tüyler ürpertici buluyorum; öyle zalimce yöntemli biçimdeydi ki, bunların acılar içinde ölmeleri on beş günlerini alıyordu.

İşte iki başka örnek daha: Crœsus tutuklattırdığı soylu kökenli ve erkek kardeşi Pantaleon'un gözdesi bir kişiyi dabbağhaneye gönderip, orada mesleğin âletleriyle ölünceye kadar derisini kazıtıp tarattırdı. Haçlı seferi adı altında bir alay zulüm yapmış olan Polonya köylülerinin başı George Sechel, Transilvanya voyvodası tarafından yenilip esir edilince bir sehpaya çıplak bağlanmış olarak herkesin gelip uygulayacağı şekilde üç gün işkenceye uğratıldı; bu arada, öteki esirlere hiç yiyecek verilmedi. Sona erdirmek üzere, ona henüz yaşarken ve gözleri açıkken tüm kötülüklerin sorumluluğunu üzerine alarak affını dilediği sevgili kardeşi Lucat'nın kanı içirildi. Sonra da, etini dişleriyle parçalayıp, midelerine lokmalar halinde indiren en seçkin subaylarının yirmisine yedirildi. Bedeninin geri kalanı ve iç organları da ölümünden sonra haşlanıp, beraberindeki öteki kişilere yedirildi.

Yirmi Sekizinci Bölüm

Her Şey Kendi Mevsiminde

Yargıç Cato'yu, yaşamına kendi elleriyle son veren Genç Cato ile kıyaslayan kişiler, yakın benzerlikler gösteren iki güzel doğayı karşılaştırır. Birincisi doğasının daha fazla sayıda yanını sunar, buna askeri başarıları ve kamu yararına yönelik eylemleri de dahildir. Ama genç olanın erdeminin gücünü bir başkasıyla kıyaslamak onu aşağılamak olacaktır. Zira kendinden çok daha yüce ve kendi çağından başka bir yerde duran Scipion'un onuruna sorumluluk yüklemeyi göze almış olan "Yargıç"ta gerçekte tüm haset ve tutkusunun günahını kim bağışlayabilirdi? Birçok şeyin arasında, onun hakkında, yaşlılığının son aşamasında, sanki uzun süreli bir susuzluğu gidermek istercesine, büyük bir hararetle Grekçe öğrenmeye giriştiği söylenir. Bu bana onun lehine büyük bir kanıtlama gibi gelmiyor; zira özellikle "yeniden çocukluğa dönmek dediğimiz bir şeydir bu. İyi şeyler de söz konusu olsa her şeyin bir zamanı vardır. Bense kendi "Pazar duamı" yine zafer kazandığı bir savaş sırasında Tanrı'ya dua etmekle zaman harcadığı görüldüğü için suçlanan ordu komutanı T. Quintinius Fmaminius'un durumundaki gibi sırasız gelen bir anda dile getirebilirim.

Imponit finem sapiens et rebus honestis.

"Bilge kişi, erdeme bile sınırlar koyar." (Juvenal, VI, 444)

Eudomonidas, çok yaşlanmış olan Ksenokrates'in okulunda verdiği derslere gitmekte acele ettiğini görerek, "Henüz kendinin bir şeyler öğrendiğini ne zaman bilecek?" diye haykırdı. Philopœmen ise, kral Ptolomæus'u her gün silah talimi yaparak kendini katılaştırması dolayısıyla çok öven kişilere şöyle der: "Bu yaşında bir kralın silah kullanmayı öğrenmeye çalışması övülecek bir durum değil; şimdiye bunları gerçekten kullanması gerekirdi."

"Genç insan yaşama kendini hazırlamak zorundadır; ihtiyar adamsa yaşamdan yararlanmalıdır", der bilge kişiler; onların bizde tespit ettikleri en büyük kusur arzularımızın hiç durmadan gençleşmesidir. Beğenimiz ve arzularımız günün birinde kesinlikle yaşlılığı göz önüne almalı. Şimdiden bir ayağımız mezarda; iştahımız ve gereksinimlerimizse yeniden doğmaktan başkasını yapmıyor.

Tu secunda marmora

Locas sub ipsum funus, et sepulchri

Immemor, struis domos

"Ölümün arifesinde mermer yontturuyorsunuz

ve mezarınızı hayal etmek yerine

evler inşa ettiriyorsunuz." (Horatius, *Odlar*, II, XVIII, 17)

Tasarımlarımın en uzun vadelisi bir yıl sonrasına bile uzanmaz; bundan böyle sonumdan başka bir şeyi düşünmüyorum. Tüm yeni umutlardan ve girişimlerden kopuyor, terk ettiğim her yere veda ediyorum ve her gün sahip olduklarımdan bir parça ayrılıyorum.

"Olim jam nec perit quicquam mihi nec acquiritur.

Plus superest viatici quam viæ."

"Uzun süredir ne kaybediyorum, ne de kazanıyorum; bana alacağım yolun erzakları kaldı artık." (Seneca

, *Ep*., LXXVI

Vixi, et quem dederat cursum fortuna peregi.

"Yaşamım geçti ve talihin bana tespit ettiği meslek geride kaldı."

(Virgilus, *Aeneas*, IV, 653)

Rahatlamayı sonunda yaşlılığımda buluyorum; bende yaşamın harekete geçirmiş olduğu arzularımı ve kaygılarımı, kendimdeki dünyanın gidişi, zenginlikler, büyüklük, bilgi edinme, sağlık kaygısını yatıştıran bu rahatlamadır; onlarınsa sonsuza kadar susma zamanı geleceği sırada konuşmayı öğrendiği görülüyor!

Her yaşta öğrenim sürdürülebilir, oysa okula gidilmez; bir ihtiyarın alfabe öğrenmesi kadar aptalca bir şey yoktur!

Diversos diversa juvant, non omnibus annis

Omnia conveniunt.

"Çeşitli kişiler çeşitli zevklere sahiptir; her şey her yaşa uygun

değildir." (Pseudo-Gallus, I, 104)

Eğer öğrenmek gerekiyorsa, tükeniş halinde yaptığı öğrenimlerin neye yaradığı sorulduğunda "Öteki tarafa en iyi ve kolay biçimde gitmeye," diye yanıt veren kişi gibi yanıt verebileceğimiz şekilde, içinde bulunduğumuz duruma uygun olmalıdır bu. Genç Cato’nun yaptığı bu türden bir öğrenimdir; o, sonunun geldiğini duyumsayarak, Platon’un ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili diyaloguna rastladı. O, bununla birlikte bu tür bir yola çıkış için tedarikle donanmıştı; Platon’un ancak yazılarında gösterdiği gibi daha fazla güvenliğe, sağlam iradeye ve öğrenime sahip olup, bilgisi ve cesareti bu bakımdan felsefenin üstündeydi. Öğrenime sadece ölümünü hazırlamak için kendini verdi; öyle ki, alacağı karar onu uykudan alıkoymayıp, bu öğrenime tercih ve özel değişmelerle etkilenmeksizin alışıldık uğraşlarıyla bağdaştırarak girişti.

O, Roma mahkemesindeki başarısızlığını izleyen geceyi oyun oynayarak geçirdi. Ölmek zorunda kalacağı günün gecesini de okumayla geçirdi. Yaşamı yitirmek ya da bir kamu görevi onun için aynı şekilde fark etmiyordu.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Erdem Üzerine

Deneyim sayesinde ruhun atılımları ve taşkınlıklarıyla, kararlılık ve sebattan doğan bir davranış arasında büyük bir fark saptıyorum. Yapamayacağımız hiçbir şeyin olmadığını, birinin dediğine göre, tanrısallığı bile aşabileceğimizi iyice anlıyorum; zira kendine hâkim olmayı başarmak ve insanın aczine kararlılığı ve Tanrı'nın kesinliğini ortak etmek basitçe onun doğası bakımından bu şekilde olmaktan çok daha öte bir şeydir. Ama sadece sarsıntılarla meydana gelir bu. Geçmiş zamanın kahramanlarının yaşamlarında, bazen mucizevi ve doğal yetilerimizi öteden aşar gibi görünen çizgiler vardır; ama gerçekte bunlar ancak kısa belirtilerdir ve ruhun bunca yüce davranışlarla doyurulup beslenmesi zoruyla bunların sıradan ve doğal gibi görünmekle sonuçlanacağına inanmak güçtür. Gelişememiş insanlar olmamızla birlikte, bazen ruhumuzun alışıldık durumundan çok daha uzağa atıldığı kendi başımıza da gelir. Ama onu iten ve çalkalandıran, bir şekilde onu kendinden dışarıya taşıyan bir tür tutkudur; zira bir kez bu burgaçlar aşıldı mı, tam olmasa da en azından artık kendinden başkası olmayıncaya kadar onun gevşediğini ve doğal bir biçimde sakinliğine döndüğünü görüyoruz. O zaman öyle ki, her fırsatta, kayıp bir kuş ya da kırılan bardak konusunda kendimizi sıradan bir toplum dışı duygulanmaya teslim ederiz.

Sadece düzenlilik, ılımlılık, sağlamlık söz konusu olması dışında, her şeyin az yetenekli ve kusurlarla dolu bir insanın eriminde olduğu düşüncesindeyim.

Bu nedenledir ki bilgeler, bir insanı doğru bir biçimde yargılamak için onu başlıca sıradan hareketlerinde incelemek, günlük eylemlerinde gafil yakalamak gerektiğini söyler.

Cahilliğin üzerine pek ilginç bir bilim kuran Pyrrhon, tüm diğer gerçek filozoflar gibi yaşamıyla öğretisini bağdaştırmaya çalıştı. Ve insan yargısının çok zayıf bulup, ne bir yana ne diğer yana eğilim gösterebildiğini savunduğu, dolayısıyla kendi yargısını askıda ve daima dengede tutmak istediği içindir ki, her şeyi farksız saydığından onun her zaman aynı tavrı koruduğu, her durumda hep aynı çehreyi takındığı söylenir. O, bir açıklamayı çürütüyorsa, sözünü yönelttiği kişi oradan ayrılmış olsa bile sonuna kadar giderdi. Eğer yolculuk ediyorsa ne olursa olsun yolundan sapmazdı; dostları onu uçurumlara düşmekten, arabalar tarafından çiğnenmekten ya da başka kazalardan sakınmak zorunda kalıyordu. Zira bir şeyden korkmak ya da sakınmak onun tüm seçim ve kesinlik olasılığını dışlayan kanılarını zedelerdi. Onun böyle bir dayanıklılıkla kesilip başına dağlanma geldiğinde, gözünü kırptığı bile görülmemiştir. Ruhu bu türden düşüncelere kadar götürmek şimdiden bir parça bir şey olup, onu eylemlere katmak daha iyidir ve yine de imkânsız değildir. Ama bu düşünceleri böyle bir titizlikle ve böyle bir sebatla birleştirmek, genel teamülden bunca uzak durumlara sıradan davranışını dayandırmak işte bana bir hayli akıl almaz gibi geliyor. Bu nedenle, onun evinde kız kardeşiyle acı bir şekilde tartıştığı görülüp de, o sırada farka aldırmazlık ilkesinin iflas etmesinden dolayı kınandığında şöyle yanıt verdi: "Nasıl yani? Bu kadıncağızın da ilkelerime tanıklık için işe yaraması mı gerekir?" Bir defasında, kendini bir köpeğe karşı savunduğu görüldüğünde de, "İnsanı kendinde olandan tamamıyla soyutlamak çok güçtür; olgularla, öncelikle eylemlerle, ama aynı zamanda da akıl ve kanıtlamalarla mücadele etmek gerekir" der.

Sekiz ya da dokuz yıl var ki, buradan iki fersah ötede bir yerde halen hayatta olan ve karısının akıl almaz derecede kıskandığı bir köylü oturuyordu. Bir gün çalışmaktan dönüp, karısı onu alışıldık sızlanmalarıyla karşıladığında olduğu yerde öyle bir öfkeye kapıldı ki, hâlâ elinde tuttuğu budama bıçağıyla kadını bu duruma koyan organları doğrayıp bunları onun yüzüne fırlattı. Yine, bizim çevreden sevdalı ve güçlü genç bir soylu ısraralarla güzel metresinin gönlünü yapmış olduğu sırada,

non viriliter

Iners senile penis extulerat caput

"Bir adamın yakışık almayan şeyi,

uzvunun ancak yaşlı bir kafayla dikilmiş olması"

(Tibulle, *De inertia inguinis*)

nedeniyle kendini yumuşak ve başarısız bulmasından umutsuzluğa kapılıp evine döndüğünde kabahatinin kefareti olarak kopardığı bu kanlı kurbanını geriye gönderdiği anlatılır. Eğer bu Cibele rahiplerindeki gibi derin düşünce ve din dolayısıyla olsaydı, pek soylu bir eylem demeyecek miydik?

Evimden beş fersah uzakta Dordogne'a çıkarken, Bergerac'da sabahtan akşama kadar kocasının dövüp işkence ettiği bir kadın kederden ve doğasının bozulmasından ötürü bu kötü muameleden hayatı pahasına kurtulmaya karar verdi. Bunun üzerine yataktan kalktığında âdeti üzere komşularıyla görüştükten ve onlara kendi işleriyle ilgili birkaç tembihte bulunduktan sonra, kız kardeşlerinden birini elinden tutarak kendisiyle birlikte köprüye götürdü; onunla vedalaşmasının ardından boğulmak üzere yukarıdan ırmağa atladı. Bu olayda en dikkat çekici husus onun bütün gece tasarısını olgunlaştırmış olmasıdır.

Hint diyarının kadınlarında çok daha başka bir şey vardır; bu ülkenin töresine göre erkekler birçok kadına sahip olup, en gözde eş kocasının ölümünden sonra kendini öldürmek zorundadır. Bu kadınların her biri için tüm yaşamın tek amacı ortak arkadaşlarına karşı bu üstünlüğü kazanmak olup, kocalarına verdikleri iyi hizmetler ona ölümünde eşlik etmek üzere seçilmekten başka bir ödülü hedeflemez.

Ubi mortifero jacta est fax ultima lecto,

Uxorum fusis stat pia turba comis;

Et certamen habent lehti, quæ viva sequatur

Conjugium; pudor est non licuisse mori,

Ardent vicrices, et flammæ pectora præbent,

Imponuntque suis ora perusta viris.

"Meşale sonunda cenaze yatağı üzerine atıldığı zamandan itibaren,

sofu eş kadınlar kalabalığı saçlar darmadağınık,

kocayı canlı olarak kimin izleyeceği konusunda ölümüne mücadeleye başlar: Ölme lütfunu elde edememek bir ayıptır.

Kadınların savaştan muzaffer çıkanları alevlerin içine atılır

ve ateşli dudaklarını orada kocalarına yapıştırır."

(Propertius, III, XIII, 17)

Günümüzde birisi, doğulu halklarda kocalarından sonra sadece kadınların değil, sahiplerinin teveccühünü kazanmış kölelerin de birlikte gömülmesinin hâlâ uygulamada olduğunu gördüğünü yazdı. Bu şöyle cereyan ediyor: Koca ölünce, dul eşi isterse (ama pek azı bunu ister) işlerini yoluna koymak üzere iki ya da üç aylık bir süre talep eder. Gün gelince kadın gerdeğe gider gibi süslenmiş, sol elinde bir ayna, diğerinde bir ok tutarak ata binip, neşeyle kocasıyla birlikte uyumaya gittiğini söyler. Dostlarının,

akrabalarının ve bayram eden bir kalabalığın yanında büyük şatafatla bu şekilde dolaştırılan kadın, çok geçmeden böyle gösterilere ayrılmış olan resmi mahale gelir. Burası ortasında odun dolu olan bir çukurla, dört basamakla çıkılan bir yerin yükseldiği bir alandır; bunun üzerine götürülen kadına muhteşem bir yemek sunulur. Bu yemekten sonra kadın şarkı söyleyip dans etmeye koyulur ve canı istediği zaman ateşin yakılmasını buyurur. O sırada bulunduğu yerden inip, kocasının en yakın akrabalarından birini elinden tutarak birlikte yakındaki ırmağa giderler. Kadın orada günahlarından arınmak istercesine suya dalmadan önce tüm takılarını ve giysilerini dostlarına dağıtıp çırılçıplak soyunur. Sudan çıkınca on dört kulaç uzunluğunda sarı bir beze sarınır ve elini yeniden kocasının akrabasına vererek ahalinin doldurduğu alana döner. Eğer çocukları varsa, insanlarla konuşup onları emanet eder. Çukurla alan arasına bu kızgın fırın görüntüsünü gizlemek için genelde bir perde çekilir; ama bazıları daha fazla cesaret gösterisi için buna karşı çıkar. Konuşmasını bitirince bir kadın ona başını ve bedenini bulaması, ardından ateşe atlaması için bir kap dolusu yağ uzatır; dul kadın çukura kendisi atılır. O zaman ahali fazla ağır bir ölümden sakınmak için kadının üzerine bir miktar daha odun atar ve onun neşesi matemle hüzne dönüşür. Daha az önemli kişiler söz konusu olduğunda, ölen kişinin bedeni gömülmek istenen yere götürülüp, dul karısı önünde diz çökmüş, ona sıkıca sarılmış olarak oturur vaziyette konulur. Bu sırada, kadının omuzlarının hizasına kadar bir duvar örülür; kadının başını arkadan tutan akrabalardan biri onun boğazını sıkar. Kadın ruhunu teslim ettiğinde duvar yükseltilip üzeri örtülür; böylece onlar gömülmüş olarak kalır.

Aynı ülkede, onların ‘jimnosofistler’inde[3]bunu benzer bir şey vardır; bu başkalarının baskısı altında ya da ani bir mizaç dürtüsüyle değil, eskiden beri süregelen kurallarının tam bir gözetimiyle olup şöyle cereyan eder: Bunlar bazı hastalıkların tehdit ettiği belirli bir yaşa geldikleri zaman, kendilerine üzerine iyice süslü bir yatağın yerleştirildiği bir odun kümesi kurdururlardı; dostları ve tanıdıklarıyla neşeli bir şölen yaptıktan sonra yatağa öyle bir kararlılıkla girerlerdi ki, ateş yakıldığında ne ellerini, ne de bacaklarını oynattıkları görülürdü. Bunlardan biri olan Calanus, Büyük İskender’in tüm ordusu önünde bu şekilde can verdi.

Bunların arasında birlikte sahip olduğu tüm fani ve dünyevi şeyleri de yakarak kendini öldürmüş olan sadece bir tekinin ruhunun arınmış ve paklanmış olarak saygıya layık, kutsal ve ermiş olduğunu ekleyelim.

Böyle mucizelere yol açan, yaşam süresince ölümün önceden sebatkârlıkla tasarlanmasıdır.

FATUM[4]ile ilgili tartışma yarattığımız öteki konular arasında, gelecekteki şeylerin birleştirilmesi için, hatta istencimizin belirlenmiş ve kaçınılmazlığında hâlâ geçmiş zamanın kanıtlamasına başvuruluyor: "Madem Tanrı, kuşkusuz kendisi yaptığı üzere, her şeyin nasıl meydana geleceğini öngörüyor, o halde bunların kesinlikle bu şekilde meydana gelmeleri gerekir." Bizim yaptığımız gibi (ve Tanrı’nın kendisi de; zira şimdiki zamanda her şey onun için olduğunda, O öngörmekten ziyade görüyor), din bilimcilerimizin meydana gelen bir şeyi görmenin onu meydana gelmeye zorlamak olmadığı yanıtını veriyor. Görüyoruz, çünkü olgular geliyor; olgular gelmiyor, çünkü onları görüyoruz. Olay bilmeyi yaratır, bilme olayı yaratmaz. Meydana geldiğini gördüğümüz şey başa gelir; ama bu başka biçimde meydana gelebilirdi. Tanrı’nın ön bilisinin sahip olduğu olayların nedenler sicilinde "rastlantısal" denilen ve özgür tek buyurucunun bize verdiği "istençsel" nedenler vardır. Ve o bizim başaramayacağımızı, çünkü başarmamayı istemiş olabileceğimizi bilir.

Bense birçok kişinin birliklerini bu kaçınılmaz kesinlikle yüreklendirdiğini gördüm. Gerçekten de, eğer "ecelemiz" geleceği an tespit edildiyse ne düşmanın arkebüz ateşi, ne kahramanlığımız, ne de kaçışımız ve korku bunu erkene alabilir ya da geciktirebilir. Bunu söylemesi ne kolay; peki ama bunu kim hesaba katacak? Güçlü ve canlı bir inancın peşinden aynı doğadaki eylemleri sürüklediği doğruysa, o zaman ağzımızdan böylesine dolu dolu eksik etmediğimiz bu iman oldukça yüzeysel olmalı; yeter ki "çalışmalar"[5]için sergilediği küçümseme, onu eşliklerini hor görmeye yöneltmeli.

Yine aynı konu üzerinde devam edersek, tüm başkaları kadar inanmaya değer Joinville derebeyi şunu anlatır: Sarrasinler'e bağlı, kral Ermiş Louis'nin Kutsal Topraklar'da işinin olduğu Bedeviler, dinleri gereği tüm sonsuzluk öncesinden her bireyin günlerinin sayılı ve belirlenmiş olduğuna öyle sıkı sıkıya inanıyorlardı ki, kaçınılmaz bir önceden adanmışlığa göre savaşa sadece Türk tarzı bir kılıçla zırhsız ve beyaz bir beze sarılmış gidiyorlardı. Kendi insanlarına öfkelendikleri zaman en kötü ilenişleri için ağızlarından her zaman şu sözler dökülüyordu: "Ölüm korkusundan silah donanan kişi gibi sana lanet olsun!" İşte kesinlikle bizimkinden başka bir inanç ve iman örneği.

Atalarımızın zamanında Floransa'da yaşayan iki din adamından bu türden bir ispat daha. Onlar dini düşümcelerinin belirli bir noktasında anlaşmazlığa düşmüş olarak, bakış açılarının doğruluğunu kanıtlamak üzere ikisinin birlikte, halkın önünde ve kent meydanında ateşe girmesinde uzlaşmışlardı. Hazırlıklar önceden yapılmıştı; beklenmedik bir olay bunu engellemek için ortaya çıktığı zaman olay neredeyse gerçekleşme noktasındaydı.

Genç bir Türk beyi, hem savaşa hazır Amurath (Sultan 2. Murat) hem de Huniade (Transilvanya voyvodası Jan Hunyad)'ın iki ordusu önünde dikkat çekici savaş olayını ortaya koymuştu. Murat, gençliğine ve deneyimsizliğine rağmen (zira bu onun gördüğü ilk savaştı) nasıl bu kadar çarpıcı bir cesaret örneği sergilediğini sorduğunda, genç bey başlıca eğitmeninin bir kır tavşanı olduğunu söyleyip, "Bir gün avdayken yuvasında bir tavşan gördüm" der. "Yanımda kusursuz iki tazı varken, tavşanı elden kaçırmamak için yayımı kullanmam daha iyi olur gibi geldi bana; zira tavşan benim için iyi bir hedef oluşturuyordu. Tüm oklarımı atmaya başladım; bu şekilde sadağımın alabildiği kırk oku da onu öldüremeden, hatta uyandıramadan kullandım. O zaman anladım ki, tavşan kaderi tarafından korunmuştu ve oklarla kılıçlar ancak bize bağlanmış alın yazısının izniyle etkili olup, bunu ne tehir etme, ne de öne alabilme gücümüz vardır." Bu öykünün sözünün geçmesi, aklımızın tüm görüntülerle ne derece esnek olduğunu bize göstermeye yaramalıdır.

Yaşı, ünlülüğü, erdemliliği ve bilgisiyle yüce bir kişi, son derece garip ve son derece az inandırıcı – zaten ben de kendş açımdan bunun aksine inanmayı daha makul buldum - bir dış teşvikle imanında pek önemli bir değişikliğine yönelmiş olduğunu bana anlattı. O, bunu "mucize" diye adlandırıyordu -ben de öyle, ama tamamen farklı bir anlamda.

Tarihçiler, Türkler arasında alın yazısına ve günlerinin önceden belirlendiğine inancın çok kuvvetli olduğunu, bunun da tehlike karşısında onlara gözle görülür biçimde güvence sağladığını anlatırlar. Ve ben gerek bunu inanmış olarak, gerekse son derece büyük tehlikeleri göze almakta kullanmak üzere bundan mutlulukla yararlanan büyük bir hükümdar tanıyorum. Yeter ki kaderi fazlaca erkenden omuzlarına yüklenmesin!

Hatırlanabildiği kadarıyla, Orange hükümdarına ölüm komplosu hazırlayan iki adamınkinden daha hayranlık uyandırıcı kararlılık eylemi hiçbir zaman olmadı. Tüm özenini gösterdiği halde arkadaşı için pek bahtsız biçimde ortaya konmuş olan bu girişimi yerine getirmek üzere ikincisinin nasıl ateşlenebildiğini görmek hayret vericidir. Onu aynı silahlarla birinciyi izlerken, az öncesinde ve şu anda iyice tetikte, bir dost kalabalığı ve kendi fiziksel gücüyle korunan, büyük salonunda muhafızlarının ortasında, kendine tümüyle bağlı bir kentteki bir soylu kişiye saldırışını görmek hayret vericidir. Kuşkusuz, adam bunda kesin kararlı bir el ile büyük bir tutkunun harekete geçirdiği bir cesarete sığınmıştır. Bir hançer vurmak bakımından daha emindir; ama bir tabancadan daha fazla hareketlilikle kol gücü gereksindirdiğinden dolayıdır ki, vuruşu daha fazla şaşma ve engellenme tehlikesiyle karşılaşır. Bu adamın kesin bir ölüme koştuğundan hemen hiç kuşkum yok; zira onun beşiğini sallamış olabilecek umutlar uyanık bir akılda yer bulamazdı. Ve davranış biçimi, onun uyanıklıktan ve de cesaretten yoksun

olmadığını gösteriyor. Böylesine güçlü bir inancın nedenleri pek çeşitli olabilir; zira hayal yetimiz ya hoşuna gittiği gibi kendi başına ya da bizimle birlikte harekete geçer.

Orleans yakınında yer alan infaz çok farklı oldu[6]; güçten ziyade rastlantıya bağlı bir olaydır bu. Kader istememiş olsaydı, vuruş ölümü getirmeyecekti. Uzaktan, bir atın üzerinde kendi hareketlerinin kıpırdattığı birisine ateş etmek, kaçmaktansa hedefini şaşırmayı yeğleyen bir adamın girişimi oldu. Ardından gelen bunu gösterecektir. Zira o bu derece vahim bir eylemi tamamlayacağı için heyecanlandı ve sinirlendi; o derecede ki bu sebeple yönünü tümüyle yitirip, ne kaçışını, ne de sorgulandığında dilini yönlendirmeyi bildi. Irmağı geçerek dostlarına katılması ona yeterli olacaktı. Bu, daha az vahim koşullarda bizzat benim yararlandığım ve az tehlikeli saydığım bir önlemdir; yeter ki atınız kolayca suya girebilsin ve öteki yakada akıntının oranına uygun bir kıyıyı öngörebilin. Ama ötekisi korkunç hüküm yüzüne okunduğunda, "Buna hazırlanmıştım. Dayanıklılığımla sizi hayrete düşüreceğim" diye bildirdi.

Fenikeliler'e bağlı bşr halk olan Assasinler*[7]Müslümanlar arasında en üst düzeyde inançlı ve arı bşr töreye sahip sayılır. Onlar cenneti hak etmek için en kısa yolun kendi dinlerinden farklı dine mensup bir kişiyi öldürmeye dayandığını düşünür. Onların sıkça tek başına ya da ikili olarak ansızın güçlü hasımlarını kesin bir ölüm pahasına ve koştukları tehlikeden hiçbir şekilde kaygılanmadan katletmeye - bu sözcük onların adından geliyor - kalkışmalarının nedeni budur. Bizim kont Raimond de Tripoli kentinin tam ortasında bu şekilde öldürüldü.

Otuzuncu Bölüm

Hilkat Garibesi Bir Çocuk Üzerine

Bu öykü çok basit olacak; çünkü sorun üzerine sözü uzatmayı hekimlere bırakıyorum. Önceki gün, baba, amca ve hala olduklarını söyleyen acayip iki adamla bir sütannenin birkaç metelik sızdırmak üzere bir çocuğu sergileyerek gezdirdiğini gördüm. Çocuk kendi yaşındaki çocuklar gibi sıradan bir biçime sahipti, ayaklarının üzerinde duruyor, yürüyor ve vızıldanıyordu. Sütannesinin memesini emmenin ötesinde başka besin almıyordu; bu iş benim önümde denendi; çocuk lokmayı ağzında biraz geveledi ve yutmaksızın geri çıkardı. Ağlayışlarında sanki özel bir şey vardı. Tam on dört aylık bir bebekti. Çocuk, meme başlarının altından belkemiğinin omurilik kanalı tıkalı, kollarından biri doğum kazası nedeniyle kırıldığından daha kısa olmasaydı, geri kalanıyla tamamıyla başsız bir başka çocuğa bağlı ve yapışıktı. Bunlar, küçük olan daha büyüğü kucaklamak istercesine yüz yüze yapışıktı. Birbirlerine bağlanmış oldukları bölge yaklaşık dört parmak kadardı; öyle ki, tam olmayan çocuk çevrilirse, altında ötekinin göbek deliği görülebiliyordu. Bağlantı dikişi, meme başlarıyla göbek deliği arasında bulunuyordu. Bu göbek deliği tam olmayan çocukta görülemiyor, ama karnının tüm geri kalanı görülebiliyordu. Bu şekilde, tam olmayan bu çocuğun bağlı olmayan kolları, kıçı, kalçaları, bacakları diğerinin üzerine sarkarak ve sallanarak duruyor, onun bacak yarısına kadar iniyordu. Sütanne, onun çişini iki yerden ettiğini söyledi bize; ikincinin de organları gelişmiş ve hareketliydi, daha kısa ve daha arık oluşları dışında ilkininkilerle aynı durumdaydı.

Bu çift beden ve tek başa bağlanan değişik uzuvlar, kral için, yasaması altındaki devletimizin çeşitli parça ve bölümlerini tutacağını gösteren elverişli bir gelecek kehanetini kesinkes ortaya koyabilirdi. Ama olayların bunu yalanlaması korkusuyla, önce meydana gelmeye bırakmak daha iyi olur; zira şimdiden olmuş şeyleri tahmin etmekten daha iyi hiçbir şey yoktur: "*Ut quum facta sunt, tum ad conjecturam aliqua interpretatione revocantur*." ["Bu şekilde, olaydan sonra, onlara kehanetlerde bulunulan bazı açıklamalar verilir." (Cicero, *De divinatione*, II, XXXI)] Aynen, Epiminedes'in "geri çekilerek kehanette bulunduğunu" söylediği gibi.

Medoc'da otuz yaşları civarında, hiçbir cinsel organa sahip olmayan bir sığırtmaç gördüm; sadece hiç durmadan su sızdıran üç deliği bulunuyordu. Ama sakalı var; arzular duyuyor ve kadınlarla ilişki kurmaya çalışıyor.

Bizim "ucubeler" diye adlandırdıklarımız, eserinin büyük genişliği içinde sonsuz sayıda şeklin varlığını gören Tanrı için öyle değildir. Ve kesinlikle inanılabilir ki, bizi hayrete düşüren bu şeklin, insanın bilmediği aynı türün bir başka akrabasıyla ilgisi vardır. O'nun kusursuz bilgeliğinden iyi, normal ve düzgün şeyler dışında hiçbir şey gelemez. Ama bunlardaki uygunlukları ve ilişkileri biz görmüyoruz.

"*Quod crebro videt, non miratur, etiam si cur fiat nescit. Quod anten on vidit, id, si evenerit, ostentum esse censet*." [O, nedenini bilmese de, sıkça gördüğü şeyden hayrete düşmez. Ama hiçbir zaman görmediği bir şey meydana gelirse, bunun bir mucize olduğunu düşünür." (Cicero, *De divinatione*, II, XXVII)].

Alışkanlıklarımıza aykırı gelene "doğa karşıtı" diyoruz; bununla beraber, bu ne olursa olsun, doğaya göre olmayan hiçbir şey yoktur. Bu evrensel ve doğal neden bizden hatayı ve yeniliğin bize getirdiği şaşkınlığı kovalasın.

Otuz Birinci Bölüm

Öfke Üzerine

Plutarkhos her zaman hayranlık uyandırıcıdır; ama özellikle insana özgü eylemler konusunda yargılayıcı olduğu zaman. Onun dile getirdiği Lycurgus ile Numa kıyaslamasında, çocukları anne babalarının yükümlülüğüne ve sorumluluğuna bırakarak örneğini verdiğimiz büyük düşüncesizliğe dair söylediklerinde güzel şeyler görülebilir. Aristoteles'in "devletlerimizin çoğunda, Cyclopelar tarzında herkese karılarının ve çocuklarının yönetimini kendi düşüncelerine ve heveslerine göre bırakarak" dediği gibi. Lakedemonya'da ve Girit'te çocukların eğitimine yasa konulması hemen hemen tektir. Yine de, çocukların yetiştirilmesine ve eğitimine tamamen bağlı bir devleti kim görmez? Ve buna rağmen, hiçbir ayrım yapmaksızın bu ödev nice sersem ve kötü olsalar bile anne babaların keyfine bırakılıyor.

Kaç kez, sokaktan geçerken bazı öfkeli ve öfkeden kendini kaybetmiş baba ya da anne tarafından derisi yüzülene kadar ve öldüresiye dövülen küçük oğlancıkların öcünü almak için bir yöntem bulma hevesine kapıldım! Onların gözlerinden ateş ve gazap fışkırdığı görülüyor,

Rabie jecur incendente, feruntur

Præcipites, ut saxa jugis abrupta, quibus mons

Subtrahitur, clivoque latus pendent recedit.

"Onlar çılgın öfkeyle tutuşan bir kalple,

dayanak noktasını yitirerek

dağın tepesinden kopup düşen kaya gibi yuvarlanır."

(Juvenalis, VI, 647)

(ve Hipokrat'a göre en tehlikeli hastalıklar kişilerin yüzlerini tanınmaz hale geteren hastalıklardır, keskin ve tiz bir ses, bebeği memeden keser. Üstelik yüksek adaletimiz döve döve sakat bırakılmış ve sersemlemiş aksaklar sanki toplumumuzun bir parçası değilmiş gibi bunları hesaba katmıyor.

Gratum est quod patriæ civem populloque dedisti

Si facis ut patriæ sit idoneus, utilis agris,

Utilis et bellorum et pacis rebus agendis.

"Vatan ve halk onlara bir yurttaş verdiğin için

sana minnettardır; yeter ki onu tarlaların ekimine

ve savaşla barışın sanatlarını uygulamaya yatkın kıl."

(Juvenalis, XIV, 70)

Yargılamaların içtenliğini öfke kadar sarsan bir tutku olmaz. Bir suçluyu öfke nöbeti altında yargılayan yargıcın idam cezasına atlayacağından kimse kuşku duymayacaktır. O zaman, anne ve babalarla okul öğretmenlerine öfkeli oldukları zaman çocukları kamçılamaya ve şiddetle cezalandırmaya neden izin veriliyor? Bu artık bir terbiye etme değil, bir hınç almadır. Cezalandırma çocuklar için bir tür ilaçtır; ama hastasına karşı kızmış ve öfkelenmiş bir hekime katlanabilecek miyiz?

Biz de iyi davranmak için, öfkeli olduğumuz sürece asla hizmetçilerimize el kaldırmamalıyız. Nabzımız hızla atarken, coşkunun boğazımızı sıktığını hissettiğimiz uzun süre boyunca bunu daha ileriye bırakmalıyız; sakinleştiğimiz ve soğukkanlılığımıza kavuştuğumuz zaman olgular bize oldukça farklı bir aydınlıkta görünecektir. Zira şu anda kendimize söz geçiren biz değil, tutkudur.

Tutku üzerinden hatalar, sisin ötesindeki cisimler gibi bize daha büyük görünür. Aç olan besin alır; ama cezayı kullanmayı isteyen kişi ne aç, ne de susamış olmalıdır.

Zaten, dengeli ve titiz seçimle yapılan cezalandırmalar, uygulananlar tarafından çok daha iyi ve daha etkili kabul görür. Tersine, öfkeli ve aşırı kızgın bir kişi tarafından yapıldıysa, cezalandırılan kişi adil bir biçimde mahkûm edilmediğini düşünür; kendini haklı çıkarmak için efendisinin taşkın davranışını, alev alev yanan yüzünü, alışılmadık tehditlerini, denetimden çıkmış çalkantısını ve atılganlığını tanık tutar:

Ora tument ira, nigrescunt sanguine venæ,

Lumina Gorgoneo sævius igne micant.

"Yüzü öfkeden kabarır, damarları kararır, gözleri

Gorgone'unkilerden daha kızgın bir ateşle kıvılcımlanır."

(Ovidius, *De arte amandi*, III, 503)

Suetone, Sezar tarafından mahkûm edilmiş olan Lucius Saturninus'un haklılığını kanıtlamak üzere halktan yardım isterken, Sezar'ın bu suçlamayı yaparken öfke taşkınlığı ve kabalık içinde olduğunu söylediğini anlatır.

Bir şeyi söylemek, onu yapmaktan farklıdır; bir yanda vaazı, öte yanda vaizi ölçüp biçmek gerekir. Çağımızda, rahiplerin kusurlarını kullanarak kilisemizin doğruluğunu tartışmayı boşuna denediler; bu doğruluğun kanıtları geliyor zaten ve buradaki ancak karmaşa eken değersiz bir kanıtlama tarzıdır. İyi ahlaklı bir kişi yanlış kanılara sahip olabilir; az salık verilebilir bir kişi, hatta buna inanmayan birisi bile doğruluk öğütleyebilir. Bir şeyi yapmakla söylemenin bir arada gitmesi kuşku götürmeyen bir biçimde güzel bir ahenktir; eylemlerle izlendiği zaman sözlerin daha fazla geçerliliği ve daha fazla etkisi olduğunu inkâr edemem. Bir filozofun savaş üzerine verdiği söylevi dinlerken Eudamidas'ın şöyle dediği gibi: "Bu konular güzelse de, bunları dile getirene inanmak mümkün değil; çünkü bu kulaklar boru sesine alışık değiller." Cleomenes de, aynı şekilde, bir söz sanatçısının cesareti yüceltmek için bıktırıcı bir söyleve giriştiğini duyarak gülmeye başladı. Adam bundan incinince ona şöyle dedi: "Eğer bir kırlangıç konuşsaydı yine aynısını yapardım; ama konuşan bir kartal olsaydı onu seve seve dinlerdim." Eskilerin yazılarında düşündüğünü söyleyenin onu yapar gibi gözükenden daha güçlü yaptığını söyledikleri gözüme çarpıyor. Cicero'nun özgürlük sevdasından söz edişine kulak verin ve Brutus'u bundan söz ederken dinleyin; bu sonuncusu, bunu yaşamı pahasına ödeyen bir adam olduğunu bize gösteren bir tınlamaya sahip olduğunu yazdı. Güzel söz söylemenin babası Cicero, ölümü küçümsemeyi işler; Seneca da işler bunu: Birincisi bitkin ve cansız ayak sürür; onun kendisinin inanmadığı şeylere sizi inandırmak istediğini iyice hissedersiniz. Ötekisi sizi canlandırır ve ateşler. Bir yazarı, özellikle de erdemleri ve eylemleri işleyenleri belirli bir merakla onun kim olduğunu araştırmadan asla okumam.

Sparta'da Ephoreler (Sparta yüksek mahkeme görevleri) bozuk ahlaklı bir kişinin halka yararlı bir öneride bulunduğunu görünce susmasını buyurup, onun yerine namuslu bir kişiden bu düşünceyi ve kanıyı vermeyi üzerine almasını rica ederler.

Plutarkhos, gerektiği gibi tadı çıkarılırsa, yazılarında kendini iyice ortaya koyar; şu halde, bunun onu

ruhunun derinliğine kadar tanımak olduğunu düşünüyorum. Bununla beraber, onun yaşamını içeren bazı izlere sahip olmayı isterdim; eğer şimdi konunun dışına çıkıyorsam, onun ahlaki değerlerini Gellius'un bize bırakmış olduğu yazıları içindeki bu öyküden ne kadar öğrendiğimi ve bunun konum olan öfkeyle aynı çizgide olduğunu söylemek içindir. Onun kölelerinden kötü ve kusurlu, ama kulakları felsefeyle dolu olan bir hata işlemişti. Plutarkos, adamın giysilerinin soyulmasını ve kamçılanmasını buyurmuştu; köle hiçbir şey yapmadığını ve bunu haksızlık olduğunu söyleyerek itiraza başladı. Ama sonradan, öne sürdüğü gibi bir filozof olmadığıyla, çünkü öfkelenmenin çok çirkin olduğunu söylediğini sıkça duyduğu, hatta bu konuda bir kitap yazdığı, şimdiyse öfkenin pençesinde kendisini dövdürmekle, bunun yazılarını tamamıyla yalanlamakla kınadığı efendisine bağırmaya ve sövmeye girişti. Bunun üzerine, Plutarkos'un pek sakin ve pek soğukkanlı bir biçimde yanıt verdi: "Sen hödüğün biri olarak beni öfkeyle çileden çıkmış diye nasıl yargılayabilirsin? Yüzüm, sesim, tenimin rengi kendimden geçtiğimin herhangi bir kanıtını sana veriyor mu? Yuvalarımdan fırlamış gözlerim, kasılmış bir yüzüm olduğunu sanmıyorum. Ürkütücü bağırışlarda bulunmuyorum. Yüzüm kızardı mı? Köpürüyor muyum? Sonradan pişman olabileceğim şeyleri ağzımdan kaçırdım mı? Yerimden sıçrayıp, öfkeden titriyor muyum? Çünkü sana söylemeliyim ki, bunlar öfkenin gerçek belirtileridir…" Ve kamçıyı kullanan kişiye yönelerek, "Onunla ben tartışırken siz görevinizi yerine getirmeyi sürdürün" dedi. İşte öykü.

Archias Tarentinus, başkomutan olarak hizmet verdiği bir savaştan döndüğünde, bakıcısının kötü yönetimi yüzünden evini bir hayli düzensiz, topraklarını ekilmemiş buldu. Adamı çağırtıp şöyle dedi: "Defol! Eğer şimdi öfkeli olmasaydım, seni bir güzel sopadan geçirdim!" Platon da aynı şekilde, kölelerinden birine kızınca, öfkeli oluşundan dolayı bizzat kendinin yapamadığı hususunda özür dileyerek, onu cezalandırma görevini Speusippus'a verdi. Lakedemonyalı Charillus, kendisine karşı fazla saygısız ve fazla küstah biçimde davranan bir Spartalı köleye, "Tanrılar adına! Öfkeli olmasaydım, seni şu anda öldürtürdüm," der.

Öfke, kendinden hoşlanan, kendini koltuklayan bir tutkudur. Kaç kez yanlış nedenlerle kızgınlığa kapılmış olarak, bize karşı sağlam bir savunma ya da özür ortaya konulduğunda gerçeğin kendisinden ve masumiyet karşısında bile rahatsızlık duymuşuzdur! Bu konuda, antik çağdan alınmış harika bir örnek hatırımdadır. Bir yandan erdemiyle ün kazanmış olan Piso, günün birinde askerlerinden birine son derece öfkelenmişti. Bu asker hayvanları yemleme angaryasından yalnız başına dönmüştü; arkadaşının nerede bulunduğunun hesabını kendisine veremediğinden dolayı, Piso arkadaşını öldürdürmüş olduğunu aşikâr kabul ederek onu hemen idama mahkûm etti. Bu asker tam darağacının önündeyken kaybolmuş olan arkadaşı çıkageldi. Tüm ordu bayram etti; bunlar birbirlerine sarılıp sarmaştıktan sonra, cellat her ikisini de herkesin bundan büyük zevk almasından kuşku duymadığı Piso'nun karşısına götürdü. Ama tamamen tersi oldu! Zira küskünlük ve utanç altında, onun yatışmamış öfkesi ikiye katlandı ve kızgınlığı ona bir masumdan üç suçlu çıkarma gibi mahir bir yargılama sunup üçünü birden idam ettirdi: Birinci asker mahkûm edilmiş olduğundan, ikincisi kaybolup arkadaşının ölümüne sebep olduğundan, cellat da kendisine verilmiş emirlere itaat etmemiş olduğundan dolayı!

İnatçı kadınlarla başı dertte olan kişiler, huzursuzluklarına sessizlikle ve soğuklukla karşı gelindiği zaman onları nasıl bir öfkeye attıklarını ve öfkelerinin gereksiniminin sağlanmadığını duyumsamış olabilir. Konuşmacı Celius, son derece öfkeli bir doğaya sahipti. Birlikte yemek yediği bir kişiyle arasında tatlı ve yumuşak bir konuşma olduğu, karşısındaki kendisinin her söylediğini onaylayıp, aynı yönde düşünce taşıdığı zaman, ona "Tanrılar adına, benimle ters bir düşünceni söyle! Bu surette, iki ayrı kişi olalım!" derdi. Aynı şekilde, inatçı kadınlar ancak kendilerine karşı, aşk yasaları karşılığında öfke duyulduğu zaman öfkelenir. Birisi kendisine acı bir biçimde hakaret ederek konuşmasını kestiğinde, Phocion'un susmaktan başka bir şey yapmayıp, ona öfkesini yatıştırma zamanı bırakması gibi. Bu olunca, Phocion olaya hiçbir atıfta bulunmaksızın konusuna bırakmış olduğu yerden dönerdi. Böyle bir

küçümseme kadar yaralayıcı hiçbir karşılık olmaz.

Öfkeli doğada olmak her zaman bir kusurdur, ama bu, bir asker kişide daha mazur görülebilirdir; zira bu meslekte kuşkusuz başka türlü olunamayacak anlar vardır. Sık sık Fransa'nın en öfkeli kişisinin, öfkesini dizginlemekte tanıdığım en sabırlı adam olduğunu söylerim; öfke onu öylesine şiddetli, öylesine çılgınca çalkandırır ki,

magno veluti cum flamma sonore

Virgea suggeritur costis undantis aheni,

Exultántque æstu latices; furit intus aquai

Fumidus atque alte spumis xuberat amnis;

Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras,

"Bu şekilde, bir odun ateşi büyük gürültüyle

bir tunç kabın altında yandığı vakit,

su sıcağın etkisiyle kaynar; kapatıldığı yerde kudurur ve köpürerek kabın kenarlarından taşarak kendini tutamaz olur ve havalara kara bir duman yükselir." (Virgilius, *En*., 462)

bunu yatıştırması için kendini acımasızca zorlaması gerekir. Bana gelince, gizleyip ona direnmem için böyle bir çaba gösterebildiğim bir tutku bilmiyorum. Bilgeliği bu kadar yüksek bedele giymek istemezdim. Beterini yaratmamanın kaça patladığında ne olduğuna pek o kadar bakmam.

Birisi yanımda davranışındaki gerçekten de eşsiz olan ılımlılıkla ve yumuşaklıkla övünüyordu. Ona bunun, özellikle de, önemli olan ve tüm bakışları üzerine toplayan kişiler için bu şekilde her zaman iyice sakin gözükmenin güzel bir şey olduğunu söyledim; ama aynı zamanda ona "en önemlisi, kişinin kendi içinde de sakin olmasıdır, kanımca, yaptığından korktuğum gibi iyi davranmakla bu maskeyi, bu dışsal görünüşü korumak için kendini içinden kemirmek değildir" dedim.

Öfke gizlenerek kendinin kılınır. Diogenes'in bir meyhanede fark edilmemek için dipte bir yere çekilen Demosthenes'e, "geriye çekildikçe, içeriye daha fazla giriyorsun" dediği gibi. Bilge bir tavır görüntüsü vermek için derin eğilimlerine gem vurmaktansa, biraz vakitsizce uşağına bir şamar atmanın daha geçerli olduğunu düşünüyorum. Bense kendi zararıma saklamaktansa tutkularımı daha çok ortaya çıkarmaktan hoşlanırdım; çünkü bunlar hava alarak ve kendilerini göstererek hafifler. Tutkuların sivri uçlarının bize kıvrılmaktansa, dışarıya doğru dönmüş olması daha iyidir. "*Omnia vitia in aperto leviora sunt; cum simulata sanitate subsudunt*." ["Belirgin kusurlar en hafif olanlardır; bir sağlık havası altında gizlendikleri vakit onlar çok tehlikelidirler." (Seneca, *Ep*., LVI)].

Bu tavsiyeyi ailemden öfkelenme hakkı ve gücü olan kişilere yapıyorum: Birincisi, öfkeyi tasarrufla kullansınlar ve sonuna kadar boş yere harcamasınlar; zira bu, içerik ve etkiye engel olur. Sıradan ve denetimsiz yaygaracılık bir alışkanlık halini alır; dolayısıyla herkes bununla alay eder. Sizden hırsızlık yapan hizmetçiye karşı gösterdiğiniz öfke etkisizdir; çünkü o bunu sizden bir bardağı kötü yıkamış olduğu ya da bir tabureyi yerine koymadığı için kendisine karşı kullandığınızı yüz kez gördü. İkincisi, onlar yok yere istiflerini bozmaz ve azarladıklarının yakınmak zorunda olduklarına ulaşmasına bakarlar; zira pek sıkça bu kişi hazır bulunmadığında bağırır, o gittikten sonra bir yüzyıl daha bağırmayı sürdürürler,

et secum petulans amentia certat.

"Çılgınlık, taşkınlığı içinde kendine karşı döner."

(Claudien, *In Eutropium*, I, 237)

Sorumluluğu bir gölgeye yükleyip, bu fırtınayı orada cezalı durumda, hatta ilgili olana değil, sadece seslerinin şamatasına maruz kalan kişiye estirirler. Kavgalarında yiğitlik taslayan ve kime sorumluluk yükleyeceğini bilmeden kızan kişileri de kınarım. Bu yalancı pehlivanlıkları bir değere sahip oldukları fırsatlara saklamak gerekir:

Mugitus veluti cum prima in prælia taurus

Terrificos ciet atque irasci in cornua tentat,

Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit

Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.

"Dövüşe hazırlanan böyle bir boğa korkunç böğürmeler atar,

öfkesinin içinde boynuzlarını bir ağacın gövdesinde dener,

vuruşlarıyla havayı döver ve kumu etrafa saçarak saldırıya başlar." (Virgilius, *En.*, XII, 103)

Öfkelendiğim zaman bunu en şiddetli, ama aynı zamanda da, elimden geldiğince en kısa ve en gizli bir biçimde yaparım. Kendimi tez canlılığa ve şiddete terk ederim; ama bundan çevreme her türlü ve fark gözetmeyen hakaret dolu sözleri savuran noktaya varana kadar kendimi kaybetmem. Bu benim en yaralayıcı iğnelemelerimi gerektiği gibi yerleştirmemi engellemez; zira genelde sadece buna uygun dili kullanırım. Uşaklarım bunu daha vahim durumlarda selim olanlardan daha az hisseder. Bu selim durumlar beni gafil yakalar ve talihsizliğin sizi attığı bu uçuruma düşer düşmez – sizdeki iç tepiyi veren önemli değil – her zaman sonuna kadar gidersiniz; düşüş ipleri çözer, hızlanır, kendiliğinden aceleye gelir. Vahim durumlarda, buna karşın, beni avutan bunların herkesin haklı bir öfkenin doğacağını görmeyi beklemesine o derece dayanmalarıdır; bu kişilerin beklentisini boşa çıkarmakla övünür, karşı çıkar ve direnmeye hazırlanırım; zira bu vahim durumlar beni derinden yaralamış olup, onları izlersem beni oldukça ileriye götürebileceklerdir. Bundan kendimi kolayca muhafaza ederim; orada beklersem, nedeninin şiddeti ne olursa olsun bu tutkunun itişini geriye çevirmek için oldukça güçlü olurum. Ama aksi takdirde, bu tutku beni yakalayıp ele geçirdiği andan itibaren ve bu hangi boş nedenle olursa olsun beni sürükler. Benimle anlaşmazlığa girebilen kişilerle şu tür bir pazarlık yaparım: "Beni kızmış gördüğünüz zaman, haklı ya da haksız önce kendi halime bırakın; ben de kendi bakımımdan aynısını yapacağım." Fırtına sadece birbirini seve seve besleyen öfkelerin rekabetinden döllenir ve aynı anda doğmazlar. Bunların her birini akışını izlemeye bırakalım; her zaman barış içinde olacağız. Yararlı, ama uygulaması zor kural! Bazı kere, evimin güzel düzeni için gerçekten olmasa da öfkelenmiş gibi yaptığım olur. Yaşın doğama daha fazla aksilik verdiği ölçüde, buna karşı durmaya çaba harcıyorum; öyle yapacağım ki, daha fazla özrüm ve eğilimim olacağı gibi, elimden gelirse, bundan böyle daha az tedirgin ve huysuz olacağım. Bununla birlikte, şu ana kadar şimdiden bunlara en az sahip olmuşlar arasındayım.

Bu bölümü bitirmek için bir söz daha. Aristoteles, öfkenin bazen erdeme ve yiğitliğe silah hizmeti gördüğünü söyler. Pek mümkündür bu. Yine de, aksini düşünenler, hoşça bunun yeni uygulamalı bir silah olduğu yanıtını veriyor; zira öteki silahları biz sallıyorsak da, bu bizi sallıyor. Elimiz onu yönlendirmiyor; o, elimizi yönlendiriyor. Biz onu değil, o bizi tutuyor.

Otuz İkinci Bölüm

Seneca ile Plutarkhos’un Savunması

Bu önemli kişilerle içli dışlılığım, yaşlılığıma ve tamamen kendilerinden aldığım parçalarla duvarları örülmüş olan kitabıma yaptıkları yardım beni onların amacını savunmaya yöneltiyor.

Seneca için şunu söyleyeceğim: Din’in sözde reform yapmış olduğu, bazen iyi ellerden çıkan ve en iyi konulara kullanıldığını görmenin memnun edebileceği binlerce risale amaçlarını savunmak için elden ele dolaştırılıyor. Bir zamanlar, bunlardan zavallı müteveffa kralımız Charles IX’un yönetimiyle Neron’unki arasında benzerlik bulmayı geliştirmek ve güçlendirmek isteyen, her ikisini de hükümdarlarına danışmanlık yapmaya götürmüş olan kaderlerini, aynı zamanda da davranışlarını, doğalarını, koşullarını karşılaştırarak müteveffa Bay Loraine Kardinali’yle Seneca’nın kıyaslayan bir tanesini gördüm. Bu risalede, kanımca, şu soylu bay Kardinal’e iyice onur mal edilmektedir. Zira onun aklını, belagatini, din ve kralına hizmet yönünde çabasını ve kamu yararına böyle soylu ve liyakatli, uzman ve görevinde etkili bir kilise adamının pek yeni, pek ender ve pek gerekli olduğu bir çağda doğmuş olma talihini son derece takdir edenlerden biri bile olsam, gerçeği dile getirmek üzere, onun niteliğini, daha açıkçası erdemini yine de Seneca’nınki kadar belirgin, tam ve sağlam saymıyorum.

Ve söylemeliyim ki, sözünü ettiğim bu kitap, amacına ulaşmak için, tanıklığını kesinlikle reddettiğim tarihçi Dion’un yapmış olduğu sitemlerden alıntılarla Seneca’nın çok elverişsiz bir portresini çiziyor. Zira bu yazar Seneca’yı bazen "pek bilge" ve "Neron’un kusurlarının can düşmanı" diye niteleyip, sonra onu pinti, tefeci, muhteris, gevşek, hazcı ve niteliklerine sahip olmaksızın filozof geçinen biri diye tasvir etmesi dışında hükümlerinde değişkenlik gösterir - Seneca’nın yazılarındaysa cesareti pek canlı ve güçlü, son derece büyük zenginliği ve harcamalarını içeren konudaki gibi bu yakıştırmalara karşıtlığı pek açık görünür; bunun hakkında aksi hiçbir tanıklığa inanamam. Ve zaten, Grek ve yabancı tarihçilerdense bu konularda Romalı tarihçileri inanmak akla çok daha uygundur. Oysa, Tacitius ve diğerleri, onun yaşamıyla ölümünden çok saygın diye söz edip, bize dikkate değer ve erdemli bir kişiyi tasvir ederler. Dion’un hükmüne, şu yadsınması olanaksız olanıyla tek bir kınamada bulunmak bana yetecektir: Roma’nın sorunlarına yönelik çok kötü bir tavır içindedir kendisi; Pompeius’a karşı Julius Sezar’ın, Cicero’ya karşı Antonius’un tarafını tutmayı göze alır.

Şimdi Plutarkhos’a gelelim.

Jean Bodin, çağdaşları olan niteliksiz yazarlar kalabalığı içinde yargı yeteneği çok daha gelişkin olan çağımızın iyi bir yazarıdır; üzerinde bir hüküm verilmeye ve özenle incelenmeye layıktır. Onu, *Tarih’in yöntemi*’ndeki ilgili bölümde Plutarkhos’u sadece cahillikle (onu konuşmaya bırakacağım; zira bunu hedef almıyorum) değil, ama *inanılmaz ve tamamıyla masalımsı* (bunlar onun sözleri) şeyler yazmakla da suçladığı zaman fazla atak buluyorum. Eğer o, "olaylar olduklarından farklılar" demekle yetinseydi, bu ağır bir eleştiri olmazdı; zira bir şeyi kendimiz görmediğimiz zaman bunu başkası aracılığıyla ve onun iyi niyeti üzerinden ele alırız. Zaten ben de Plutarkhos’un, örneğin hiçbir zaman sahip olmadığı üç en iyi komutanı hakkında hükmünden söz ettiği zamanki gibi aynı öyküyü çeşitli biçimlerde anlattığını görüyorum; bu hüküm bir biçimde Flaminius’un yaşamında, bir başka biçimde Pyrrhus’un yaşamında sunuldu. Ama Plutarkhos’u cepte keklik saydığı inanılmaz ve olanaksız şeyleri ele aldığı için kınamak, dünyanın en nitelikli yazarlarından birini bir düşünüş hatası yüzünden suçlamaktır. Ve işte Jean Bodin tarafından verilmiş örnek: "Plutarkhos’un Lakedemonyalı bir çocuğun çalmış olduğu bir tilki yavrusunun karnını deşmesine suçunu ortaya koymaktansa ölmeyi tercih ederek izin vermesini anlattığı gibi." İlk önce bu örneği kötü seçilmiş buluyorum; çok daha kolaylıkla tespit edebildiğimiz fiziki gücü söz konusu ederek yapmanın pek kolayca olduğu sırada ruhun özelliklerine sınırlar koymak pek güçtür. Bu nedenledir ki,

bana kalırsa en iyisi ikinci türden bir örnek seçerdim; bu örnek yine de ötekiler arasında daha az inanılabilirdir. Bu, Pyrrhus'un kendisi tamamen yaralı olsa da, tepeden tırnağa zırhlı düşmanlarından birine çok güçlü bir kılıç darbesi indirip, onu başının üstünden aşağıya kadar ikiye ayırdığını, öyle ki bedenin iki parça olduğunu anlatır. Onun örneğinde pek büyük bir mucize havası bulmuyorum. Bununla kendisine göre, "söylendiği gibi"yi ekleyerek inancımızı kısıtlamaya çalışan Plutarkhos'u savunduğunu sanmıyorum. Çünkü o, kesinliği ve eskiliklerine ya da dinsel doğalarına saygı dolayısıyla kabul gören şeyler durumu dışında kuşkusuz kendisi de inanmayı istemeyip, ne de inanılmaz şeylere bize inandırmayı isteyecekti. Şu halde, onun burada "söylendiği gibi" deyimini kullanması bu nedenle değildir. Onun kendi çağından alınmış örneklerle Lakedemonyalılar'ın dayanıklılığı konusunda zaten bizzat bize anlattığına göre bunu ve Cicero'nun da ondan önce bulunduğu yerlerde (kendi dediği üzere) bunlara inandırmanın çok daha zor olduğunu görmek kolaydır. Bunda yine onun çağında, ağızlarından en ufak feryat ve inilti çıkmaksızın, bazılarının ölüme gönüllü gittiği çocukların Diana tapınağı önünde kanları her yana saçılarak akıncaya kadar kırbaçlanma sınavına tutulma dayanıklılığı söz konusuydu. Plutarkhos'un birçok başka anlattığından sonra bir de şu var; bir kurban töreni sırasında buhurluk sallayan bir çocuğun yeninden içeri ateşli bir kömürün düşmesiyle, çocuk kızaran et kokusu hazır bulunanların burunlarına ulaşıncaya kadar kendini yanmaya bıraktı. Lakedemonyalılar'ın ününün bağlı olduğu geleneklerinde hırsızlığa gafil avlanmış olmaktan daha fazla ayıp ve utanç duyumsadıkları hiçbir şey yoktur. Bu kişilerin (yazarların) yüceliklerine, sanmıyorum ki sadece Bodin'den farklı olarak bunca inanmakla kalmayıp, inanılmaz olan bu öyküyü ne pek garip, ne de olağanüstü buluyorum.

Sparta'nın tarihi daha sert ve daha olağanüstü bir yığın örnekle doludur; bu hesapla tümüyle bir mucize yerine geçecekti!

Hırsızlık konusunda Marcellinus, kendi çağında Mısırlılar'ı böyle bir kötülüğü yaptıkları sırada – onlarda bu pek yaygındı – basitçe adlarını söylemekten başka onları zorlayabilen hiçbir cezanın henüz bulunamamış olduğunu anlatır.

Tefeci Lucius'un katlinde suç ortaklarının adlarını vermesi için sorguya çekilmiş olan bir İspanyol köylüsü, işkencenin ortasında arkadaşlarına yerlerinden kımıldamamalarını, onun yanında güvende kalabileceklerini, acının ağzından en ufak bir itiraf koparamayacağını bağırıyordu. İlk gün onun ağzından hiçbir şey alınamadı; ertesi gün, tekrar işkence yapılmak üzere götürülürken adam kendini gardiyanların elinden zorla kurtarıp başını duvara vurdu ve öldü.

Epicharis, Neron'un zaptiyelerine kafa tutmuş ve günler günü komplosuna dair hiçbir şeyi açıklamaksızın ateşlerine, vurmalarına, işkence âletlerine dayanarak onların acımasızlığına sonunda bezginlik getirmişti. Kolları ve bacakları kırılmış olan kadın ertesi gün hamalların taşıdığı bir koltuk üzerinde tekrar işkenceye götürülürken, giysisinin bir bağını koltuğun bir koluna takıp başını geçirdiği bir ilmik yaptı ve beden ağırlığıyla kendini boğdu. Bu şekilde ölme cesaretini sahip olarak ve işkencelerinin tekrarından kendini kurtararak kadın bu zorbayla daha iyi alay etmek için bir sonraki günün sınamalarına hayatını feda etmiş ve başka kişileri de ona karşı benzer girişimlerde bulunmaya kışkırtmış gibi görünmüyor mu?

İç savaşlarımız sırasında edindikleri deneyimler üzerine atlı okçularımızı ya da arkebüzcülerimizi sorgulayan kişi, sefil çağımızda ve eski Mısır toplumundan yumuşak ve daha kadınsı bu aşağılık halk içinde, az önce dile getirdiğimiz Spartalı kişilerin erdemiyle kıyaslanmaya layık dayanıklılık, inat ve dik başlılık örnekleri bulacaktır. Kendisini sadece haraca bağlattırmaktansa tabanlarını dağlattırmaya, bir tabancanın horozuyla parmaklarının uçlarını ezdirmeye razı olan basit köylülerin bulunduğunu bilirim. Bunlardan tüm gece öldürmek için değil, ama acı çektirilmek ve yıldırılmak üzere bir atın kuyruğunda sürüklenmiş olduğu yuların hâlâ sarktığı boynu tümüyle morarmış ve şişmiş olan birinin çırılçıplak bir

çukura atıldığını gördüm. Söylediğine göre bir söz vermektense acı çekme konusunda, gerçekten bin kez ölüme gitmeye kararlı bir halde, sözcüklerin anlamı kaybolunca ve bayılıncaya kadar tüm bunlara katlanmıştı. Ve o, bununla birlikte, tüm bölgenin en zengin çiftçilerinden biriydi. Bunlardan kaç tanesinin başkalarından edindikleri ve gerçekte kendilerine yabancı kanılar için yanmaya ve dağlanmaya razı oldukları görüldü?

Öfke etkisi altında tasarlanmış bir kanıdan vazgeçmektense kızgın demirle ağzını dağlatabileceğiniz – Gaskonya kafaları bunda bir parça imtiyaza sahiptir - yüzlerce kadın tanıdım. Zorlama ve vuruşlar bunları sadece öfkelendirir. Tehditleri, cezaları ve dayakları yüzünden kocasına "bitli" demeye ara vermeyen, suya atılmış halde ve boğulurken bitleri öldürme hareketi yapmak için ellerini başının üstüne kaldıran kadının öyküsünü uyduran kişi, gerçekten de içinde kadınların inatçılığının görüldüğü bir şey buldu. Ve inatçılık, en azından güçlülük ve sağlamlık için sebatın kız kardeşidir.

Zaten önceden de söylediğim gibi, mümkün ve imkânsız olanı bizce inanılır ya da inanılmaz oluşuna göre yargılamamak gerekir. Bu, yine de çoğu kişinin kendilerinin yapmayı bilemeyecekleri ya da isteyemeyecekleri şeyi yapabilen başkalarına inanmak istememekle düştükleri vahim bir hatadır, – ama bunu Bodin için söylemiyorum. Herkes onun insan doğasının en iyi örneği olduğunu düşünüp, onunla tüm diğerlerini kıyaslıyor ve onunkilere benzemeyen davranışları sahte ve yapay sayıyor. Ne hayvanca aptallık! Beni ilgilendiren tarafıyla, bazı insanların, özellikle de eski insanların arasında bulunanların benden çok uzak yükseklikte olduklarını düşünüyorum. Ve kendilerini izlemekteki güçsüzlüğümü kabul etmeme rağmen, onları bin adımdan bile olsa yine de uzaktan gözlemlemeye, onların bu düzeyde olmasına yol açan etkinlikleri, bende tomurcuk gibi gördüğüm etkinlikleri düşünmeye uğraşıyorum. Ama aynı şeyi hayret etmediğim ve dahası inanmayı reddetmediğim daha alt düzey akıllara da yapıyorum. Bu adamların yükselmek için kullandıkları şekli iyice görüyor ve pek güzel bulduğum yüceliklerine hayranlık duyuyorum; bunları benimsiyor, gücüm oraya ulaşmayı başaramasa da, aklım buna seve seve bağlanıyor.

Bodin’in Plutarkhos tarafından söylenmiş inanılmaz ve tümüyle masalımsı şeyler hakkında verdiği başka örnek, yurttaşlarının kalbini ve istencini kendi çıkarına kötü yoldan ele geçirmiş olmakla Ephorelar (Sparta yüksek yargıçları) tarafından para cezasına hükmedilmiş Agesilaus’un öyküsüdür. Onun bunda hangi yanlışlık belirtisini bulduğunu anlamıyorum; ama kesin olan, Plutarkhos’un burada kendince bizden çok daha iyi bilmesi gereken şeylerden söz ettiğidir. Ve Grek ülkesinde yurttaşları tarafından sadece aşırı değer verilmiş olduğu için sürgüne hüküm giymiş kişiler görmek bir yenilik değildi; Siraküza’daki gibi Atina’da da sürgün cezası üzerine yasalar buna tanıklık eder.

Metnin bu bölümünde Plutarkhos hakkında Bodin’in canımı sıkan bir başka ithamı bulunuyor; bu, onun Plutarkhos’un Romalılar’ı Romalılar’la, Grekler’i kendi arasında iyice ve dürüstçe kıyaslarken Romalılar’ı Grekler’le böyle kıyaslamadığını söylediği yerdir. Bodin, Demostenes’le Cicero’nun, Cato ile Aristides’in, Sylla ile Lisander’in, Marcellus’la Pelopidas’ın, Pompeius’la Agesilaus’un arasında yapılmış ortaklık kanıtlaması için, bu çiftlerde Plutarkhos’un bunların yoldaşlarıyla uyumsuzluğu aracılığıyla Grekler’i desteklemesine içerliyor. Ama burada tamı tamına Plutarkhos’un en dikkat çekici ve en övgüye değer yanına saldırmaktır bu; zira bu kıyaslamalarda (kanımca bunlar eserlerinin ustaca belgesini oluşturup, Plutarkhos özellikle bunda tatlandı), onun hükümlerinin doğruluğunun ve içtenliğinin derinliğinin ve ağırlığının dengi yoktur. O, bize erdemi öğreten bir filozoftur. Onu bu yandaşlık ve sahtecilik kınamasına karşı güvenceye alıp alamadığımıza bakalım.

Bodin’i yargısında kışkırtabilen şeyin, kafamızda bulunan bu Romalı adlarının parlaklığı ve ışıltısıdır diye düşünüyorum; aslında, Demosthenes’in şanı bize bu yüce Cumhuriyet’in bir konsülünün, bir konsül yetkili valinin ya da idare amirinin şanına eşit olur gibi gelmiyor. Ama olguların gerçekliği ve bizzat insanların kendilerinin gerçekleri, Plutarkhos’un hedeflediği şekilde, kaderlerindense davranışları,

mizaçları, bilgileri teraziye koyarak gözden geçirilirse, o zaman Bodin'in aksine, Cicero ile Yaşlı Cato'nun Plutarkhos'un ortak ettiklerinin niteliklerinden altta olduğunu düşünüyorum. Bodin'in yerinde ve bakış açısında, ben Genç Cato'nu Phocion'la kıyaslamayı tercih ederdim; bu ikisin arasında üstünlük daha ziyade Romalı'ya verilirdi. Marcellus, Sylla ve Pompeius'a gelince, onların savaşçı başarılarının Plutarkhos'un birbiriyle eşleştirdiği Grekler'inkilerden daha büyük, daha şatafatlı ve daha şanlı olduğunu kesinlikle görüyorum; ama bundan başka savaş gibi daha erdemli eylemler, her zaman daha fazla bilinenlerden değildi. En ufak liyakate sahip başka adların görkemi altında komutanların adlarının sıkça boğulduğunu da görüyorum. Labienus, Ventidius, Telesinus ve birçok başkası bu şekildedir. Ve eğer olgular bu açıdan ele alınırsa, eğer Grekler'i savunmalıysam, Camillus'un Themistocles'in, Gracchelar'ın Agis ile Cleomenes'in, Numa'nın Licurgus'un iyice altında olduğunu söyleyemeyecek miydim? Ama bunca çeşitli görüntüsü olan olguları tek bir çizgide yargılamayı istemek çılgınlıktır.

Plutarkhos bu kişileri kıyasladığı zaman, bunu o kadar eşdeğer kişilikler arasında yapmıyor. Ondan daha iyi ve daha vicdanlı bir biçimde kim bunların farklarının altını çizebilirdi;? O, zaferleri, silah olgularını, Pompeius tarafından yönetilmiş orduların gücünü ve onun başarılarını Agesilaus'unkilerle karşılaştırdığı zaman şöyle bildirir: "Hâlâ yaşıyor olsa ve kendisine Agesilaus lehine tüm istediklerini yazma izni verilmiş olsa da, Ksenophon'un onu bu kişiyle karşılaştırmayı göze alabileceğine inanmıyorum." Ya Lisander ile Sylla'dan söz edişi? "Ne zafer sayısı, ne de savaşta tehlikeye atılma için, hiçbir kıyaslama olanağı yoktur; zira Lisander sadece iki deniz savaşı kazandı… vb." Bu, Romalılar'dan hiçbir şey götürmez; onları basitçe Grekler'in karşısına koymakla, aralarında saptanabilen bir takım tutarsızlıklarla ancak onlara hata yapmış olabilir. Ve öte yandan, Plutarkhos bunların tümünü birden teraziye koymayıp, birliktelerinde hiçbir tercih belirlemiyor. O, sırasıyla olguları ve koşulları karşılaştırıp, bunları ayrı ayrı yargılıyor. Bu nedenledir ki, onun taraf tutması kanıtlamak isteniyorsa, özel bazı hükümlerinin ayrıntılarıyla incelenmesi ya da bunda birbirine daha uygun düşen ve daha benzeyen başkaları var olduğu, dolayısıyla bir kıyaslamaya daha uygun düştüğü sırada, genel biçimde, kesinlikle onun filanca Grek ve falanca Romalı'yı birbiriyle kötü eşleştirdiğinin bildirilmesi gerekirdi.

Otuz Üçüncü Bölüm

Spurina’nın Öyküsü

Felsefe, aklı ruhumuza egemen kılmaya ve iştahlarımıza gem vurmak için gerekli güce ulaştığı zaman güçlerini kötü kullanmadığı düşüncesinde olur. Ve aşkın yol açtıklarından daha şiddetlilerinin olmadığını düşünen kişiler bunların beden ve ruhla hep birlikte ilgili olduğunu, insanın bütünüyle bunların tutkunu olduğunu değerlendirir. O derecede ki, sağlık bunlara bağlıdır ve hekimlik bazen bunlara çöpçatan ana hizmeti vermek zorundadır.

Ama aksine, bedenin oraya katılması olgusunun bunları azalttığı, zayıflattığı da pekâlâ söylenebilirdi; zira böyle arzular doymuşluk konusudur ve maddi çareler bulabilirler. Bu iştahın dalışa geçtiği ruhlarını sürekli kaygılardan kurtarmaya çalışan çok kişi bununla ilişkili olup etkilenmiş bölümlerini kesmeyi ve koparıp atmayı yeğledi. Başkaları bunda gücün şiddetini ve ateşliliği kar ya da sirke gibi soğuk şeylerin sıkça uygulamasıyla hafifletti. Atalarımızın "kıl gömlek"lerinin hedeflemiş olduğu budur: Bazılarının kendilerine gömlek, bazılarının da güçlerini izale etmeye yönelik kemerler yaptıkları at yelesinden örülme bir kumaştır bu. Fazla uzun zaman önce değil, bir hükümdar bana gençliği sırasında kral François I’in huzurunda bir bayram günü herkes süslü giysiler içindeyken babasının hâlâ kendisinde bulunan kıl gömleğini giyme hevesine kapıldığını; ama sofuluğu ne olursa olsun bunu sırtından çıkarmak için geceyi bekleyemediğini ve bu yüzden uzun süre hasta olduğunu anlatmıştı. O, bu çarenin uygulanmasının yatıştırabildiği gençlik ateşi olmadığını da ekledi. Belki de o, en kavurucu gençlik kızışmalarını tanımamıştı; zira deneyim gösteriyor ki, sıkça en kaba ve en sefil giysiler altında bunlar kalıcı oluyor ve kıl gömlekler ister istemez genç geyikleri taşıdıklarından yoksun kılmıyor. Ksenokrates, buna en sert biçimde karşı çıkar. O, çömezleri beline sahipliğini denemek için yatağına güzel ve ünlü fettan Laïs’i çırılçıplak, sadece güzelliğinin silahları ve aşk şerbeti lezzetli tuzak yemleriyle koydukları, uslamlarına ve talimatlarına karasız kalan bedeninin isyana başladığını iyice hissettiği zaman bu başkaldırıya kulak vermiş olan uzuvlarını dağladı. Arzular, ihtiras, cimrilik ve aynı türden başkaları gibi tamamıyla ruhun içinde yerleşip, akla çok daha fazla kötülük yapar; çünkü akıl ancak bu durumda kendine güvenemez ve bu açlıklar doyumu bilmeyip, dahası özgün tatminleri için keskinleşir ve artar.

Bir tek Julius Sezar örneği ihtirasların bu iki türünün uyumsuzluğunu göstermeye yetebilir. Onun kendi kişiliğine gösterdiği kılı kırk yaran özen bize bunun kanıtını veriyor; o, tüm bedenin kıllarını aldırmak ve en nadide parfümleri sürünmek gibi o sırada uygulamada olan en şehvet uyandırıcı yöntemlerden yararlanıyordu. Suetone’a inanmak gerekirse, iyi bir yapıya sahipti; açık renk ten, iri ve çevik beden, dolgun yüz, kahverengi ve canlı gözler. Zira Roma’da görülen ona ait heykeller bu portreyle tamı tamına uyumlu değildir. Dört kez değiştirdiği karılarının ve Bithynie kralı Nicomedes’le birlikte çocukluk aşklarını hesaba katmaksızın, bu birliktelikten doğan Cæsarion’un tanığı olduğu, şu pek ünlü Mısır kraliçesi Kleopatra’nın kızlığını bozdu. O, Mauritanya kraliçesi Eunoe’yle de ve Roma’da, Posthumia’da Servius Sulpitius’un karısıyla, Lollia’da Gabinus’un karısıyla, Tertulla’da Crassus’un karısıyla, Murtia’da bizzat yüce Pompeius’un karısıyla aşk yaşadı. Zaten bunun içindir ki, Romalı tarihçiler bu son kadını kocasının boşadığını söyler; Plutarkhos ise bundan haberi olmadıüını itiraf eder. Ve baba ve oğul Curionlar, Sezar’ın kızıyla evlendiğinde Pompeius’u kendisini boynuzlu yapan ve ona Ægistus[8]demeyi âdet edinmiş bir adamın damadı olmakla her zaman kınadı. Sezar, tüm bu kadınların üstüne, Cato’nun kız kardeşi ve Marcus Brutus’un annesi Servilia’yı da metres edindi. Herkes, Cæsar’ın Brutus’a karşı büyük sevgi sinin onun pek büyük olasılıkla kendisinden olabileceği bir tarihte doğmasından ileri geldiğini düşünür. Şu halde, onun son derece sefih ve çok aşka düşkün mizaçlı olduğunu düşünmekte iyice haklıyım. Ama bir başka ihtirası, fazlaca tutkunu olduğu iktidar hırsı, öncekini karşısına dikilip çarçabuk onun yerini aldı.

Hatırıma, Konstantinopolos'u alan ve Grek adının kesinlikle kaybolmasına neden olan 2. Mehmet konusu geldi; her ikisinde de hiç yorulmak bilmez muhabbet düşkünü ve asker olarak bu iki ihtirasın bunca dengede olduğu bir başka durum bilmiyorum. Ama yaşamı boyunca ne zaman bu iki ihtiras rekabete girişmiş bulunsa, savaşçı ateşi her zaman aşk ateşinden bir adım önde olmuştur; bu sonuncuysa, normal mevsiminin dışında da olsa, ancak ilerlemiş yaşı dolayısıyla savaş yükünü taşıma yetisinde olmadığı zaman gerçekten baskın hararetini yeniden kazandı. Napoli kralı Ladislaus için aksine örnek gibi anlatılanlar hiç kuşku yok ki dikkate değerdir. Onun iyi komutan, cesur ve hırslı olduğu, başlıca olarak kendine cinsel hazzının doyumunu ve nadir güzellerin keyfini sürmeyi tespit ettiği söylenir. Ve ölümü de bu hırsına uygun oldu. İyi yönetilmiş bir kuşatmayla kent sakinlerinin en sonunda onun zaferi pazarlığını yapmak durumuna geldikleri Floransa'yı ele geçirdiğinde, kentten nadir güzelliğinden söz edildiğini işitmiş olduğu bir kızın kendisine verilmesi karşılığında onlara savaşta başa baş olma sözü verdi. Zor, kızı ona teslim ettirip, özel bir zararla kamusal yıkımdan korudu. Bu, zamanın ünlü bir hekiminin kızıydı; adam, kendini iğrenç bir gereksinime zorlanmış görerek büyük bir eyleme girişmeye karar verdi. Herkes kızını bu yeni âşığa hoş görünür kılmak için süslemeler ve takılarla hazırladığı sırada, o da kendi bakımından kızına ilk yakın ilişkilerinde kullanacağı, o ülkenin kadınlarının bu koşulda hemen hiç ihmal etmedikleri, kokusuyla olduğu kadar işlemesiyle de çok güzel bir mendil verdi. Ve hekimin gösterdiği özenle ustaca zehirlenmiş bu mendil, coşkulu bedenlere sürülünce zehrini olabildiğince açılmış gözeneklere çarçabuk sızdırıp sıcak terlerini soğuğa dönüştürdü; onlar birbirinin kollarında son nefeslerini verdi.

Ama tekrar Sezar'a dönüyorum.

O, zevklerinin mesleğine elverişli fırsatları bir tek dakika çalmasına, bir adım başka yöne çevirmesine asla izin vermedi. Bu tutku onda tüm diğerlerine tamamıyla ağır bastı ve ruhunu onu istediğini elde etmeye yönelten bir yetkeyle ele geçirdi. Kuşkusuz, bu kişiliğin ve onun ilginç niteliklerinin yüceliğini, üzerinde hemen hemen yazmadığı konunun bulunmadığı her tür alandaki bilgilerini gözden geçirdiğim zaman bu beni hayal kırıklığına uğratıyor. Öyle bir hatipti ki, çoğu kişi onun belagatini Cicero'nunkine tercih etti; kendi de, kanımca, bu alanda alt düzeyde olduğunü düşünmüyordu. Hatta denebilir ki bu iki Cato karşıtı, Cicero'nun özgün Cato'nunda kullanmış olduğu güzel konuşmalarını karşı çıkmak için yazmış oldu. Sonuçta, emekte onunkinden daha uyanık, daha etkin, daha dayanıklı zekâ hiç oldu mu? O, bu emeği yapmacık değil, tomurcuk halindeki çok sayıda ve değerli, canlı ve doğal erdemlerle daha da güzelleştirdi. Dikkat çekici biçimde sade olup, beslenmesinde pek az titizdir; Oppius, bir gün masada bir salça içinde sıradan zeytinyağı yerine ilaçlık zeytinyağı sunulduğu zaman onun ev sahibini utandırmamak için bunu bol bulamaç tüketmiş olduğunu anlatır. Bir keresinde, kendisine herkesin yediği ekmekten başkasını sunduğu için fırıncısını kamçılattı. Bizzat Cato, Sezar'ın ülkesini yıkıma götürebilecek ilk özentisiz kişi olduğunu söyleme alışkanlığındaydı. Ve aynı Cato ona "ayyaş" dediyse, işte koşulları: Sezar'ın da katıldığından kuşkulanıldığı Catilina komplosu tartışıldığı sırada her ikisi de Senato'daydı; dışarıdan birisi Sezar'a gizlice zarflı bir mektup getirince, Cato komploculardan bir bilgi geldiğini düşünerek ondan bunu kendisine vermesini istedi. Sezar, kendisine karşı kuşkuların güçlenmesinden kaçınmak için bunu yapmaya mecbur oldu. Oysa, Cato'nun kız kardeşi Sevilla'nın ona yazmış olduğu bir aşk mektubuydu bu. Cato, mektubu okuyunca "Al bakalım, ayyaş!" diyerek Sezar'a fırlattı. Bunda bizi kızdıran kişilere yönelttiklerimize tümüyle uymasa bile sıkça ağzımıza ilk gelen küfürlerle sövdüğümüz gibi, daha çok bu kusur üzerine bir aşağılama belirtisi ve gerçek bir kınamadır diyorum. Yine de, Cato'nun onu kınadığı bu kusur Sezar'ı suçüstü ettiğiyle oldukça yakındır; zira Venüs ile Bacchus atasözünün dile getirdiği gibi harika anlaşır.

Ama bende, perhizde olduğum zamanlarda Venüs çok daha şiddetlidir.

Sezar'ın kendisine karşı hata yapmış kişilere, hatta iç savaş sırasında verdikleri dışında bile, yumuşak davranışının ve merhametinin örnekleri sayısızdır; dolayısıyla da, bunları yazılarında düşmanlarını tavlamak ve düşmanlarını zaferiyle gelecekteki egemenliğinden daha az kuşkuya düşürmekte kullandığını iyice gösterir. Bu örneklerin, onun çok yumuşak bir doğaya sahip olduğunu kanıtlamaya yetmese bile en azından bize ondaki dikkat çekici bir öz güveni ve eşsiz bir cesareti gösterdiğini söylemek gerekir. Onun çoğu kez, yendikten sonra girişimlerini desteklemek için olmasa da, en azından kendisiyle savaşmaya diretmemeleri için ant içmeye zorlamadan bile orduları bütünüyle düşmana gönderdiği oldu. Pompeius'un komutanlarını üç ya da dört kez esir edip, her seferinde özgür bıraktı Pompeius kendisine savaşta eşlik etmeyen herkesin düşmanı olduğunu öne sürüyordu; o ise, aksine, kendisine karşı hareket etmeyen ve silah doğrultmayan herkesi dost bildiğini ilan ettirdi. Başka bir tarafa geçmek için onu terk eden komutanlarına, silahlarını, atlarını ve donanımlarını da yolluyordu. Zor kullanarak almış olduğu kentleri keyflerince filan ya da falanca tarafı takip etmekte, sadece yumuşak davranışının ve merhametinin anısı bir birlik bırakarak özgür kılıyordu. Büyük Pharsale savaşı günü, en son kerteye dayanıncaya kadar Roma yurttaşlarına el sürülmesini yasakladı.

İşte, kanımca, iyice tehlikeli eylemler. Ve eğer uğradığımız iç savaşlarda onun gibi ülkesinin eski devletiyle çarpışanlar onun örneğini izlemediyse hayret verici değildir; bunlar kesinlikle Sezar tarafından, onun kaderi ve dikkate değer öngörüsüyle yönetilmesi gereken olağanüstü yöntemlerdir. Bu ruhun kıyaslanması olanaksız yüceliğini gözden geçirdiğim zaman, her noktada haksız ve tiksindirici hareket ettiği zaman bile onu terk etmemiş olma zaferini mazur görüyorum

Bunda onun merhametine dönmek üzere, tüm güçleri elinde bulundurup üstünlüğünü uyguladığı ve ne olursa olsun hiçbir şekilde başka türlü gözükme mecburiyeti olmadığı sırada bunlardan elimizde birçok örnek bulunuyor. Caius Memmius ona karşı, onun da şiddetle yanıt verdiği çok yaralayıcı söylevler yazmıştı. Bu, pek az bir süre sonra onun konsüllük adaylığını desteklemesini hiçbir şekilde engellemedi. Onun aleyhine birçok hakaret dolu yergi yazmış olan Caius Calvus, sonradan onunla arasını bulmaları için bazı dostlarına çağrıda bulundu; Sezar ise o zaman onun ilk önce kendisine yazmasını önerdi. Ve Mamura adı altında ona çok kötü davranmış olan bizim sevgili Catulle kendisinden özür dilemeye gelmişti; Sezar, aynı akşam ona masasında yemek ikram etti. Bazı kişilerin onun hakkında kötü konuştuklarına uyarılmış olarak; bu konudan haberi olduğuna dair bir kamu açıklaması ilan ettirmekten başka bir şey yapmadı. O, düşmanlarından onlardan nefret ettiğinden çok daha az korkardı. Yaşamına kastetme amaçlı düzenlenmiş başka komplolar ve toplantılar ona açıklandığında, bunların yapımcılarını kovuşturmaksızın bilgi sahibi olduğunu belirleyen bir buyrultu yayınlamakla yetindi. İşte dostlarına karşı gösterdiği saygıyı kanıtlayan bir örnek: Sezar kendisiyle yolculuk eden Caius Oppius hastalanınca, sahip olduğu tek barınağını ona verip, tüm geceyi zor koşullar altında ve açıkta geçirdi. Adaletine gelince, şu söylenebilir: O, yine de çok sevdiği hizmetkârlarından birini, Romalı bir şövalyenin karısıyla yattığı için olaydan hiç kimse şikâyetçi olmamasına rağmen öldürttü. Ve zaferlerinde onun kadar ılımlılık, hasımlık karşısında kararlılık taşıyan insan hiçbir zaman var olmadı.

Ama tüm bu güzel eğilimler, kendini içine pek kaptırdığı, tüm eylemlerinde dümenci ve dümen yerine geçtiğinin kolayca savunulabildiği hırsın çılgın tutkusuyla yoldan saptırıldı ve boğuldu. Bu tutku cömert bir kişiden el açıklıklarının müsrifliğini beslemek için bir kamu hırsızı yaptı; ona bu pek adi ve pek haksız, en kötü ve en bozuk insanlar siyasi tırmanışında sadık olmuşlarsa, onları iktidarı sayesinde namuslu insanlar kadar sevebileceği ve ödüllendirebileceği sözünü söyletti. Bu hırs, onun Roma Cumhuriyeti'ni basit bir ad, şekilsiz ve içeriksiz yapmış olmasını, düşüncelerinin bundan böyle yasalar yerine geçmesi gerektiğini yurttaşlarının huzurunda söyleyerek övünmeye cüret etmesiyle de böyle bir kendini beğenmişliği göklere çıkardı. Onu görmeye gelen Senato heyetini oturduğu yerde karşılamayı göze alıyor, tapınılmayı ve kendisine huzurunda tanrısal onurlar verilmesini kabul ediyordu. Sonuçta bu tek

kusur, kanımca, ondaki dünyada eşi görülmemiş en güzel ve en zengin doğayı ziyan edip, ülkesinin yıkımı pahasına, dünyanın bir daha asla görmeyeceği en güçlü ve en sağlıklı devletinin yok edilmesiyle şan sahibi olmaya çalışmış olmasından dolayı anısını tüm iyilik yanlısı kişilere iğrenç kıldı.

Aksine, aşırı zevk düşkünlüğünün işlerinin yönetimini unutturduğu yüce kişilerden çok sayıda örnek bulmak pekâlâ mümkün olacaktır; bu şekilde, Marcus Antoine'dan ve birçok başkasından. Ama orada aşk ve hırs eşit terazide eşit biçimde olup, birbirleriyle benzer güçlerle çarpışır; benim için hiç de şu kazanır kuşkusu olmaz.

Konuma dönecek olursam; uslamlama yoluyla iştahlarımızı dizginlemeye ya da cebirle uzuvlarımızı görevlerinde kalmaya zorlamaya öncelikle çok gücümüz olur. Ama herkesin sevdiği ve aradığı bizi okşayan bu tatlı tutkudan, başkalarına hoş gelerek hissedebildiğimiz zevkten saptırmanın fazlasını yapmaktan komşularımızın çıkarı dahilinde ayıplamamız söz konusu olduğu zaman, buna neden olan güzelliklerimize karşı nefret ve iticilik duymamız söz konusu olduğu zaman, birisi gölgesinde kalıyor diye güzelliğimizi kınamamız söz konusu olduğu zaman hemen hemen hiç örnek bilmiyorum. Bunda Toscanelı genç adam Spurina örnektir:

Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,

Aut collo decus aut capiti, vel quale, per artem

Inclusum buxo aut Oricia trebintho,

Lucet ebur.

"Kimi sarı altın içine çerçevelenmiş

bir gerdanlığın ya da bir tacın süsü

bir inci gibi parlar, kimi şimşir

ya da sakızağacı sanatıyla kakılmış fildişi parlar."

(Virgilius, *Aeneas*, X, 134)

eşsiz ve en masum gözlerin arzular duymadan parlaklığına dayanamadığı olağanüstü bir güzellikle donanmış olarak, gittiği her yerde onu tutuşturan bunca ateş ve aleve kendini doymamış bırakmakla yetinmeyip, kendine ve doğanın ona vermiş olduğu bu değerli armağanlara karşı çılgınca bir öfke içine girdi – sanki başkalarının hatasından bunlara kızması gerikiyormuş gibi -; gönlüllü olarak çok sayıda yara ve kesikle doğanın yüzünde özene bezene yaratmış olduğu kusursuz orantıyı ve güzel düzenlemeyi doğrayıp değiştirdi.

Benim fikrim sorulursa, bu tür eylemlere değer vermekten ziyade hayretle bakarım. Amaç soylu ve dürüsttü; ama kanımca bir parça bilgelikten yoksun bulunuyordu. Bu aşırı tutumlar, benim davranış kurallarıma ters düşer. Aslında, eğer onun çirkinliği daha sonra başka insanların hor görme günahına, kine ya da bunca olağanüstü bir eylemine özenmeye – ya da kara çalmaya; çünkü bu davranış bir çılgın öfkenin kendinden geçmişliği diye de yorumlanabilirdi - atılmalarına hizmet ederse ne demeli? Eğer isterse kusurun bir biçimde yarar sağlamaya ulaşmadığı bir şey var mı? Tanrı'nın bu bağışlarını örnek bir erdem ve iyice düzenli bir davranış fırsatı yapmak daha doğru ve daha da şanlı olurdu. Sıradan görevlerden ve toplum yaşamında kusursuz namuslu insan yapan bin bir çeşitli şu sonsuz dikenli kurallardan sıyrılan kişiler, öte yandan kendini kabul ettiren mecburiyetler ne olursa olsun, kanımca acayip düzen kuruyor; iyi yaşama zahmetinden kaçınmak için bu bir tür ölmektir. Bana öyle geliyor ki, onlar kesinlikle bir başka

ödül elde edebilirlerdi; ama zorluktakini değil ve tedirginlik olgusunda, dürüstçe sorumluluğunun tüm zorunluluklarını yanıtlayıp yerine getirerek kalabalığın dalgası ortasında dik durmaktan beteri yoktur. Her yönden karısına borçlu olduğu gibi davranmaktansa, tamamıyla kadından vazgeçmek belki de daha kolaydır. Ölçülü bir bolluktansa, yoksulluk içinde günler daha az kaygılı akışına bırakılabilir. Olayları akla uygun biçimde kullanmak, onları hiç kullanmamaktan daha zordur. Ölçülülük, acının olduğundan çok daha zahmetli bir erdemdir. Genç Scipion'un "iyi yaşamı"nın bin bir yüzü, Diyojen'inkindeyse sadece bir tek yüz var; onun yaşam biçimi sadelikte sıradan yaşamları geride bıraktığı kadar, iyice dolgun ve başarılı olanları da yararlılıkta ve güçte aşar.

Otuz Dördüncü Bölüm

Julius Sezar’ın Savaşma Yöntemleri Üzerine Gözlemler

Büyük İskender’in Homeros’u, Afrikalı Scipion’un Ksenophon’u, Marcus Brutus’un Polybius’u, Charles-Quint’in Philippe de Commines’i olduğu gibi, birçok savaş liderinin bazı kitapları diğerlerinden üstün tuttukları anlatılır. Gaünümüzde Machiavelli’nin bir başka yerde hâlâ gözde olduğu söylenir. Ama kendi bakımından Sezar’ı beğenen müteveffa mareşal Strossy kuşkusuz çok iyi bir seçim yaptı; zira gerçekten de bu, Sezar’ın askeri sanatın egemen patronu olması dolayısıyla her savaş adamının elden düşürülmeyen kitabı olmalıdır. Benim zevkime göre, o bu alanda hiçbir metnin onunkilerle kıyaslanamayacağı bu değerli konuyu, Tanrı bilir hangi inceliklerden ve hangi güzellikten pek arı, pek ustaca ve pek kusursuz bir üslupla bezedi.

Onun savaşları konusunda hatırımda kalmış olan bazı özel ve olağanüstü görüntüleri buraya kaydetmek istiyorum.

Kral Juba’nın[9], önemli güçlerinin kendilerine saldırmaya hazırlandığı konusunda dolaşan söylentilerden korkuya kapılan ordusunu, askerlerinin oluşturdukları düşünceyi hafifletmek ve düşmanın sahip olduğu olanakları küçültmek yerine, askerlerini teskin edip yüreklendirmek üzere bir araya toplattı ve genelde bu durumda alınanın aksi bir tavır aldı. Onlara çok güvenilir bir biçimde bilgi sahibi olduğu düşman güçleri hakkında bilgiye gereksinmemelerini söyleyip, ordunun içinde dolaşan söylentilerdekini ve gerçeği aşan bir sayıdan söz etti. Bunu Ksenophon’da Cyrus’un tavsiyesini izleyerek yaptı; zira yanıltmaca, sanılmış olandan daha zayıf bir düşman bulunduğunda, zayıf olduğu sanıldıktan sonra gerçekte çok güçlü bir düşman bulunduğunda asla aynı etkiye sahip değildir.

O, tüm askerlerini liderlerinin tasarımlarını denetlemeye karışmadan ya da bunların üzerinde konuşmadan bile basitçe itaate alıştırıyordu. Onları tam uygulamaya geçtikleri anda bilgilendiriyordu zaten; bunda, alan üzerinde fikir değiştirecek herhangi bir şey keşfetmişse askerleri oyalamaktan zevk alıyordu ve bu amaçla sıkça kampı bir yana kurmuş olarak kendisi daha uzağa gidip, özellikle, hava kötü ve yağmurluysa alınması gereken merhaleyi uzatıyordu.

İsviçreliler, Gaule’deki savaşlarının başlangıcında, ona Roma toprakları üzerinden bir geçiş hakkı isteği yöneltmişlerdi. Onları zor kullanarak engellemeya karar veren Sezar, bununla birlikte güleryüz gösterip, yanıt vermeden önce kendine tanıdığı birkaç günlük süreden ordusunu toplamakta yararlandı. Bu zavallı adamlar, onun zamanını düzenlemekte ne kadar kusursuzluğa ulaştığını bilmiyorlardı; o ise, aslında bir ordu liderinin ilk niteliğinin belirli bir noktada fırsatı yakalamayı, aynı zamanda da gerçekten hiç görülmemiş ve pek akıl almaz olan askeri başarılarının uygulama çabukluğunu bilmesi olduğunu tekrarlar.

Eğer düşmanına bir uzlaşma anlaşmasıyla üstünlük sağlama kaygısında değilse, askerlerinin karşısında hemen hiç güç beğenir olmaz, onlardan yiğitlikten başka bir şey istemeyip, başkaldırı ve itaatsizlikten başka hataları pek az cezalandırırdı. Zaferlerinden sonra sıkça belirli bir zaman için askeri disiplinden muaf tutarak, askerlerini tüm taşkınlıklarında tam özgür bırakıp, buna çok iyi disiplinli, hatta güzel kokulu ve misk kokan askerlere sahip olduğunu, onların yine kudurmuşcasına çarpışmaya gitmekten geri kalmayacaklarını eklerdi. Aslında o, askerlerini değerli silahlarla donatmayı ve kendilerini savunmada daha çetin kılan silahlarının bakımına özen gösterecekleri şekilde onlara altın ve gümüş kakmalı zırhlar giydirmeyi seviyordu. Onlarla konuştuğu zaman hâlâ kullandığımız adlarıyla hitap edip, onları "arkadaşlarım" diye çağırırdı. Halefi Auguste, kendi çıkarı için yaptığını düşünerek ve onu gönüllü takip eden kişilerin gönlünü okşamak için bunu düzeltti:

Rheni mihi Sezar in undis

Dux erat, hic socius: facinus quos inquinat, æquat;

"Ren'i geçişte Sezar komutanımdı; burada (Roma'da) arkadaşımdır:

Suç ortakları, suçta eşittir." (Lucain, V, 289)

ama bu biçimde davranmak bir imparator ve ordu komutanının onuru için fazlaca alt düzeye inmek olup, o da sadelikle "askerler" hitabını tekrar uygulamaya koydu.

Sezar, bununla birlikte bu kibarlığa cezalarındaki büyük sertliği katıyordu. Dokuzuncu lejyon Plaisance yakınında baş kaldırınca, Pompeius'un hâlâ ayakta olmasına rağmen onları yüz kızartıcı ölçülerde kırdı; lejyon ancak birçok yalvarıştan sonra affa uğradı. Onları tatlılıktansa, yetkesi ve yürekliliğiyle bastırdı.

Orada, Almanya'ya doğru Rhin'i geçişinden söz ettigi yerde, ordusunu gemilerle karşıya geçirmenin Roma halkına yakışıksız olduğuna hükmederek nehri ayağını ıslatmadan aşmak için bir köprü yaptırdığını söyler. O halde, yapımını özellikle ayrıntılarıyla anlattığı hayret verici köprüyü inşa ettirişi buydu; zira o, eylemlerinin öyküsünde bu tür sanat çalışmalarında hayal ettiği ustalığı bize götürmenin ötesinde hiçbir zaman pek gönüllü durmaz.

Onun savaştan önce askerlere yüreklendirmelerini büyük olay yaptığını da ve orada gafil avlandığını ya da hazırlıksız yakalandığını göstermek istediği yerde ordusuna uzun uzadıya söylev vermeye bile boş vakti olmadığını da her zaman öne sürdüğünü fark ettim. Tournai halkına karşı büyük savaştan önce, "Sezar," der o, "geriye kalanlar için emirlerini verip, en hızlı biçimde talihin onu birliklerine söylev vermeye yönelttiği yere gitti ve onuncu lejyona rastlayıp, onlara ancak alışıldık cesaretlerini hatırladığını, endişeye kapılamamalarını ve saldırıya karşı sağlam durmalarını söylemeye vakit buldu. Ve düşman şimdiden bir mızrak atımı mesafede olduğundan savaş işareti verdi. Sonra da bunda başkalarına cesaret vermek üzere bir diğer yere geçtiğinde onları çoktan savaşa atılmış buldu." İşte kitabının bu bölümünde onun söylediği. Kuşkusuz, güzel konuşma yetisi ona nice yerde eşsiz hizmetlerde bulundu; hatta kendi zamanında bile, askeri söylevleri o derece ün kazanmıştı ki, ordusunda bulunan birçok kişi bu uzun söylevleri derledi. Bu şekilde, bunlardan ondan uzun zaman sonraya kadar kalan ciltler yapıldı. Konuşma biçimi özgün niteliklere sahipti; öyle ki yakınları, diğerlerinin arasında Auguste ondan derlenmiş olan şeyleri dinlediklerinde orada onun olmayan tümcelere ve sözcüklere kadar tanırlardı.

Roma'dan resmi bir görevle ilk çıktığı zaman, önünde arabasının içinde bir katibi ya da yazı yazan iki kişisi, ardında kılıcını taşıyan kişi olduğu halde Rhone yakınına sekiz günde vardı. Ve kuşkusuz, hiç durmadan yol alarak bu hızlılığa her zaman muzafferolarak erişmek çok yorardı; Gaule'ü yardımsız kendi başına bırakmış olarak ve Pompeius'u Brindes'e kadar kovalayarak, İtalya'yı on sekiz günde egemenliğine aldı. Brindes'den Roma'ya dönüp, Roma'dan Marsilya'yı uzun kuşatmadan sonra, Afranius ile Petrius'a karşı savaşta çok büyük güçlüklerle buluştuğu İspanya'nın en dibine gitti. Oradan da Makedonya'ya hareket edip, Roma ordusunu yendi ve hep Pompeius'u kovalayarak ona boyun eğdirdiği Mısır'a geçti. Mısır'dan Suriye'ye ile Pont ülkesine gelip, orada Pharnacelar'la savaştı; oradan da Afrika'ya doğru harekete geçip, Scipion ile Juba'yı mağlup etti. Sonra, İtalya üzerinden tekrar İspanya'ya gelerek Pompeius'un çocuklarını bozguna uğrattı.

Ocior et cœli flammis et tigride fœta.

"Şimşekten ve savunulacak yavruları olan dişi kaplandan daha hızlı." (Lucain, V, 405)

Ac veluti montis saxum de vertice præceps

Cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber

Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,

Fertur in abruptum magno mons improbus actu,

Exultatque solo, silvas, armenta virus actInvolvens secum.

"Rüzgârın söktüğü ya da yağmur burgaçlarının köklediği

ya da yılların etkisiyle aşınmış bir kaya benzeri:

kocaman kitle, kendisiyle birlikte ormanları, sürüleri

ve çobanları sürükleyerek boşluğa doğru

korkunç bir düşüşe sıçrayıp, toprağı titrettir."

(Virgilius, *Aeneas*, XII, 684)

O, Avaricum kuşatması konusundan söz ederken, kullandığı işçilerin gece gündüz yanında kalma alışkanlığının olduğunu söyler. Tüm önemli girişimlerinde, her zaman araziyi bizzat kendisi incelerdi ve kendinin önceden tanımadığı bir yerden ordusunu asla geçirtmedi. O, Suetone inanırsak, İngiltere'ye gitmek üzere denizi aşmaya giriştiği zaman ilk önce suyun altını iskandil ettirdi.

Zor kullanmaktansa beceriyle zafer kazanmayı yeğlediğini söyleme âdeti vardı; Petrius ile Afranius'a karşı savaşında talih ona açık bir üstünlük sağlama fırsatı sunduğu halde o bunu "düşmanlarının işini bir parça daha uzun zamanda, ama daha az tehlikeye girmeyle bitirmeyi umduğunu" söyleyerek reddetti.

İşte şaşırtıcı bir eylem daha: O, tüm ordusuna hiç gereği yokken bir ırmağı yüzerek geçmeyi buyurur;

Rapiutque ruens in prælia miles,

Quod fugiens timuisset, iter; mox uda receptis

Membra fovent armis, gelisdosque a gurgite, cursu

Restituunt artus.

"Asker, çarpışmaya koşmak için kaçmayı göze alamayacağı bu

yolu tutar. Sırılsıklam, silahlarına sarınır ve koşarken

donmuş uzuvlarını sel suyuyla ısıtır." (Lucain, IV, 151)

Onu girişimlerinde İskender'den bir parça daha ihtiyatlı ve ölçülü bulurum; İskender, rastladığı her şeyi ölçüsüz ve ayrım yapmaksızın çarpıp yıkan coşkun bir sel gibi tüm güçleriyle tehlikelerin peşinde koşar gibi görünüyordu:

Sic tauri-formis volvitur Aufidus,

Qui Regna Dauni perfluit Appuli,

Dum sævit, horrendámque cultis

Diluviem meditatur agris.

"Daunus Apulien krallığını sulayan Aufide,

bu şekilde suları azdığı ve ekili tarlaları

korkunç bir su baskınıyla tehdit ettiği zaman

bir boğa gibi gürüldeyerek akar." (Horatius, Odlar, IV, XIV, 25)

İskender, zaten gençliğinin baharında ve yaşamın ilk ateşliliklerinin içindeydi; oysa Sezar ancak olgun ve iyice ilerlemiş çağında buna girişti. Üstelik, İskender daha kan dökücü, ateşli ve öfkeli bir mizaçtaydı ve şarap kullanması bunu güçlendiriyordu; halbuki Sezar şaraptan kaçınıyordu. Ama ortaya bir mecburiyet çıktığı zaman, buna zorunlu olduğunda bizzat ondan daha iyisi yoktu.

Bana gelince, onun başarılarında yenilmiş olmanın utancından kaçınmak için kendini kaybetmeye belirli bir azimle okudum gibi geliyor. Tournailletere kenti askerlerine karşı büyük savaş sırasında ordusunun başında yerinden sökündüğünü gördüğü zaman olduğu gibi kalkansız olarak düşmanın önüne kendini göstermeye koştu – bu başına birkaç kez geldi. Adamlarının kuşatıldığını duyunca, onları varlığıyla yüreklendirmek üzere kılık değiştirerek düşman hatlarını geçti. Dirrachium denizini oldukça küçük kuvvetlerle aşmış olarak ve Antonius'un yönetimine bırakmış olduğu, ordusunun geri kalanının kendisine ulaşmakta geciktiğini görerek gidip bizzat toparlamak için büyük bir fırtınada denizi sonradan vazgeçtiği tekrar geçme kararına vardı; zira kıyıdaki limanlar ve tüm deniz Pompeius'un elindeydi.

Elde silah mücadeleye gelince, tehlikeleri askeri açıdan akla uygun olanı aşan birçoğunu yönetti; örneğin, pek zayıf yollardan Mısır krallığına boyun eğdirmeye giriştiği, sonra da kendi güçlerinden on kez daha üstün Scipion ile Juba'nın kuvvetlerine saldırmaya gittiği zaman. Onun gibi adamların talih yıldızlarına insanüstü bir güveni vardır; o, üzerlerinde düşünmektense büyük girişimlere atılmak gerektiğini söylerdi.

Pharsale savaşından sonra, kendinden önce ordusunu Asya'ya göndermiş olarak ve Hellespont boğazından bir tek gemiyle geçerken denizde Lucius Cassius ve onun on büyük savaş gemisiyle karşılaştı. Sadece onu beklemek değil, dosdoğru üzerine yol verme ve ona teslim olmayı emredecek cesaretini gösterdi; bunu başardı da! Seksen bin kişi tarafından savunulan korkunç Alexia (Alesia, bugün Alise) kuşatmasına giriştiği zaman, tüm Gaule ülkesi onu yüz dokuz bin süvari ve dört yüz kırk bin piyadeyle saldırıp kuşatmayı kaldırmaya kalkışınca bu girişimden vazgeçmeyerek, aynı anda bunca büyük iki tehlikeyi göğüslemeyi göze alması hangi gözü pekliğin ve kendine güvenin kanıtı olmadı! Bununla birlikte dışarıdakilere karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra, çok geçmeden içeride kapalı tuttuklarına da aman diletti. Bu durum, Tigranelar kralına karşı Tigranocerta kuşatmasında Lucullus'un karşısına da çıktı; ama Lucullus'un uğraştığı düşmanların az ateşli olmasından dolayı koşullar oldukça farklıydı.

Burada Alexia kuşatmasıyla ilgili iki eşi görülmedik ve olağanüstü olayı kaydetmek istiyorum: Bunlardan biri, Sezar'a karşı topladıkları tüm kuvvetlerinin sayımını yapmış olan Gaullelüler'in büyük bir karmaşaya yer açması korkusuyla meclis toplantısında bu çokluğun önemli bir bölümünü ayırma kararı almalarıdır. Aşırı fazla sayıda olmaktan bu korkmak duyulmamış bir şeydir! Ama buna iyice dikkatli bakılırsa, oldukça doğru olabilirdir; gerek besleme zorluğundan, gerekse yönetme ve iyi düzende tutma güçlüğü için olsun bir ordunun ortalama kalabalıkta olmalı, belirli sınırlarda tutulmalıdır. Zaten, örneğin, beden itibariyle bu dev yapılı ordular hiçbir zaman dişe değer pek büyük şeyler yapmadıklarını göstermek oldukça kolay olacaktır.

Ksenophon'un Cyrus'a dedirttiği gibi, adamların sayısı değil, cesur adamların sayısı üstünlük sağlar; geri kalanı yardımdan ziyade rahatsızlık verir. Bayezit ise, tüm komutanlarının düşüncelerine karşı, savaşa girme kararını başlıca düşmanın çok sayıdaki adamının kendisine onların karışıklığa düşeceğini görme umudunu vermesine dayandırırdı. Konu üzerinde uzman ve iyi hüküm veren biri olarak on ya da on iki bin

sadık savaşçının hangi askeri durumda olursa olsun bir savaş liderinin şanını güvenceye almaya yetmesi gerektiğini söylemeyi âdet edinmişti.

Savaş uygulamasına ve öğretisine ters gibi gelen diğer husus, tüm başkaldırmış Gaule gruplarının başkanı ve komutanı atanmış Vecingentorix'in gidip kendini Alexia'ya kapatma kararına varmasıdır. Oysa, bir ülkeyi yöneten kişi, elinde tek kalan yer söz konusu olup da, burayı savunmaktan başka hiçbir şeyi umut edemiyorsa, en son kertenin dışında asla bu şekilde kendini bağlamamalı. Aksine o, ülkesinin her bölümünün isteğini yanıtlamaya muktedir olabilmek için hareketlerinde özgür kalmalıdır.

Bunda Sezar'a tekrar gelmek için, o, yakın kişisi Oppius'un tanık olduğu gibi, zamanla bir parça daha sakin ve düşünceli bir hal aldı; bunca zaferlerle elde edilmiş şanını yitirtebilecek bir tek bozgunla tehlikeye atmamalıyım düşüncesindeydi. İtalyanlar genç kişilerde gözlemlenen bu gözükara atılganlığı eleştirmek istedikleri zaman onlara "*bisogni d'honore*", yani şana büyük gereksinim duyanlar derler; bunlar bu büyük şan gereksinimi açlığı ve yoksunluğu nedeniyle bunu hangi bedele olursa olsun araştırmakta haklıdır, – ama şanı önceden yeterince elde eden kişilerin yapması gereken bu değilir. Bu şan arzusunda, diğer arzularda olduğu gibi doğru bir ılımlılık, bu iştahta bir parça doymuşluk olabilir; bir hayli kişi bu şekilde davranıyor.

O, savaşlarında basit ve doğal cesaretten başkasından yararlanmak istemeyen eski Romalılarla aynı titizliğe sahip olmaktan iyice uzaktı. Ama yine de buna şimdi bizim yapacağımızca daha fazla vicdanı katıyor ve zaferi kazanmak için hangi yol olursa olsun bunun için kabul etmiyordu. Ariovistus'a karşı sürdürdüğü savaşta, onunla görüşmelerde bulunduğu sırada Ariovistus'un bazı süvarilerinin hatası yüzünden iki ordu arasında birkaç sürtüşme çıktı. Bu çalkantı arasında, Sezar kendini düşmanlarına oranla daha güçlü bir durumda buldu; ama bu koşullarda kötü niyete başvurmakla kınanabileceği korkusuyla bundan üstünlük sağlamayı istemedi.

Onun çarpışmada kendini belli etmek için parlak renkli kıyafet giyinme alışkanlığı vardı.

Düşmanla temasta oldukları zaman askerlerinin dizginini biraz daha sıkar, onları "daha yakınında" tutardı.

Eski Grekler, bir kişiyi hiçbir işe yaramazlıkla suçlamak istedikleri zaman alışıldık bir deyimi kullanıp, onun "ne okuma, ne de yüzme" bildiğini söylerdi. Sezar da yüzme bilmenin savaşta çok yararlı olduğunu, bir hayli üstünlük sağladığını düşünürdü; eğer acele etmesi gerekirse, önüne çıkan ırmakları yüzerek geçiyordu. Zira o da büyük İskender'in yaptığı gibi yayan yol almayı seviyordu. Mısır'da canını kurtarmak için küçük bir tekneye binmek zorunda kalmıştı; ama çok sayıda kişi de bunu onunla aynı zamanda yapıp, tekne batma durumuna gelince kendini suya atmayı ve bu arada, sol eliyle özel kayıt levhalarını su üstünde tutup, düşmana kalmaması için silahlarını dişleriyle yanında sürükleyerek iki yüz adım ötedeki filosuna yüzerek ulaşmayı yeğledi. Kalbuki o sıra çoktan iyice ilerlemiş bir yaştaydı.

Hiçbir savaş lideri onun kadar askerlerine bunca güven esinmemiştir. Onun "iç savaşlar"ının başlangıcında takım komutanları kendi keselerinden bir silahşörle piyadelerin ücretlerini ödedi; en fazla gereksinimi olanları üzerine alarak yardımda bulunmak onlara çok daha kolaydı. Müteveffa bay Amiral de Chatillon, yakın geçmişteki özgün iç savaşlarımızda, ordusundaki Fransızlar'ın kendilerine katılan yabancıların ücretlerini keselerinden ödemesiyle bize benzer bir durumu gösterdi. Eski yasaların kayırması altında eski gelenekleri izleyen kişiler arasında bunca sıcak ve bunca canlı bir sevginin örneği hemen hemen hiç bulanamayacaktır.

Tutku, bizim üzerimizde akıldan çok daha canlı bir biçimde etki yapar. Bununla beraber Anibal'e karşı savaş sırasında, kentteki Romalılar'ın yüce gönüllülüğüyle verilmiş örneği izleyerek, askerler ve

komutanları kendilerine ücret verilmesini reddettiler; Marcellus'un yanında ücret alan askerlereyse "mersener" (paralı asker) deniliyordu.

Dirrachium yakınında bozguna uğratılmış olan Sezar'ın askerleri kendilerini azarlama yerine daha fazla avutmaya çalışsa da, kendiliklerinden ona cezalandırılıp eza etmesini önerdiler. Bu birliklerden bir teki Pompeius'un dört lejyonunun saldırısına tamamı oklar altında yok edilinceye kadar dört saat boyunca dayandı; bunlardan yüz otuz bin kadarı siperde ölü bulundu. Siperin giriş yerlerinden birinde komuta eden Scæva adındaki bir asker bir gözü oyulmuş, omuzu ve kalçası delinmiş ve boy kalkanı iki yüz otuz yerinden yamru yumru olmuş halde yenilmeden kaldı. Onun askerlerinden çoğu, taraf değiştirmek ya da esirlik yerine ölmeyi yeğledi. Granius Petronius Afrika'da Scipion tarafından esir edildi; Scipion onun silah arkadaşlarını öldürttükten sonra, üst düzey görevli ve dolayısıyla belirli bir mertebede oluşu dolayısıyla onun hayatını bağışladığını bildirdi. Petronius, Sezar'ın askerlerinin yaşamı kabul etmek değil, başkalarına yaşam bağışlama alışkanlığına sahip olduklarını söyleyip, hemen kendini öldürdü.

Onların sadakatlerinin sonsuz sayıda örneği vardır; meydana gelen olağanüstü bir olay nedeniyle Pompeius'a karşı Sezar'ın yanında yer almış olan kentin, Salone'nin kuşatma altındaki sakinlerinin eylemini unutmamak gerekir. Kuşatmayı Marcus Octavius yönetiyordu; kenttekiler çoğunun yaralanmış ya da ölmüş olması yüzünden takviye insan gücü yokluğuyla birlikte son derece zaruret içinde olup, tüm kölelerini azat etmişler ve savaş aletlerinde kullanılan ipleri yapmak üzere tüm kadınların saçlarını kesmek zorunda kalmışlardı – zorunlu yaşam maddelerinin kıtlığından söz etmeye gerek yok. Ve buna rağmen, yine de asla teslim olmamaya kararlıydılar. Bu kuşatma sürüp uzadıkça Octavius daha pervasız, girişiminde daha az dikkatli bir hal almıştı; diğerleri bir öğle vakti değişim havası vermek için surların üzerine kadınları ve çocukları sıraladıktan sonra kuşatmacılarının üzerine öyle bir şiddetle üşüştüler ki, çok geçmeden önce birinci, ikinci kademe delindi, sonra da üçüncü ve dördüncü muhafız birlikleri; en sonunda da tüm geri kalanlar siperlerini terk edip, gemilerine kadar püskürtüldü. Octavius'un kendisi bile, Pompeius'un bulunduğu Dirrachium'a kaçmak zorunda kaldı. Kuşatma altındakilerin kuşatanları yendiği, savaş alanının hâkimi haline geldiği, bir huruç hareketinin bir savaş sonunda tam ve bütün bir zafere çıktığı gördüğüm bu günün anısından başka bir örneğe sahip değilim.

Otuz Beşinçi Bölüm

Üç İyi Eş Üzerine

Herkesin bildiği gibi ve özellikle de evliliğin görevleriyle ilgili şeylerde nicelikler yoktur. Çünkü buradaki, gerçekten de, bir kadının istencinin içinde uzun zaman saf kalabilmekte sıkıntılı olduğu bunca dikenli koşullarla dolu bir sözleşmedir. Burada erkeklerin durumu bir parça daha iyi olsa da, peşinen yapacakları çok fazla şey vardır.

İyi bir evliliğin mihenk taşı, gerçek kanıtı, sürekli olarak tatlı, dürüst ve hoş olmak koşuluyla bu birlikteliğin süresidir. Çağımızda kadın eşler kocalarına iyi hizmetlerinin sergilemesini ve sevgilerinin tutkusunu daha gönülden yapıyor – koca ortadan kalktığı zaman. Onlar o sırada en azından iyi niyetlerinin bir göstergesini vermeye çalışıyor. Geç kalmış, hatta yersiz bir gösteriş. Bu surette daha doğrusu ancak ölüleri sevdiklerini ispatlıyorlar. Yaşam çalkantıyla doludur; ölüm, aşk ve incelik… Babaların sevgilerini çocuklarından sakladıkları gibi, kadınlar da haysiyetli ve saygı değer bir tutumu muhafaza etmek için kocalarına karşı sevgilerini memnunlukla saklıyor. Bu gizlemeden hoşlanmıyorum. Kadınlar istedikleri kadar saçlarını yolup, yüzlerini tırmalısın, daha sonra ben bir oda hizmetçisinin ya da bir yazmanın kulağına fısıldayıp sorarım: "Nasıldı bunlar, birlikte nasıl yaşadılar?" Şu güzel söz her zaman hatırımdadır: "*jactantius mœrent, quœ minus dolent*." ["Az kederi olanlar, en fazla gösterişli ağlar." (Tacitius, *Annales*, II, LXXVII)]. Onların yaşayanlar için somurtma biçimi tiksinti verici, ölüler içinse önemsizdir. Sonradan gülmelere seve seve izin verilebilecektir; yeter ki yaşam sırasında bunlardan olsun. Yaşadığım sırada yüzüme tükürecek kişinin, artık yaşamda olmadığımda ayaklarımı yalamaya gelmesinde öfke uyandıran bir şeyler yok mu? Eğer bir kocaya ağlamakta bir parça onur varsa, sadece kocalarına gülen, içeride olduğu gibi dışarıda da, yaşamı süresince gözyaşı döken, öldükten sonra gülümseyen kadınlara aittir bu. O halde, bu buğulanmış gözlere, acındıran bu sese güvenmeyin; daha iyisi, büyük tül peçelerin altında şu baş duruşuna, şu tene, şu tombul yanaklara bakın. Çünkü kadın bu ayrıntılarla açık seçik konuşur. Bunda sadece gittikçe düzelen yalan söylemeyi bilemeyecek sağlığın payı azdır. Bu protokol düşkünü tavır geçmişi gelecek kadar ilgilendirmez; bir bakiye ödemesinden daha fazla bir kazançtır bu. Çocukluğumda bir hükümdarın hâlâ hayatta olan dul eşi, çok güzel ve çok namuslu bir hanım, dulluğun kurallarının izin verdiklerinden bilmem hangisinin daha fazlası giyim kuşamda bulunmuyordu. Ve bundan dolayı kendisini kınayanlara, "Artık yeni dostluklar aramadığımdan ve tekrar evlenmeye niyetim olmadığındandır bu" yanıtını veriyordu.

Alışkanlıklarla tamamen uyumsuz olmamak için, burada kocalarının ölümünü çevrelemek için iyiliklerini ve sevgilerini bunca gösteren üç kadından söz etmeyi seçtim. Ama buradakiler tutkunun yaşama son vermeye vardığı bir parça değişik örneklerdir.

Genç Pline'in İtalya'daki evinin pek uzağında olmayan bir yerde edep yerlerinde kendini göstermiş olan yaraların korkunç acı verdiği bir komşusu vardı. Onun uzun zamandır acı çektiğini gören karısı, herhangi birinden beklediğinden daha içtenlikle hastalığının durumunu söyleyebilmek için kendisini yakından ve özgürce incelemeye izin vermesini diledi. Kadın, bu izni aldıktan ve dikkatlice inceledikten sonra onun iyileşebilmesinin imkânsız olduğunu, bundan tüm bekleyebileceğinin pek uzun zaman acılı ve sıkıntılı bir yaşam sürdürmek olduğunu anladı. Böylece adama kökten ve en güvenilir bir ilaç olarak kendini öldürmesini tavsiye etti. Ve onu bu sert eylem için biraz zayıf bulduğundan dolayı da, "Sürüp giden ağrılarının beni daha az etkilediğini sanma, sevgilim; bundan kurtulman için sana önerdiğim ilacı kendim de kullanacağım. Hastalığında yaptığım gibi iyileşmende de yanında olmayı istiyorum. Korkularını unut ve bizi sıkıntılardan kurtaracak bu geçişte sadece zevk duyacağımızı düşün; birlikte giderken mutlu olacağız" dedi. Kadın bunu deyip, kocasının cesaretini pekiştirdikten sonra evlerinin denizin tam içine açılan bir penceresinden kendilerini atmalarına karar verdi. Ve tüm yaşamı boyunca kocasını sardığı bu

yüce ve dürüst sevgiyi sonuna kadar korumak için, üstelik de onun kollarının arasında ölmeyi istedi. Ama kararlarının bozulmasından, sıkıca sarılışlarının düşmeyle korku yüzünden gevşemesinden çekinerek kendini kocasına bedenlerinin ortasından bağlattı ve bu şekilde kocasının dirliği için yaşamı terk etti.

Söz konusu bu eş basit bir düzeydendi. Ve bu türden kişilerin arasında, olağanüstü nitelikte bir eyleme rastlamak pek ender değildir;

extrema per illos

Justitia excedens terris vestigia fecit.

"Adalet, yeryüzünü terk etmeden önce

son adımlarını onların yanında attı." (Virgilius, *Georgiques*, II, 473)

Sözünü edeceğim diğer ikisi soylu ve zengin düzeydendir – erdem örneklerinin daha nadir olduğu yerden.

Eski konsül Cecinna Pætus'un karısı Arria, Neron zamanında erdemiyle çok ünlü olan Thrasea Pætus'un karısı bir başka Arria'nın annesi olup, bu damatlık yüzünden Fannia'nın da anneannesiydi (adamlarla kadınların adlarının ve kaderlerinin benzerliği birçok kişiyi yanılgıya düşürür). Cecinne Pætus, yanında yer aldığı Scribonianus'un yenilgisinden sonra İmparator Claudius'un adamlarına esir düşünce, karısı Arria onu Roma'ya götürenlerden kendisinin daha az masrafa neden olacağını, kocasının hizmetinde gereksinim duyacağı çok sayıda kişi yerine oda, mutfak ve tüm öteki türden hizmetlerle meşgul olarak kendilerine daha az kaygı yaratacağını söyleyip gemiye alınmak için yalvardı. Ama adamlar bunu reddetti. O zaman, kadın hemen oracıkta kiraladığı bir balıkçı teknesiyle Slovanya'dan itibaren kocasını takip etti. Roma'ya vardıkları zaman, bir gün imparatorun huzurunda, Scribonianus'un dul karısı Junia kaderlerinin benzemesi dolayısıyla yanına içtenlikle yaklaşınca Aria onu kabaca iterek, "Scribonianus yanında öldürüldüğü, sen hâlâ yaşadığın halde ben seninle konuşayım, seni dinleyeyim ha?" Bu sözler, başka belirtilerle birlikte, akrabalarına onun kocasının elim kaderine dayanamadığı için intihar etmeyi tasarladığını anlattı. Ve damadı Thrasea ona, "Ne yani? Eğer benim kaderim de Cecinna'nınkine benzer olsaydı, kızınız olan karımın da aynısını yapmasını ister miydiniz?" diyerek yaşamına son vermemesi için yalvardı. "Nasıl ister miydim yani?" diye yanıtladı Arria, "Evet, evet isterdim bunu; eğer bunca uzun zaman ve benim kocamla olduğum kadar seninle güzel bir uyum içinde yaşamışsa." Bu sözler onun için duyulan endişeyi artırıyor, davranışını daha yakından gözetim altında tutturuyordu. Arria, bir gün kendisini gözetim altında tutanlara, "Ne yaparsanız yapın, beni daha kötü öldürtebilirsiniz; ama ölmekten alıkoyamayacaksınız." Ve üzerinde bulunduğu sandalyeden sertçe ileriye atılıp, en yakındaki duvara başı önde kendini attı; darbenin etkisiyle yere baygın ve ağır yaralanmış bir halde boylu boyunca düştü. Onu bir hayli güçlükle kendine getirmelerinden sonra kadın şöyle konuştu: "Size kesinlikle söylemiştim, rahat bir biçimde kendimi öldürmemi reddederseniz pek sıkıntılı olsa da başka bir yolunu bulacağım." Ve işte bunca hayranlık uyandırıcı cesaretin nasıl sonuçlandığı. Kocası Pætus, imparatorun acımasızlığıyla onu zorlamasına rağmen ölüme gitmekte yeterli cesarete sahip olamadığından, kadın önce bu yönde kendine verilen akıllardan ve yüreklendirmelerden yararlanıp, günün birinde üzerinde bulundurduğu hançeri eline alıp cesaretinin sonucunu, "Böyle yap, Pætus!" diye dile getirdi ve aynı anda da göğsüne ölümcül bir darbe indirdi. Yarasından çekip çıkardığı hançeri ölürken ona şu soylu, yüce gönüllü ve ölümsüz sözlerle gösterdi: "*Pæte, non dolet*." ["Pætus, hiç acıtmıyor bu." (Genç Pline, *Mektuplar*, III, XVI)]. Kadının ancak pek derin anlama sahip şu üç sözcüğü söylemeye vakti oldu: "Bak, Pætus, bu acıtmıyor",

Caste suo gladium cum traderet Arria Pæto,

Quem de visceribus traxerat ipsa suis:

Si qua fides, vulnus quod feci, non dolet, inquit;

Sed quod tu facies, id mihi, Pæte, dolet.

"İffetli Aria, karnından çekip çıkardığı hançeri sevgili Pætus'una

göstererirken, "İnan bana" dedi, "kendime indirdiğim darbe benim canımı hiç acıtmadı; senin kendine vuracağın darbeyse canımı acıtıyor, Paetus." (Martial, I, XIV)

Arria'nın sözleri özgün biçimiyle çok daha canlı, hatta daha zengin bir anlamdadır. Zira aslında yaralar, kocasının ve kendi ölümü, bunda öneren ve esinleten kendisi olduğuna göre hemen hemen ona hiç acı verici olamazdı; ama bu soylu ve cesurca girişimi sadece kocasının çıkarı uğruna yerine getirdikten sonra, dahası ondan kendisini ölümde takip etme korkusunu kaldırmaya çalışarak yaşamının son eylemiyle kaygılanan da kendisidir. Paetus, kanımca bu pek pahalı ve pek değerli öğrenime gereksinim duymuş olmaktan utanç duyarak hemen aynı hançerle kendini vurdu.

Genç ve çok soylu bir Romalı hanım olan Pompeia Paulina, çok ileri yaşında bulunan Seneca'yla evlenmişti. Sevgili öğrencisi Neron, ölüme mahkûm edilişini bildirmek için zaptiyelerini Seneca'ya gönderdi. Bu, şu şekilde meydana geldi: Roma imparatorları bu çağda nitelikli bir kişiyi ölüme mahkûm ettikleri zaman, ona filan ya da falan sürede kendine uygun gelen ölüm şeklini seçmesi için, önceden işlerini düzene koymak üzere, arada sırada kızgınlıklarına göre mühletin kısalığı dolayısıyla bu olasılığı kaldırarak bazen çok kısa, bazen daha uzun bir vade tespit ederek resmi görevlileri aracılığıyla hükmü iletirlerdi. Eğer mahkûm buyruklarına direnirse, gerek kollarının ve bacaklarının damarlarını keserek olsun, gerek zehir içmeye zorlayarak olsun infaza yetenekli kişileri gönderirlerdi. Ama onurlu kişiler işi bu raddeye vardırmaz, bunun için kendi hekimlerinden ve cerrahlarından yararlanırlardı. Seneca, Neron'un zaptiyelerini sakin ve ciddi bir yüzle dinleyip, vasiyetini yazmak üzere kâğıt istedi. Bu isteği zaptiyelerin başı tarafından reddedilince, dostlarına dönerek şöyle dedi: "Mademki size borçlu olduğum şükrandan başka bir şey bırakamıyorum, en azından bende bilinecek en güzel olanı bırakıyorum; bu biçimde samimi ve gerçek dostlar şanını kazanmanız için sizden hafızanızda muhafaza etmenizi istediğim karakterimin ve yaşamımın anısıdır bu." Aynı zamanda da, kah onların üzerinde katlandıklarını gördüğü acıları tatlı sözcüklerle yatıştırıyor, kah sesini onları azarlamak için yükseltiyordu: "Felsefenin güzel ilkeleri nerede? Bunca yıldır kaderin darbelerine karşı edindiğimiz yedeklerimiz ne oldu? Neron'un acımasızlığı bizce bilinmiyor muydu? Annesini ve erkek kardeşini öldüren birisinden kendisini yetiştirmiş ve eğitmiş mürebbisini de öldürtmesinden başka ne bekleyebilirdik?" O, herkese bu şekilde hitap ettikten sonra karısına dönüp, onu sıkıca ve acısının ağırlığıyla yitirdiği tüm gücüyle kalbinin üzerine bastırarak, ondan kendine karşı olan aşkıyla bu olayı daha cesurca karşılamasını diledi. Ona, artık uslamlamalar ve söylemlerle değil, ama eylemlerle çalışmalarının edindiği meyvesini göstermenin zamanı geldiğini, ölümü sadece acısız değil, gönül ferahlığıyla bile kabul ettiğinden kuşku duymamasını söyledi. "Bu nedenledir ki, sevgilim" diyordu, "gözyaşlarınla onurunu yitirme, beni şanımdan daha fazla sevdin havasına girme; benden öğrendiklerin ve eylemlerimle acını hafiflet ve kendini avutup, kendini adadığın onurlu uğraşları yaşamının geri kalanında da sürdür." Paulina aklı bir parça başına geldikten ve cesaretinin niteliğini yüce bir sevgi atılımıyla güçlendirdikten sonra yanıt verdi: "Hayır, Seneca , bunca ağır koşullarda sizi eşlik etmeksizin bırakmayacağım; yaşamınızın erdemli örneklerinin bana iyi ölmeyi öğretmediğini düşünmenizi istemiyorum. Ve de bunu en iyi ve en soyluca, en güçlü isteğimle sizinle birlikte ne zaman yapabilirdim? Şundan emin olun; sizinle birlikte yola çıkacağım." Seneca, o zaman, karısının pek güzel ve pek gururlu kararına ne kadar minnet borçlu olduğunu değerlendirip, aynı zamanda da ölümünden sonra onu düşmanlarının merhametine ve gaddarlığına bırakma kaygısından kurtulmuş olmasıyla eşine, "Yaşamını

mutlulukla en iyi sürmene hizmet edebilecek şey üzerine sana tavsiyede bulunmuştum, Paulina. Şu halde, onur içinde ölmeyi yeğliyorsun! Buna karşı gelmeyeceğim. Ortak sonumuz için sağlamlık ve kararlılık aynı olsun; ama güzellik ve şeref senin için en yüceleridir" dedi. Bundan sonra, onların kol damarları aynı anda kesildi. Ama Seneca'nın pek sade yaşamı kadar çok ileri yaşıyla da sertleşmiş olan damarları kanı çok fazla zayıf ve ağır akıtıyordu; uyluklarındaki damarların da kesilmesini buyurdu ve neden olduğu karmaşanın karısının yüreğini burkması korkusuyla olduğu kadar, onu bu pek acıklı halde görmekten dolayı hissedeceği kederden kurtulmak için de, kendisinden pek sevgi dolu bir biçimde izin alıp, ondan yandaki bir odaya taşınmasına izin vermesini rica etti. Bu da yapıldı. Ama tüm bu kesikler onu öldürmekte hâlâ yetersizdi; Seneca, hekimi Statius Anneus'dan kenisine bir zehir verilmesini istedi. Oysa, bu da hemen hemen hiç etkili olmadı; zira uzuvlarının güçsüzlüğü ve katılığı yüzünden zehir yüreğine kadar ulaşamadı. Böylece, ona ilaveten çok sıcak bir banyo hazırlatıldı. O zaman henüz soluğu varken sonunu yakın hissederek, içinde bulunduğu durumda çok güzel konulara değinmeyi sürdürdü; yazmanları sesini duyabildikleri kadar bunları derledi. Onun bu son sözleri insanların belleğinde uzun süre ününü korumuştur (bunların bize kadar ulaşmamış olmaları korkunç can sıkıcı bir kayıptır). Seneca, son anının geldiğini hissederek kanlar içindeki banyo suyunu aldı ve "Bu suyu Jüpiter'e, kurtarıcıya adıyorum" diyerek başından aşağıya döktü. Tüm bunlardan haberdar edilen Neron, Roma'nın yüksek sosyetesine ait Paulina'nın ölümüyle kınanmaktan çekinerek ve ona karşı özel bir hıncı bulunmadığından yaralarını sardırmak üzere acele adamlar gönderdi. Bu, kadın yarı ölü ve bilinçsiz olduğundan kendisi fark etmeksizin yapıldı. O zamandan beri yaşıyorsa da, yüzünün solgunluğuyla yaralarından yaşamın nasıl akıp gittiğini göstererek, karakterinin niteliğine çok onurlu ve uygun bir biçimde oldu bu.

İşte, halkın hoşuna gitmesi için en az kendimizin uydurduğumuz öyküler kadar pek güzel ve trajik bulduğum üç gerçek öykü. Bense buna gönül veren kişilerin kitaplarda bulunan on binlerce çok güzel öyküyü aramayı akıllarına getirmemelerine hayret ediyorum; bundan daha az zahmet çekip, daha fazla keyif ve yarar alabileceklerdir. Ve tüm kısımları birbirleriyle aralarında uyarlı olan bunlardan bütün bir eser yapmak isteyebilecek kişi, madenlerin aralarında lehimlenmesi için yapıldığı gibi bir bağ kurmaktan başka bir şeye gerek duymayacaktır. O, eserin başarısının gerektirdiğine göre bunları düzenleyip çeşitlendirerek bu tarzda her türden çok sayıda olayı, aşağı yukarı Ovidius'un *Dönüşümler*'ini çeşitli bir alay masaldan birbirine iliştirip kurguladığı gibi çoğaltabilecektir.

Sözünü ettiğim son çiftte, Paulina kocasının aşkı uğruna yaşamını terk etmeyi seve seve sunuyorsa, kocasının bir zamanlar onun aşkı uğruna ölümden kendini sakınmış olmasını saptamak daha da ilgi çekicidir. Bu alışverişte büyük denge görmüyoruz. Ama Stoacıların kanılarına göre, onun yine de karısının lehine yaşamını uzatarak, onun için ölmesi kadar erdemli bir şey yapmış olduğunu düşündüğünü sanıyorum. O, Lucilius'a yazdığı mektuplarından birinde, önce kendisini Roma'da bir ateşli bir tutkunun sarmış olduğunu, onu engellemeye çalışan karısının düşüncesine rağmen kırsalda sahip olduğu bir eve gitmek için arabaya bindiğini, karısına onu saran ateşin bedensel değil yersel olduğunu söylediğini anlatır. Sonra da şöyle devam eder: "Karım sağlığım için tavsiyelerin zoruyla gitmeme izin verdi. Zira ben onun yaşamının tümüyle bana ait olduğunu biliyor, onunla meşgul olmam için, öncelikle kendimle ilgileniyorum: Beni daha sağlam ve daha kararlı kılan yaşlılığın ayrıcalığı, bu ihtiyarın içinde bana gereksinimi olan genç bir kadının bulunduğunu hatırladığım zaman siliniyor. Onu beni daha cesurca sevmeye sevk edemiyorsam da, o beni kendimi daha özenle sevmeye sevk ediyor. Gerçek sevgilere kesinlikle bir şeyler bağışlamak gerektiğidir bu; bazen de koşullar bizi aksi yöne itse bile, zahmetli de olsa yaşamı hatırlamak gerek, mademki, yaşamın kuralı iyilikten yana olan kişiler için hoşlarına gittiği kadar uzun yaşamak değil, ona borçlu oldukları kadar uzun yaşamaktır, uçmaya hazır ruhu dişlerle durdurmak gerek. Karısına ya da bir dostuna yaşamını uzatmayı istemekte yeterince değer vermeyen ve ölmeye can atan kişi fazla güçsüz ve aşırı kırılgandır; bizim olanların çıkarı gereksindirdiğinde ruhun buna karşı gelmeyi bilmesi gerekir. Dostlarımız için bazen kendimizi feda etmeliyiz ve ölmeyi

isteyecekken onlar için vazgeçmeliyiz. Birçok yüce kişinin gösterdiği gibi, başkalarını hesaba katarak yaşama doğru dönmek kalp soyluluğunun bir kanıtlamasıdır. Ve de, çok sevilen bir kişiye tatlı, hoş ve yararlı olabildiği hissediliyorsa yaşlılığın muhafaza edilmesi (ki bunda, daha büyük bir yüreklilik ve hayata karşı büyük bir küçümsemeyle birlikte yaşam süresine karşı belirli bir boşvermişlik mevcuttur) dikkat çekici bir bilgelik çizgisidir. Zaten, çok keyif verici bir ödül alınır bundan; gerçekten de karısına saygısından dolayı pek sevgili olmaktan, bundan kendince daha değerli hal almaktan çok daha tatlı hiçbir şey olur mu? Bu şekilde, Paulina sadece kendi korkusunu bana iletirken, benim korkumu da ortaya çıkardı. Ne kadar sağlamlıkta olabileceğimi gözden geçirmem bana yetmedi; aynı zamanda onun buna dayanmakta ne kadar acı çekebileceğini de ölçüp biçtim. O zaman, yaşamak zorunda kaldım; bu, bazı kereler yaşamaktansa gönlü yüceliğin kanıtlamasını yapmaktır." İşte onun mükemmel sözcükleri, aynen davranışında olduğu gibi.

Otuz Altıncı Bölüm

En Eşsiz İnsanlar Üzerine

Tanımış olduğum tüm insanlar arasında bir seçim yapmam istenseydi, sanırım bunlardan üçünü diğerlerinin üzerine koyardım.

Biri Homeros'tur. Örneğin ancak onun kadar bilgili olan Aristoteles ya da Varron değil; sanatında aynı Virgilius'un bile kıyaslanması olanaksız olduğundan. Bunun yargısını her ikisini de tanıyanlara bırakıyorum. Bense sadece birini tanığıdığım kadarıyla, ancak bakış açımı söyleyebilip, bizzat Musalar'ın dahi Romalı'dan öteye geçebileceğini sanmıyorum:

Tale facit carmen docta tesdudine, quale

Cynthius impositis temperat articulis.

"Bilgiç lirinin üzerinde mısralar terennüm eder.

Tıpkı Cythian tanrısı gibi." (Propertius, II, XXXIV, 79)

Bununla birlikte, bu hükümde, Virgilius'un başlıca Homeros'tan becerisini elde ettiğini, Homeros'un onun rehberi ve öğretmeni olduğunu unutmamak gerekirdi. Ve de İlyada'nın tek bir öğesi, şu yüce ve kutsal Eneidas'e beden ve töz vermek için yetti. Ama hepsi bu değil; onun meziyetlerine bu kişiyi bana hayranlık verici kılıp, adeta insan koşulu üzerine yerleştiren birçok başka özelliği de ekliyorum. Gerçekten de, yetkesinin dışında hiçbir şeye dayanmadan birçok tanrısal kişilik yaratan ve onları dünyaya kabul ettiren onun, kendini tanrılar arasına yerleştirmemiş olmasına sıkça hayret ettim. Kör ve yoksul olup, tüm bilimler güvenli gözlemlere dayanarak ve kurallarla donatılmış olarak kurulmadan önce yaşadığı halde bunları o kadar iyi tanımıştı ki, toplumların kuruluşunda, savaşların yönetilişinde, gerek din ve gerekse felsefe olsun yazmakta göreve atılan kişiler ondan evrensel bilginin mutlak bir öğretmeni gibi yararlanıp, kitaplarını her türlü bilginin bir ana kaynağı gibi işlediler.

Qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,

Plenius ac melius Chrysippo ac Crantore dicit.

"O, Chrysippe ile Crantor'dan kimin namuslu veya utançlı olduğunu,

kimin yararlı olup ya da olmadığını bize daha iyi ve bol bol söyler." (Horatius., *Ep*., I, II, 3)

ya da bir başkasının dediği gibi,

A quo, ceu fonte pereni,

Vatum Pyeriis labra rigantur aquis.

"Onun eserleri içinde, tükenmez bir kaynak gibi

şairlerin dudakları Permesse'in sularından içtiler."

(Ovidius, *Amor*., III, IX, 25)

ve bir başkası daha,

Adde Heliconiadum comites, quorum unus Homerus

Astra potitus.

"Oraya Musalar'ın arkadaşlarını ekleyin;

bunların arasında kıyaslanamayan Homeros yıldızlara kadar

yükseldi." (Lucretius, III, 1050)

ve bir başkası daha,

Cujúsque ex ore porfuso

Omnis posteritas latices in carmina duxit,

Amnémque in tenues ausa est deducere rivos,

Unius fœcunda bonis.

"Ondan sonra gelen tüm şairlerin şarkılarında

bollukla akan bereketli kaynak,

sonralığının küçük derelere bölünme korkusu olmayan nehir,

tek bir kişinin mülklerinin zenginliği." (Manilius, II, 8)

Olabilen en güzel eseri üreten Doğa'nın düzenine karşıdır bu; çünkü genelde eşyanın doğumu eksik olup, bunlar büyürken gelişir ve güçlenirler. O, şiiri ve öteki birçok sanatı doğumlarından itibaren olgun, kusursuz ve tamamlanmış kıldı. Bu nedenledir ki, eskil çağın kendisinden bize bıraktığı güzel tanıklıklar uyarınca, o, ozanların birincisi ve sonuncusu diye adlandırılabilir; onu taklit eden kimse olmadığı, kimsenin onu asla taklit edemediği üzere. Sözleri, Aristoteles'e göre hareket ve eylemi aynı anda sahip olmakta tektir; bir tek onlar gerçek biçimde öze sahiptir. Büyük İskender, Darius'a ait eşya arasında değerli küçük bir sandık bulunca, Homeros'un kendisine askeri işlerinde en iyi danışman ve en değerli inanç olduğunu söyleyerek bunun kişisel Homeros kitabını koymaya ayrılmasını buyurdu. Bu aynı nedenden dolayı, Anaxandridas'ın oğlu Cleomenes, savaş sanatında çok iyi öğretmen olduğu içindir ki onun Lakedemonyalılar'ın ozanı olduğunu söyler. Bu eşsiz ve yegâne ün, onun hiçbir zaman asla doyulmayan ve bıktırmayan, okuyucuların gözlerinde her zaman farklı olan ve durmaksızın kendini yenileyerek yeni çekicilikler yaratan dünyanın tek yazarı olduğunu dile getiren Plutarkhos'un yargısına kadar kaldı. Şu delidolu Alcibiades, Homeros'un bir kitabını istediği kültürlü birini bu kitaptan elinde hiç bulunmadığı için tokatladı – herhangi bir kişinin bunu en gözde kitapları arasında bulundurmadığını keşfettiği rahiplerimizden birine yapabileceği gibi. Ksenophanes, günün birinde Siraküza tiranı Hieron'a öylesine yoksul olup, iki hizmetçisini besleyebilecek hiçbir şeyi bulunmadığından yakınıyordu. "Ne yani!" diye yanıtladı onu Hieron, "Senden çok daha yoksul olan Homeros'un ölüsü bile bunların on binden fazlasını besliyor!" Panætius'un Platon'a "Filozofların Homeros'un" deyişiyle de söylemek istediği bu değil midir? Bunun ötesinde, onun şanıyla hangi şan kıyaslanabilir? İnsanların ağızlarında bunca canlı kalmış olan onun adıyla eserleri, bunca tanınmış olan ve konuşulan Truva, Helen ve savaşları – belki de hiçbir zaman vuku bulmamış! – gibisi hiç yoktur. Onun ortaya koyduğu adları üç bin yıldan fazla bir süredir hâlâ çocuklarımıza veriyoruz. Hector ile Achilles'i gerçekten kim tanımaz? Özellikle bazı aileler değil, ama halkın büyük çoğunluğu onun hayal ettiğinin içinde kökenlerini arıyor. Mehmet adının ikinci sahibi (Fatih), Türkler'in imparatoru, bizim Papa İkinci Pie'ye şöyle yazıyordu: "İtalyanlar'ın bizim Truvalılar'la ortak bir kökenimiz olduğu, benim de onlar gibi Grekler'den Hector'un öcünü alma niyetim bulunduğu beklentisiyle bana karşı dikildiklerini, bu arada onları bana karşı destekledikleri görmekten

hayrete düşüyorum." Kralların, devletlerin ve imparatorların evrenin tiyatro sahnesi görevi yaptığı bunca yüzyıllardan beri onlarla hep aynı rolleri oynaması soylu bir güldürü değil midir? Onun karanlıkta kalışı bile kendisine itibar kazandıran doğum yeri, yedi Grek kentine tartışma konusu verdi:

Smyrna, Rhodes, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenæ.

"İzmir, Rodos, Kolofon, Salamis, Chios, Argos, Atina"

(*Attika Geceleri*, II, XI.)

Benim için ikinci yüce kişilik Büyük İskender'dir. Gerçekten de, onun fetihlerine başladığı yaş, kısıtlı olanaklarla onunki gibi pek hırslı bir tasarımı gerçekleştirmesi, kendisini izleyen dünyadaki en büyük ve en savaşçı liderler nezdinde çocukluğundan beri sağladığı yetke, kaderin onu ödüllendirdiği ve çok tehlikeli, hatta gözü kara diyebileceğim tasarımlarını desteklediği olağanüstü talih,

Impellens quicquid sibi summa petenti

obstaret, gaudensque viam fecisse ruina.

"Ölçüsüz tutkusuna engel olan ne varsa tümünü yıkarak

ve kendine harabelerden bir yol yapmaktan zevk alarak."

(Lucain, I, 149)

aynı zamanda, tüm meskun topraklardan otuz üç yaşında muzaffer geçmiş ve insan doğasının tüm yapabildiğine yarım ömür içinde ulaşmış olmanın bu yüceliği, tüm bunlar sadece karşılaşılabilen meşru süreç ve mutlu bir kader gibi erdeminin de büyümesinin gerçekte insan üzeri bir şey hayal etmeksizin devamı yaşamının normal çağına kadar oldu. O, ölümünden sonra ordusundan ardılları uzun süre mülklerini ellerinde tutmuş olan sade komutanlarından dünyayı bölüşmeye dört varis bırakarak askerlerinden bunca kraliyet soyu meydana getirdi. Kişiliğinde çok sayıda mükemmel erdem vardı; adalet, ılımlılık, cömertlik, verilmiş söze sadakat, adamlarına karşı sevgi, mağluplara karşı insanlıkla doğası gerçekten de hiçbir kınamayı hak etmez gibiydi, – fakat eylemlerinden bazıları özellikle ender ve olağanüstüydü. Ama adalet kurallarını sayarak pek büyük girişimleri yönetmek mümkün değildir; onun gibi kişiler bütünüyle ve eylemlerinin en son hedefiyle yargılanmalı. Thebes'in yıkılışı, Menander ile hekim Ephestion'un, bir seferde çok sayıda Pers askerinin, bir Hint birliği askerlerinin (verilmiş söze rağmen), Cosseïenler'in küçük çocuklara kadar katli işte affedilmesi güç eylemler. Clytus'a gelince, bundaki hata öneminin ötesine ödendi; bu eylem, diğerlerindeki kadar onun doğasının iyiliğine, doğasının kendiliğinden iyiliğe dönmüş olduğuna tanıklık eder. Onun hakkında çok yerinde olarak erdemlerini Doğa'dan, kusurlarını alın yazgısından aldığı söylendi. Biraz övüngen olduğuna gelince, kendisinden kötü söz edildiğine hemen hiç dayanamıyordu; Hindistan'dayken yemliklerini, silahlarını ve gemlerini süslettirdi; tüm bunlar bana yaşına ve kaderinin şaşartıcı başarısına verilebilir gibi geliyor. Ondaki pek çok sayıdaki askeri erdem, ciddiyeti, ön görüsü, dayanıklılığı, disiplini, becerikliliği, gönlü yüceliği, kararlılığı, başarısı ölçüp biçilsin; tüm bunların içinde, Annibal'in yetkesi bize öğretmemiş bile olsaydı, o insanlar arasında birinci oldu. Ve de onun mucizeye varan kişisel ender güzellikleri ve nitelikleri ne demeli; şu başını tutuşu, bunca genç, ışıldayan ve parlak yüzdeki şu saygıdeğer ifade,

Qualis, ubi Oceani perfusus lucifer unda,

Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,

Extulit os sacrum cœlo, tenebrásque resolvit;

"Böyle pırıldar Lucifer; Venüs'ün tüm semavi ateşler arasında

sevdiği yıldız, Okyanus'un sularında yıkanmış, gecenin karanlıklarını dağıtmak için gökyüzünde ulu yüzünü kaldırmakta."

(Virgilius, *Aeneas*, VIII 589)

Buna bir de bilgisinin ve yeteneklerinin kusursuzluğunu, salt, açık, kusurlardan ve kinden azade şanının süresiyle yüceliğini, ölümünün çok sonrasına kadar resmini taşıyan madalyaların takanlara mutluluk getirdiğinin dinsel bir inanç halini alışı olgusunu ekleyelim; hangisi olursa olsun bir başka kral ya da hükümdarın kahramanlıklarını anlatan tarihçilerden çok daha fazla onun kahramanlıklarını anlatan krallar ve hükümdarlar vardır. Şimdi bile, tüm başka öyküleri küçümseyen Muhammed müritleri onun öyküsünü kabul edip, özel bir ayrıcalıkla onurlandırır. Tüm bunlar bir araya getirilirse, beni tercihimde tek defa bir an tereddüte düşüren onu Sezar'a yeğlememde haklı olduğumu kesinlikle kabul etmek gerekir. Sezar'ın kahramanlıklarında kişisel büyük bir payın ve İskender'inkilerde kaderin daha büyük karışmasının olduğu yadsınamazdır. Onlar değer kazanan çok şey yaptı; belki de, bazıları Sezar için daha büyüktür.

Bunlar dünyayı çeşitli yerlerinden tahrip eden iki sel oldu;

Et velut immissi diversis partibus ignes

Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro;

Aut ubi decursu rapido de montibus altis

Dant sonitum spumosi amnes et in æquora currunt,

Quisque suum populatus iter.

"Sanki bir çıtırdayan çalılılarla ve defne ağaçlarıyla kaplı

kurumuş bir ormanın çeşitli yerlerinden zincirlerinden boşanmış iki yangın ya da sanki patırtılarla dağların yükeklerinden düşüp,

ovada geçtiği yerdeki her şeyi yıkıp yokettikten sonra

akan köpüklü seller." (Virgilius, *Aeneas*, XII, 521)

Ama Sezar daha hırslı olmakla birlikte, hırsı yüzünden ülkesini mahva sürükledi ve dünyada çok sayıda felakete yol açtı; her şey iyice ölçülünce, İskender'den yana olmaktan başka türlü yapamazdım.

Üçüncü kişi, kanımca hepsinden en üstün olanı Epaminondas'dır.

O, ötekiler kadar şana kavuşmuş olmaktan uzaktır; ama burada şan, belirleyici bir öğe değildir. Kararlılık ve yiğitlik içinse, ama tutkunun değil, iyi yapılı bir ruhun içine kök saldıran bilgelik ve aklın bilediklerinden hayal edilebilenden fazlasına sahipti. Kanımca, değerinin kanıtlarını İskender'in bizzat kendisi, hatta Sezar kadar verdi. Onun savaş kahramanlıkları ne çok sayıda, ne de pek dikkat çekici olduysa da, tüm koşulları içinde yine de pek önemli ve kesin olmakla değerlendirilmelidir; bunlar bir o kadar da cesaret ve askerlik sanatı gösterir. Grekler, ona "aralarında birinci" ve "Grekler'in başı" olmakla şu tartışılmaz onuru verdi; bu, aynı zamanda "dünyanın başta geleni" değil midir? Bilgisine ve yeteneklerine gelince, bugün hâlâ şu "hiç kimse bu kadar bilip, kendinden pek az söz etti" diyen eski yargı dile getirilebilir. O, aslında Pisagorcu okuldandı; hiç kimse kalabalık önünde asla ondan iyi konuşmadı; mükemmel ve çok inandırıcı bir hatipti.

Doğasına ve ahlâkına gelince, kamu işlerine o zamana kadar katılmış tüm kişilerin çok uzağına aştı. Çünkü o, her şeyden önce ölçüye vurulan kişinin olması gerektiği, ne olduğumuzu gerçek şekilde belirleyen, benim de bütünüyle alınmış kadar önem verdiğim bu alanda hiçbir filozofun, hatta Sokrates'in bile gerisinde kalmaz.

Sözünü ettiğim bu kişide namusluluk kişisel, baskın, tek tip ve bozulmaz bir niteliktir; buna oranla, İskender'deki alt düzeyde, belirsiz, değişken, zayıf ve rastalantısal gibi görünür.

Antik çağda tüm öteki büyük komutanlar küçük ayrıntılarla inceleyerek, her birinde onu ünlü kılan belirli bir niteliğe değer biçildi. Ama sadece bu kişide tam ve bütün, sabit olan, kamusal ya da özel, barış ya da savaş zamanındaki gibi insan yaşamının tüm durumları içinde hiçbir arzulanacak şey bırakmayan, şanlı bir biçimde yaşamanın ya da ölmenin söz konusu olduğu bir erdem bulunur. Bu kadar saygı ve sevgiyle baktığım ne bir insan doğası, ne de kaderi biliyorum. Direncinde zayıf kaldığı iyice doğrudur; en iyi dostlarının tasvir ettiği şekliyle bunu bir bakıma aşırı buluyorum. Ve yine de soylu ve tamamıyla hayranlığa layık bu tarzda davranışı kendime göre, hatta basitçe onda aldığı şekliyle biraz güç izlenir buluyorum. Ona eğer bunca gururlu ve hayranlık verici bir amaç, bunca derin ve evrensel bir bilimler bilgisi atfediliyorsa bir tek Scipion Æmylian onunla başa baş gidebilirdi diye kuşkulanıyorum. Ah! Plutarkhos'un eserinde en soylulardan olan bu iki yaşamı, herkesin kanısına göre biri Grekler'in başı, öteki Romalılar'ın bu iki kişinin yaşamlarını bizden alarak zaman ne kadar hayal kırıklığıma neden oldu! Ne konu, ne emekçi (Plutarkhos)! Aziz olmayan, ama denildiği gibi uygarlaşmış ve normale uygun yaşam biçimli, orta sınıf düzeyinde "zarif adam" söz konusu edildiğinde, bildiğim kadarıyla, hayatta olanlar arasında sürdürülebilen, nitelikliler tarafından yükseltilmiş, her şeyi iyice ölçülüp biçilmiş yaşam benim için Alcibiades'dir. Ama Epaminondas konusunda ve en üst düzey bir nitelik örneği gibi onun düşünüş biçimlerinden bazılarını burada eklemeyi isterim.

O, yaşamında sahip olduğu en tatlı mutluluğun, babasına ve annesine Leuctres zaferiyle vermiş olduğu keyif olduğunu belirtir. Bu kadar şanlı bir eylemden sonra anne ve babasının hoşnutluğunu pek haklı ve eksiksiz olan kendisininkine yeğlemesi onlara çok daha onur vermesidir.

Ülkesine yeniden özgürlük sağlamak için bile, bu işte herhangi bir sorumluluğu olup olmadığını bilmeksizin bir kişiyi öldürmenin mümkün olmadığı düşüncesindiydi. Bunun içindir ki, Thebes'in kurtarılması için yoldaşı Pelopidas'ın girişimi konusunda pek çekimser oldu. Bir savaşta karşı taraftan olan bir dosta saldırmadan kaçınılması, aksine onun sakınılması gerektiğini düşünüyordu.

Düşmanlar konusunda insanlığı, örneğin Baeotienler'e, onu şüpheli kıldı; Mora girişini Corinthe yakınında savunmaya kalkışmış olan Lakedemonyalar'ı geçidi açmaya hayranlık verici biçimde zorladıktan sonra ezmek üzere çok fazla kovalamaya çalışmadan onları aşmakla yetindi ve bunun için başkomutan işlevlerinden azledildi. Bu, sonradan onun onuru, kendisini işlevlerine tekrar kaynaştıran, kendi şanlarının ve selametlerinin ne derecede ona bağlı olduğunu kabul eden Bæotienler'in utancı oldu. Zafer onu her yerde gölgesi gibi takip ederdi; ülkesinin refahıyla gelişmesi ondan doğduğu gibi onunla birlikte öldü.

Otuz Yedinci Bölüm

Çocukların Babalarıyla Benzerliği Üzerine

Bunca çeşitli denemenin birleştirilişi şu şekilde oluyor: Aşırı tatlı bir başıboşluk beni yönelttiği zaman ve asla evimin dışında olmadan ancak buna el atıyorum. Şu halde, koşullar beni aylarca başka yerlerde tuttuğuna göre bir araya getirme çeşitli bekleyiş ve aralarla kaleme alındı. Bununla birlikte, çıkarmak için değil de sadece çeşitlendirmek için birkaç sözcüğün dışında olabilmesi koşuluyla ilk fikirlerimi ikincilerle düzeltmiyorum. Doğamın evrimini sunmayı, her parçanın başlangıçtan gelen haliyle görülebilmesini istiyorum. Daha erken başlamış olsaydım, değişimlerimin gerçekleşme tarzını gözlemlemekten zevk almış olurdum. Diktem altında bana bunları yazma hizmeti veren bir uşak keyfince birçok seçilmiş parçayı benden çalarak güzel bir ganimet biriktirdiğini sandı. Onun bundan benim kaybettiğimden daha fazla yarar sağlayamayacağını düşünerek teselli oluyorum.

Denemeler'i yazmaya başladığımdan beri yedi ya da sekiz yaş ihtiyarladım. Bu arada yeni şeyler de kazandım. Yıllarla birlikte türlü sancılarla tanıştım; ticaret ve bununla uzun süre içli dışlı olma bu tarzda birkaç meyve üretmeden hemen hemen hiç geçmez. Kafasına uzun süre musallat olanların edinmeye mecbur oldukları çok sayıdaki armağan, aralarından bana kabulü daha kolay olan birini seçebilirdi; zira çocukluğumdan beri en fazla dehşete düştüğüm birini bana armağan etmeyebilirlerdi. İhtiyarlığın tüm can sıkıcı olayları arasında, kesinlikle en fazla korktuğumdu bu. Benim katımda fazlaca ileri gittiğimi, pek uzun bir yol sonunda karşılaşmaktan geri kalamadığım kötü bir rastlantıyı pek sıkça düşünmüştüm. İyice hissediyor ve yola çıkma zamanının geldiğini, bir uzvu kesmek zorunda olduklarında cerrahların kuralına göre "sağ ve salim"ken yaşamı kesmenin gerektiğini, doğanın yaşamı zamanında geriye vermeyen kişiye tefeci faizleri ödettirdiğini gönüllü olarak bildiriyorum. Ama bunlar beyhude itiraflardır. Bu durumda oluşum on sekiz ay ya da yaklaşık bu kadar olduğuna ve şimdiden buna uyum sağlamayı öğrendiğime göre o derece yola çıkmaya hazır olmam gerekiyordu. Şimdiden bu sancılı duruma kendimi hazırlamaya başlıyorum; bunun için kendimi avutmak ve umut etmek için bazı şeyler buluyorum. İnsanlar bir şey yapacak durumda olmayan yoksul varlıklarına, pek zahmetli de olsa o kadar bağlıdır ki, bunu ancak muhafaza etmek için kabul eder.

Mæcenas'a kulak verin:

Debilem facito manu,

Debilem pede, coxa,

Lubricos quate dentes:

Vita dum superest bene est.

"Çolak, damla marazlı, kesik bacaklı olayım,

sallanan dişlerim sökülsün,

yeter ki yaşam bende kalsın,

hoşnutum."

(Seneca tarafından muhafaza etilen Mecene'in dizesi, *Ep*., CI)

Timurlenk, bildiği tüm cüzzamlılara karşı, kendilerine pek acılı gelen bir yaşamdan kurtarmak için onları ölüme gönderterek – o, böyle diyordu – aptalca bir insanlık gereği gizlediği korkunç bir

acımasızlık yapıyordu. Bunların arasında tümden yok olmaktansa yine de üç kez cüzamlı olmayı yeğlemeyecek yoktu.

Stoacı Anthistenes çok hasta olduğunda, "Bu ağrılardan beni kim kurtaracak?" diye haykırıyordu. Onu görmeye gelmiş olan Diogenes, bir bıçak uzatıp, "İstersen, bu hemen yapar" dedi. Öteki yanıtladı: "Ben yaşamdan değil, ağrılardan söz ediyorum!"

Sadece ruhumuza ulaşan ağrılar beni çoğu kişiye olduğundan çok daha az etkiler. Kısmen onların hakkındaki yargıma bağlıdır bu; zira insanlar birçok şeyi korkunç sayar ve hatta yaşamı pahasına kaçınılması zorunlu olan bunlar bana aşağı yukarı ilgisiz gelir. Ama bu, beni doğrudan ilgilendirmeyen kötülüklere karşı biraz ilgisiz ve duygusuz olma tarzıma bağlıdır – doğamın en iyi öğelerinden biri saydığım varoluş tarzıdır bu. Ama doğrudan gerçek ve bedensel acıları şiddetli bir şekilde hissederim. Ve bununla birlikte, Tanrı'nın bana ömrümün büyük kısmında bağışladığı şu uzun ve iyi sağlık, dinginlik sayesinde yumuşamış zayıf ve nazik görüşle bir zamanlar önceden gördüğüm gibi, bunları hayalimde pek dayanılmaz tasarlamıştım; aslında, onlardan bana neden oldukları ağrıdan daha fazla korkuyordum. Bu ise, ruhumuzun yetileri içinde sadece inancımı pekiştirdi; onları kullanma biçimimizden dolayı yaşamımıza hizmet etmekten çok yaşamımızın huzurunu bozuyorlar.

Tüm hastalıkların en beterinin, en anisinin, en ağrılısının ve en onulmazının kıskacındayım. Daha şimdiden hayli uzun ve zahmetli beş ya da altı kriz geçirdim; ama yine de, ya böbürleniyorum ya da ruhun ölüm korkusundan boşalmış olduğu, tıbbın kulaklarımıza indirdiği tetikte oluş, peşin teşhis ve sonuçlardan boşalmış olduğu bu orta halli direnme hâlâ mevcut. Ağrı gerçeği bizzat pek keskin, pek korkunç ve dayanılması güç değil, ki duyguları temkinli bir adam büyük öfke ve umutsuzluk içinde onu kesinlikle yok edebilsin. Kendiliğimden yapamamış olduğumu kusursuzca yapacak sancılarımdan en azından bu kazancı sağladım. Zir, ağrı bana saldırıp, beni bezdirdikçe ölüm benim için daha az korkulur olacak. Bunu şimdiden kazandım; yaşamda olduğum için sadece yaşamda kalmayı. Hatta ağrılar bu güzel antlaşmayı bozup da sonunda Tanrı'nın isteğiyle şiddetleri gücüme muzaffer gelirse beni ancak ölümü sevmenin ve arzulamanın daha az kötü olmadığı şu öteki uca iter!

Summum nec metuas diem, nec optes.[10]

"Son gününüzde ne korku, ne de arzu duyun." (Martial, X, XLVII, 13)

Korkulması gereken iki tutkudur; ama biri çaresini ötekinden çok daha iyi hazır tutuyor.

Sonuçta, hastalık karşısında pek titizlikle ve sıkıca itidalini bozmamayı, ona küçümseyen ve sakin bir tutumla katlanmayı dayatan bu kuralı her zaman hayli iddialı buldum. Sadece olguların gerçek özüyle uğraşan felsefe neden zamanını dış görüntülerle kaybetsin ki? Bu özeni hareketlerimizi büyük mesele yapan oyunculara ve güzel söz söyleme (retorik) uzmanlarına bıraksın! Eğer ne yürekten, ne de içten geliyorsa felsefe ağrıya seslenme korkaklığına izin vermeyi göze alsın ve bu istemli yakarışları doğanın bizim erimimizin dışında tuttuğu inleme, hıçkırık, çarpıntı ve solgunluk tarzına dayandırsın. Yeter ki yürek korkusuz, sözler umutsuzluktan azade, felsefe hoşnut olsun! Kolumuzu burkmanın ne önemi var, yeter ki düşüncelerimizi burkmayalım! Felsefe bizi başkaları için değil, kendimiz için yetiştirir; olmak için ve görüntü vermek için değil. O, zekâmızı yönetmekle sınırlı kalsın, eğitmek görevine koyulsun. Krizlerde, felsefe öyle yapsın ki ruh bununla birlikte kendini tanıyabilsin, alçakça ayaklarına kapanmak değil acıyla savaşarak ve acının saldırılarına göğüs gererek alışıldık yürüyüşünü sürdürebilsin; yenik ve devrik değil, savaşla coşmuş ve kızışmış, biriyle konuşabilme ve başka uğraşlarla – belirli bir ölçüde - meşgul olabilme yetisinde bulunsun. Bu kadar zor koşullarda, bizden bunca yapmacıklı bir tavır almayı istemek merhametsizliktir. Eğer oyunun hâkimiysek, yüzümüzün asık olması pek önemli değildir. Eğer beden

yakararak rahatlıyorsa, varsın yapsın! Eğer çırpınma ona uygun geliyorsa, dönsün ve yeniden dönsün, hoşuna gittiğince didinsin; eğer en şiddetli çığlıklar atarak ağrı ona buharlaşır gibi geliyorsa (bazı hekimlerin hamile kadınlarda bunun doğurmaya yardım ettiğini söylemeleri gibi) ya da bu ağrısını biraz yatıştırıyorsa, bağırsın o zaman! Bu sese kendini duyurmasını tavsiye etmeyelim, ama ona bunu yapmaya izin verelim. Epikuros, acılar içindeki bilgesine sadece bağırma izni vermez, bunu ona tavsiye eder. "*Pugilas etiam, quum feriunt in jactandis cæstibus, ingemiscunt, quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior*." ["Güreşçiler de rakiplerine vurarak ve zırhlı eldiveni sallayarak inler; çünkü sesin çabası altında tüm beden katılaşıp, darbe daha bir güçlü indirilir." (Cicero, *Tusculanes*, II, XXIII)]. Kendimize bu yersiz kurallarla işkence etmeden, ağrıyla yeterince işkence görüyoruz. Bunu bu hastalığın şokları ve saldırıları altında çılgınca debelendiği görülen kişileri hoş görmek için söylüyorum; zira ben bu hastalığa buraya kadar en iyi bir tavırla dayanıp, avaz avaz bağırmaksızın inlemekle yetindim. Bu, edepli bir görüntüyü korumak için zahmete girmemden değil; zira bunun benim için pek önemi yok. Hastalığın benden tüm beklediğine uyuyorum; ama ya ağrılarım pek dayanılmaz olmadığından ya da ölümlülerin geneline nazaran ağrılarımı daha sarsılmazlıkla taşıdığımdan. Keskin ağrılar bedenimi baştan başa geçtiği zaman sızlanıyorum, perişan oluyorum; ama şu kişi gibi umutsuzluğa düşmüyorum;

Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus

Resonando mutlum flebiles voces refert.

"Bunlar, onun ağlamaklı sızlanışlarıyla çınlayan iç çekmeler,

feryatlar, iniltiler, yakarışlardır." (Atticus'un Philoctete'inden Ciceron tarafından dile getirilmiş dizeler, *De finibus*, II, XXIX; *Tuscalanes*, II, XIV)

Hastalığımın en güçlü anında acıyı çekip, hep diğer zamanlara göre aynı sağlıkla konuşma, düşünme, yanıt verme yetisinde olduğumu gördüm; ama ağrı beni rahatsız ve tedirgin ettiğinden aynı metaneti gösteremiyorum. İyice yenik düştüğüm sanılıp da çevremde toplananlar benimle uğraşırken, sıkça gücümü topluyor, bunu kendiliğimden durumumdan en uzak konular üzerine yöneltiyorum. Her şeye ani bir çabayla ulaşıyorum; ama bunun devam etmemesi koşuluyla.

Ah! Niye rüyasında bir kızla yattığını görürken "taşlar"ından çarşafların arasında kurtulduğunun farkına varan şu hayalci Cicero gibi yapma yetisine sahip değilim! Benimkiler aksine beni özellikle kızlardan uzaklaştırıyor!

Bu çok şiddetli ağrıların aralarında idrar kanallarım sakinleşip beni kemirmeye ara verdiklerinde birden alışılmış halime yeniden dönüyorum; kuşkusuz benzer olaylara hazırlanma kaygısına bağlı olan, duygusal ve bedenden gelen uyarılarla ruhumun coşkululuğu dışında,

laborum

Nulla mihi nova nunc facies inopináque surgit;

Omnia præcepi atque anımo mecum ante peregi.

"Bundan böyle benim için sadece yeni

ve beklenmedik ağrılar var; hepsini tahmin ettim

ve hayalimde hepsini önceden adım adım geçtim."

(Virgilius, *Aeneas*, VI, 103)

Bir çırak için bir parça aşırı sertlikte etkilendim yine de; değişiklik oldukça ani ve iyice zahmetli oldu; çok dingin ve çok mutlu bir yaşamdan, birdenbire hayal edilebilecek en acılı ve en zahmetli yaşama düştüm. Zira bu, kendiliğinden çoktan ağır bir hastalık oluşunun ötesinde, bende alışılmıştan daha şiddetli ve daha güç bir biçimde başladı. Krizler beni o kadar sıkça tutuyor ki, artık hemen hemen hiç sağlıklı değilim. Bununla beraber, şimdiye kadar aklımı sebatımı eklemek üzere dengeli bir durumda tuttum; daha doğrusu, kafalarında hastalığın ham hayallerine kendilerini adayan ne ateşi, ne de hastalığı bulunan binbir kişinin yaşamından daha iyi koşullarda buluyorum.

Görünüşe dayanan kanıdan kaynağını alan bir tür ince alçakgönüllülük vardır ki, o da şudur: Birçok şey üzerinde cahilliğimizi kabul edip, bilgimizin yollarını ve nedenlerini bulmaya ulaşamadığı doğanın eserleri içinde nitelikler ve varoluş biçimleri olduğunu itiraf etmek için yeterince dürüst olduğumuz zaman, bu doğru ve akıllıca bildirimde aynı zamanda anladığımızı öne sürdüğümüz şeyler konusunda bize inanılmasını elde etme umudu vardır. Bize yabancı olan mucizeler ve zorlukları araştırmakta pek uzağa gitmek neye yarar? Bana öyle geliyor ki, her gün gördüğümüz olaylar arasında pek garip ve pek anlaşılmaz şeyler bulunup, bunlar mucizelerin tüm karanlığını uzağından aşıyor. Hasıl olduğumuz şu bir damla döl sadece bedensel biçimde değil, ama düşünme ve eğilimler biçimlerinde de babalarımızla benzerlikler içermesi ne harika! Bu bir damla suda, bunca sonsuz sayıda biçimi nereye yerleştiriliyor?

Ve bu biçimler benzerlikleri nasıl pek gelişigüzel ve pek kuralsız iletebiliyor da, torunun torunu dedenin babasına anasına, yeğen amcaya benzeyecektir? Roma’da Lepidus ailesi fertleri aynı göz kıkırdakla kaplı, ama birbirlerinin peşi sıra değil de aralıklarla doğdu. Thebes’de fertlerinin annelerinin karnından kaynaklanan bir mızrak ucu işaretini taşıdığı bir aile vardı; bu işareti belirgin olmayan kişi gayrimeşru addedilirdi. Aristoteles, kadınların ortaklaşa olduğu bir ahalide, çocukların babalarının benzerlik oranıyla saptandığını söyler.

Bu "taş hastalığı"na yatkınlığımı babama borçlu olduğuma inanmak lazım; zira o da idrar kesesinde bulunan koca bir böbrek taşı yüzünden öldü. Babam altmış altı yaşına kadar hastalığının farkına varmadı ve bundan önce de ne böbreklerinde, ne böğründe, ne de başka taraflarında baştan gelen hiçbir rahatsızlık ya da belirti hissetmişti; o zamana kadar, hastalıklara pek az yakalanarak mutlu, sağlıklı yaşamıştı ve hastalığa tutulunca da, ömrünü yedi yıl daha çok ağrılı bir biçimde sürdürdü. Ben onun hastalığından yirmi beş yıl önce, yaşamının en iyi bölümü sürecinde üçüncü çocuğu olarak doğdum. Şu halde bu zaman süresince bu marazın yatkınlığı gizlice nerede yuvalanabilirdi? Ve o sırada kendini bekleyen hastalıktan pek uzakken, tözünün beni hasıl eden pek küçük bir parçası bunca güçlü bir belirtiyi nasıl taşıyabiliyordu? Bu belirti o zaman nasıl pek iyi saklanmıştı ki, ancak kırk beş yıl sonra ve tek bu günde hepsi bir anadan bunca erkek ve kız kardeş arasında ben etkisini duymaya başladım? Beni bu vasiyetin iletiliş biçimi konusunda aydınlatacak kişinin başka herhangi bir mucize üzerine her söyleyeceğine inanacağım… yeter ki, her zaman yapıldığı gibi, bana çok daha akıl almaz ve olayın kendisi kadar kabul edilmesi zor bir açıklama sunulmasın!

Hekimler, pervasızlığımı bir parça affetsin; kısmete bağlı damla damla akıtmaya duyduğum tiksinti ve bilimleri hakkında beslediğim küçümsemedendir bu. Sanatlarına karşı soğukluğum soya çekimime bağlıdır. Babam yetmiş dört, büyükbabam altmış dokuz, büyükbabamın babası yaklaşık seksen yıl yaşadı ve hiçbiri ilaca asla el sürmemişti. Onlar için, sıradan kullanımdan çıkan her şey bir uyuşturucu madde yerine geçerdi. Tıp, örneklerden ve deneyimlerden oluşuyor; benim kanaatimde bu şekildedir. Ve buradaki iyice açık ve inandırıcı bir deneyim değil midir? Hekimlerin nüfus kayıtlarında aynı yuvada, aynı çatı altında doğmuş, büyümüş ve onların kurallarına tamamen uyarak pek uzun süre yaşayıp da ölmüş üç kişi bulup bulamayacaklarını bilmiyorum. Onların bu konuda kesinlikle bana katılmaları gerekir; akıl

değilse bile, en azından talih benden yanadır. Oysa, hekimlerde talih akıldan daha fazla öneme sahiptir. Ve onlar, şimdi içinde olduğum noktada beni kendi lehlerine bir örnek olarak almasın; bu durumu kötüye kullanmak olacaktır. Aslında, bende kesilip dursalar bile ailevi örneklerimle onlardan yeterince ileri yol aldım. İnsani gerçekler pek uzun sürmezse de, ilk ferdimiz bin dört yüz ikide doğduğuna göre iki yüz yıl oluyor ki – buna sadece on sekiz yıl daha gerek – bu şekilde yaşamaya çalışıyoruz. Şu halde bu deneyimin sonuna yaklaşmaya başlaması oldukça normaldir. Hekimler böylece şu an için gırtlağıma sarılan acılardan dolayı beni kınamaya kalkışmasınlar; kırk yedi yıl boyunca sağlıklı yaşamış olmak benim bakımımdan yeterli değil midir? Ve yolun sonuna geldiğimde, yeterince uzun oldu bu.

Atalarımın bazı gizli ve doğal hükümlerle tıbba tiksintileri vardı; ilaçların sadece görüntüsü bile babamı dehşete düşürüyordu. Baba tarafından amcam, kilise adamı, Gaviac senyörü doğuştan hasta yapılı olarak, her şeye rağmen bu dermansız yaşamı altmış yedi yaşına kadar sürdürüp, günün birinde çok vahim ve şiddetli bir sürekli hummaya yakalandı; hekimler ona kendine yardım edilmesini istemezse (onlar müdahaleye pek sıkça "yardım" adı takar) kesinlikle öleceğini söylenmesinde karar kıldı. Bu yiğit adam, bu korkunç hükümden korkmuş olmasına rağmen, yine de "Şu halde ben öldüm!" dedi. Ama çok geçmeden Tanrı bu kerameti boşa çıkardı.

Dört kardeşten sonuncusu, hem de yaşça oldukça uzak sonuncusu Bussaguet beyi, sanırım bu da onun Parlamento sarayı danışmanı oluşundan dolayı öteki sanatlarla ilişkisi yüzündendir, tıp sanatına kendini teslim eden tek kişi oldu. Bu onda o kadar kötü bir başarı gösterdi ki, görünüşte daha güçlü yapıya sahip olmasına rağmen Saint-Michel beyi dışında ötekilerden iyice uzun bir zaman önce öldü.

Tıp için bu doğal tiksintiyi atalarımdan almış olmam mümkündür; ama bu olmasaydı da, tıbbı alt etmeye çaba gösterirdim. Zira bizde nedensiz zuhur eden tüm eğilimler kötüdür; bu, mücadele edilmesi gereken bir tür hastalıktır. Eğer bu eğilimde olmam mümkünse, bunda bana şimdi sahip olduğum kanıyı yerleştiren uslamlamalarla daha az desteklenmiş ve güçlendirilmiş değilim. Zira aynı zamanda bazılarının ilaçları acılığından dolayı bu geri çevirme şeklinden de nefret ediyorum; daha doğrusu, sağlığın yapılabilen en acı veren tüm dağlamalar ve cerrahi müdahalelerle tekrar kazanılmayı hak ettiği eğiliminde olurdum.

Epikuros’a göreyse, bana öyle geliyor ki, eğer peşlerinden en büyük acıları getiriyorsa zevklerden kaçınılmalıdır; eğer ardından en büyük zevkleri sürüklüyorsa ağrılar aranmaya değerdir.

Sağlık öyle değerli ve tek bir şeydir ki, onsuz yaşamın zahmetli ve taşınmaz hal aldığı kadarıyla ona ulaşmaya çalışmak için uğruna sadece zamanını, terini, zahmetini, mülklerini değil, bizzat yaşamını bile kullanmaya değer. Aracılığıyla felsefenin bizi aksine inandırmaya çalıştığı haz, bilgelik, bilgi ve erdem onsuz donuklaşır; sara ya da beyin kanamasına uğramış olan Platon’un görüntüsünü ve onun bu durumda ruhunun değerli yetilerini imdadına çağırarak buna meydan okumasını karşı çıkarmalıyız sadece. Bizi sağlığa götüren her yol benim için ne sarp, ne de masraflıdır. Bunu sadece bundan bir şeyler elde edilsin diye söylemiyorum; doğanın sayısız eserinin içinde sağlığımızın korunmasına elverişli şeyler olduğu kuşkusuzdur, buna şüphe yok.

Bazı nemlendiren bitkilerin, kurutan bazı başkalarının olduğunu kesin olarak işittim. Karaturpun bağırsak gazlarına neden olduğunu, sinameki yapraklarının müshil etkisi yaptığını deneyimimle biliyorum. Aynı biçimde birçok başka şeyi daha biliyorum; örneğin, koyun beni besler, şarapsa ısıtır. Solon da, besinlerin öteki uyuşturucular gibi açlık marazına karşı bir ilaç olduğunu söylüyordu. Doğadan elde ettiğimiz şeylerden yapabileceğimiz kullanımı inkâr etmiyorum; onun gücünden ve verimliliğinden, ne de gereksinimlerimize uygun olabildiğinden kuşku duyuyorum. Örneğin, turna balıklarının ve kırlangıçların doğadan yarar sağladıklarını kesinlikle görüyorum. Ama aklımızın, bilimimizin ve becerikliliğimizin icatlarını küçümsüyorum; tüm bunların sayesinde doğayı ve kurallarını terk ettik; bunda ne ılımlılıkla, ne

de belirli sınırlar içinde durmayı biliyoruz.

Elimize geçen ilk yasalardan yarattığımız üstünkörü onarıma "dürüstlük" diyoruz; bunun uygulamaya konması sıkça aptalca, hatta insafsızcadır. Bununla alay eden ve bunu ayıplayan kişiler bu soylu erdeme hakaret edildiğinin pek farkında olmayıp, sadece bu kutsal sözcüğün kötüye kullanımını, değerinin bilinmemesini kınıyor. Ben de hekimlik hakkında aynını yapıyorum; insan türüne pek yararlı bu şerefli sözcüğe öne sürdüğüyle, vaat ettiğiyle saygı gösteriyorum; ama tüm bunlardan gerçek biçimde bize gösterdiğine ne saygı duyuyor, ne de değer veriyorum.

Öncelikle deneyimim bana ürküntü veriyor; zira öğrenebildiğim kadarıyla, tıbbın yargılama alanına boyun eğmiş olup da pek erken hasta olan ve pek geç iyileşen kimseyi görmüyorum. Onun sağlığı perhizlerin dayattığı zorlama olgusuyla bozulur ve çürükleşir. Hekimler, yetkelerinden mutlak kaçıp kurtulunmasın diye hastalık üzerinde egemen olmakla yetinmiyor, sağlığın bizzat kendisini marazlı kılıyor. Onlar gelişen ve sürekli bir sağlık içinde gelecekteki büyük bir hastalığın belirtisini görmezler mi? Ben oldukça sık hasta oldum; onların yardımı olmaksızın, hastalıklarımı (bunlardan hemen hemen her türlüsünü çektim) dayanılması daha ılımlı, bir başkasınınkinden daha kısa buldum. Hiç değilse onların iksirlerinin acılığını eklemedim bunlara! Sağlık bende alışkanlıklarımın ve keyfimin disiplininden başkası olmaksızın, kuralsız, özgür ve bütündür. Her yer durmam için iyidir bana; zira, hasta olduğumda her şeyin yolunda gittiği zaman bana gerekenden başka rahatlığa gereksinim duymam. Kendimi doktorsuz, eczacısız ve yardımsız bulmaktan kaygılı değilim; çoğu başka kişinin hastalıklarından çok bundan etkilendiğini görüyorum. Ne yani! Bilimlerinden bize bazı açık kanıtlar gösterebilen hekimler, kendi yaşamlarında bize mutluluk ve ömür uzunluğu gösteriyorlar mı?

Yüzyıllardır tıp olmaksızın yaşamış olan hiçbir halk yoktur; demek ki, ilk yüzyıllar en iyi ve en mutlu olanlarıydı. Bugün dahi dünyanın onda biri tıp uygulamasında bulunuyor. Birçok halk tıbbı bilmiyor ve onlarda burada olduğundan daha sağlıklı ve daha uzun yaşanıyor. Bizim aramızda halktan kişiler buna pek önem vermiyor. Romalılar, tıbbı kabul etmeden önce altı yüz yıl geçirmişti; ama denedikten sonra, buna önem vermemenin ne kadar kolay olduğunu bizzat seksen beş yıl yaşayıp, karısını çok ileri bir yaşa kadar ilaçsız değil de, doktorsuz yaşatarak gösteren Yargıç Cato’nun girişimiyle tıbbı kentlerinden kovdular; zira varoluşumuz için sağlığa yararlı görünen her şeye ‘ilaç’ denebilir. Plutarkhos’un, "o, ailesinin sağlığına tavşan eti tüketerek bakıyordu" der sanırım. "Arcadie’nin insanlarının tüm hastalıkları inek sütüyle iyileştirdikleri gibi" der Pline. Herodote da, Libyalılar’ın ortaklaşa ender bir sağlığın keyfini işte şu âdet olgusuyla sürdürdüğünü söyler: "Onlar çocukları dört yaşına bastığı zaman, baş ve şakak damarlarını dağlayıp yakarak, tüm yaşamları boyunca nezlenin yolunu keser." Bu ülkenin köylüleri herhangi bir rahatsızlık durumunda sadece ellerinde bulunabilen en keskin şaraba safran ve baharat katıp hep aynı başarıyla kullanır.

Gerçeği söylemek gerekirse, reçetelerin çeşitliliğinde ve karmaşasında karnı boşaltmaktan değil de başka hangi amaç, başka hangi etki bekleniyor? Bizde yetişen binbir şifalı ot dahi bunu yapabilir.

Hatta ben, şarabın kendini muhafaza etmek için tortusuna gereksinim duyuşu gibi, bedenimizin de atıklarını belki de belirli bir dereceye kadar saklamak gereğinde olmadığını söylemekte onların haklı olup olmadıklarını bile bilmiyorum. Sağlıklı kişilerin rastlantısal ve bilinmeyen bir nedenle kusmalara ya da ishale tutuldukları ve o sırada gereksiz, ne de ardından pek yararsız büyük miktarda atık boşalttıkları, hatta aksine, durumlarında olası bir bozulma ve ağırlaşmayla sıkça görülür. Geçenlerde yüce Platon’dan organizmamızın merkezi olduğu üç tür hareketten sonuncusunun ve en beterinin ilaçla iç söktürme olduğunu öğrendim; aklı başında olan hiç kimse son derece gerekli olmadıkça buna kalkışmamalı. Hastalık, ona karşı koymakla uyandırılır ve kışkırtılır. Bunun yavaşça uyuklatan ve sonuna vardıran bir yaşama biçimi olması gerekir. Uyuşturucu ilaçla hastalığın şiddetli çatışmaları, kavga içimizde cereyan

ettiği içindir ki her zaman zararımıza olur ve uyuşturucu ilaç hesaba katılabilen bir kurtarıcı değildir; o, kendi doğası gereği sağlığımızın düşmanı olup, içimize rahatsızlıklarımızın aracılığıyla girer. Şu halde olguları bir parça kendiliklerinden oluşmaya bırakalım; pirelere ve köstebekleri gözeten düzen, pirelerle köstebeklerle kendilerini yönettirmek için aynı sabrın kanıtını veren insanları da gözetir. İstediğimiz kadar ‘deh!’ diye bağıralım, bu bizi ilerletmez sesimizi kısar. Bizi yöneten düzen kibirli ve acımasızdır. Korkumuz, umutsuzluğumuz onu davet etme yerine yolundan çevirir ve bize yardım etmeye caydırır. O, sağlık için yaptığı gibi, hastalığı seyrini izlemeye bırakmalıdır. Kendini birinin lehine, diğerinin zararına bozmaya kaptırmayacaktır; zira, artık onda düzen değil, düzensizlik olurdu. Bunu izleyelim; Tanrı adına, bunu izleyelim! O, kendisini izleyenleri ve izlemeyenleri yönetir, kızgın öfkeleriyle ve hekimleriyle birlikte onları zorla sürükler! Beyninize bir müshil yazdırın; bu, orada midenizden çok daha iyi kullanılmış olacaktır!

Bu kadar uzun süre sağlıklı yaşamış olmasını neyin yol açtığı sorulan bir Lakedemonyalı, "Tıp cahilliği" diye yanıt verir. İmparator Adrian ise, ölürken hiç durmaksızın onu doktor kalabalığının öldürmüş olduğunu haykırıyordu.

Kötü bir güreşçi hekim olunca, Diogenes ona, "Cesur ol, haklısın; şimdi artık bir zamanlar sırtını yere getirmiş olanları yere sereceksin" dedi.

Ama Nicocles’e göre, hekimler güneşin şu başarılarını aydınlatması ve toprağın hatalarını saklaması talihine sahipler. Üstelik de, onların her türlü olayı iyice üstünlükle kullanma tarzları var; zira kader, doğa ya da garip nedenler (bunların sayısı sonsuzdur) bizde iyiliği ve selameti meydana getiriyor ki, tıbba liyakat atfedilmesinin ayrıcalığıdır bu. Tıp, perhizine teslim olmuş hastaya gelen tüm mutlu başarıları üstlenen oluyor. Beni iyileştiren ve hekimi imdada çağırmadan bundan şifa bulan binbir kişi bunu onların itibarına taşıyarak ele geçiriyor. Ve can sıkıcı olaylar söz konusu olduğu zaman, onlar hatayı hastaya bulmaktan yoksun olmadıkları pek az inandırıcı nedenlerle, şöyle kolunu sıvadı, bir arabanın gürültüsüne kulak kabarttı,

rhedarum transitus arcto Vicorum inflexu,

"Sokakların dar dönemeçlerinden

arabaların geçişinde." (Juvenal, III, 236)

penceresi aralandı, sol yanına yattı, aklından sıkıcı bir düşünce geçti gibi kusur yükleyerek bunları ya tamamen inkâr ediyor… Sonuçta bir söz, bir rüya, bir göz kırpma, bunun kendi hataları olmadığını öne sürmek için onlara yeterli bir özür gibi geliyor. Ya da hoşlarına giderse, hiçbir zaman boşa çıkmayan şu yoldan yararlanarak bu kötüleşmeyi kendi yararlarına çevirip, hastalık kendi tedavileri altındayken ilaçları olmazsa çok daha beter bir hal alacağına bize teminat veriyorlar. Sanki ağır bir soğuk algınlığından günlük humma krizlerine geçirttikleri kişi, onlarsız sürekli bir hummaya yakalanacaktı. Neden oldukları zararlardan çıkar sağlamaya eriştiklerine göre, işlerini kötü yapmaktan kaygılanmak zorunda değiller. Onlar, hastadan tam bir güven dilemekte haklılardır; inanılması pek güç buluşların uygulanması için bu güvenin gerçekten de kısıtlamasız ve iyice esnek olması gerekir!

Platon, selametimiz vaatlerinin boşluğuna ve sahteliğine bağlı olduğuna göre, tam özgür biçimde yalan söylemenin sadece hekimlere ait olduğunu demekte iyice haklıydı. Ender bulunan kusursuzlukta, tüm güzelliklerini pek az kişinin keşfettiği yazar Æsope, hastalık ve korkunun ezdiği ve zayıflattığı şu yoksul ruhlar üzerinde kendini gösteren bu zorbaca yetkeyi güzel bir biçimde tasvir eder. O, vermiş olduğu ilaçların üzerinde gösterdiği etkiyi soran hekime hastanın, "Çok terledim" diye yanıt verdiğini anlatır. "Bu iyi" der hekim. Bir başka defa hekimin o zamandan beri nasıl olduğunu sorduğu hasta, "Son derece üşüme

hissettim ve çok titredim" der. "Bu iyi" diye yineler hekim. Ve üçüncü kez, durumunun nasıl gittiği sorulan hasta yanıt verir: "Bedenimde su birikmiş gibi kendimi şişip kabarmış hissediyorum." Hekim yeniden, "İşte bu da iyi!" der. Hizmetçilerden biri daha sonra gelip de durumunu sorduğunda hasta adam yanıtlar: "Aslında, dostum, iyileşmeye gitme sayesinde ölüyorum."

Mısır'da en adil bir yasa vardı; buna göre hekim ilk üç gün tüm sorumluluk hastanın üzerine olmak üzere görev alıyordu; ama üç gün geçince tüm sorumluluk hekimin üzerinde oluyordu. Zira, onların koruyucusu Æsculapius'un Heleine (doğrusu Hippolyte)'i ölümden yaşama döndürmüş olduğu için şimşekle vurulmasının hangi nedeni olacaktı,

Nam pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris

Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,

Ipse repertorem medicinæ talis et artis

Fulmine Phœbigenam stygias detrusit ad undas,

"Zira tanrıların her şeye muktedir babası, bir ölümlünün

cehennem gecesine yaşamın ışığını çağırmasına kızmış olarak,

bu küstahça sanatın mucidi, Apollan'un oğlunu

şimşekle vurdu ve onu Styx'in kıyısına fırlatıp attı."

(Virgilius, *Aeneas, VII, 770)*

ve de onun ardından bunca ruhu yaşamdan ölüme gönderen sonrakilerin affedilmiş olmalarının?

Hekimin biri kendini Nicocles'in yanında çok büyük etkililiği olmakla övüyordu. "Gerçekten de doğru bu; mademki, ceza görmeksizin bunca kişiyi öldürebiliyor!" dedi Nicocles.

Zaten ben de onların çarkına dahil olduysam, kendi bilimimi daha kutsal ve daha gizemli kılmış oldum. Onlar yine de iyi başlamışlardı; ama kötü bitirdiler. Tanrıları ve cinleri kendi bilimlerinin yapımcıları yapmış olmaları, özel bir dil, özel bir yazım kullanmış olmaları iyi bir başlangıçtı. Felsefe birisinin yararına anlaşılmaz bir biçimde tavsiyelerde bulunmanın bir çılgınlık olduğunu düşünse bile,

"Ut si quis medicus imperet ut sumat:"

Terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam.

" 'Sanki bir hekimin hastasına reçete yazması gibi:'

Kansız çocuğu yerden alın, çimende yürütüp, sırtta eve taşıyın"

(Cicero, *De divinatione, II, LXIV.)*

Bu onların sanatında bir temel kural olup, zaten tüm düşsel, aldatıcı, doğaüstü sanatlarda mevcuttur ve hastanın inancı onların işlemlerinin etkisine umut ve kesinlikle bakmak zorundadır. Ve onlar bu kurala hekimlerin en cahil ve en yontulmamış olanının kendine güven duyan hasta için tanımadığı en deneyimli hekimden daha etkili olduğuna inanma noktasına kadar dikkat eder. Hatta uyuşturucu ilaçlarında yaptıkları seçimde gizemli ve tanrısal bir şeyler vardır. Bir kaplumbağanın sol ayağı, bir kertenkelenin sidiği, bir filin pisliği, bir köstebeğin karaciğeri, bir beyaz güvercinin sağ kanadının altından çekilen kan… Ve biz

diğer karın ağrısı hastaları için (zavallılığımızı ne kadar kötüye kullanıyorlar), toz haline getirilmiş fare pisliklerini ve sağlam bir bilimden daha fazla sihirbaz büyüsünü düşündüren aynı türden başka maskaralıklar. Onların ilaçlarının saçma sapan çokluğunu, yılın bazı günlerinde ve belirli bayramlarında kötülük getiren değeri, bileşimleri için toplanan otlarda dikkat edilecek saatleri, Pline'in bile bizzat alay ettiği şu abus yüz ifadesini ve şu ciddi tutumu bir kenara bırakıyorum. Ama bu güzel başlangıçta kanımca, hata edip gizemi ve dindarlığı topluluklarına ve danışmalarına katmamakla hata ettiler. Hiçbir dine yabancı bunda buhrana düşmemeliydi; üstelik de Æsculape'ın gizemli törenlerinde. Bu hata onların kararsızlığını, kanıtlarının, tahminlerinin ve ilkelerinin zayıflığını, kin, kıskançlık, kişisel kavga dolu tartışmalarının yapmacıklığını yarattı – tüm bunlar herkesin gözü önünde olup, onların elinde bulunulduğu zaman kendini tehlikede hissetmemek için akıl almaz biçimde kör olmak gerekir. Hiçbir zaman bir hekimin bir şeyler çıkarmadan ya da eklemeden meslektaşının ilacını kullandığını kim gördü? Bunda da onlar kendilerini ele verip, hastalarının çıkarındansa kendi ünleriyle, dolayısıyla kazançlarıyla daha fazla meşgul olduklarını iyice gösterir. Bir zamanlar hastayla bir tek hekimin meşgul olması gerektiğini onlara öğreten büyük hocalarından biri bir bilgeydi. Çünkü bu dişe dokunur bir şey yapmasa da, tek bir kişinin hatası olacağı içindir ki, bundan dolayı tıbba büyük kınamada bulunulamayacaktı; aksine, başarırsa bu ona büyük şan olacaktı. Kalabalık oldukları zaman, başlarına iyilikten fazla kötülük gelerek her adımda mesleğin itibarını düşürüyorlar. Onlar, başlıca üstatların ve bu bilim üzerine yazmış yazarlar arasındaki sürüp giden fikir uyuşmazlığına - ki bu uyuşmazlık onların arasında görüşülen sürekli fikir çelişkilerinden ve değişmelerinden halkın haberi olmaksızın sadece kitaplara gömülmüş kişiler tarafından bilinir - en sonunda razı olmak zorunda kalır.

Antik çağdan beri tıbbın tanıdığı tartışmalardan bir örnek mi vermek gerekiyor? Hierophilus hastalıkların başlangıçtan gelen nedenini mizaçlara, Erasistratus atardamarlardaki kana, Asclepiades gözeneklerimizden akan görünmez atomlara, Alcmæon bedensel güçlerin aşırılığına ya da yokluğuna, Diocles beden öğelerinin eşitsizliğiyle soluduğumuz havanın niteliğine, Straton besinlerimizin bolluğuna, çiğliğine ve bozulmasına, Hippocrates ruhlara yerleştirir. Benden daha iyi tanıdıkları dostlarından biri, bu konuda sağlığımızı korumayla görevli kullanımına sahip olduğumuz en önemli bilimin ne yazık ki en güvenilmez, en karanlık ve değişikliklerle en fazla çalkalananı olduğunu haykırdı. Güneşin yüksekliği ya da belirli bir yıldızbilim hesabı üzerinde yanılmakta büyük bir tehlike yoktur; ama tüm varlığımızın söz konusu olduğu burada, kendini gelişigüzel esen rüzgârlara terk etmek ciddiyet değildir.

Peloponez savaşlarından önce bu bilimden hemen hemen hiç söz edildiği duyulmuyordu. Hippocrates buna itibar kazandırdı. Onun tüm kurumsallaştırdıklarını Chrysippus yıktı. Sonra, Aristoteles'in torunu Erasistratus, Chrysippus'un bunun hakkında yazmış olduklarına aynısı yaptı. Onların ardından ampirikler (deneye dayananlar) geldi; onlar da bu sanattan yararlanmada eskilerle tamamen farklı bir yol izledi. Bu sonuncuların yıldızı da sönmeye başlayınca Herophilus (Hierophile) başka türlü bir hekimliği yaydı; sırasıyla Asclepedias mücadele edip bunu ortadan kaldırdı. İtibar, bunun ardından Themison'un fikirlerine, sonra Musa'ninkilere, en sonunda da Messalina'yla ilişkileriyle ünlü hekim Vexius Valens'in fikirlerine geçti. Tıp imparatorluğu, kendisine kadar doğru kabul edilmiş olan ne varsa Tessalus'da iptal ve mahkûm eden Neron'un zamanında başarısızlığa uğradı. Bunun öğretisi, tüm tıbbi işlemleri yıldız takvimlerine ve yıldızların hareketlerine göre düzenlemeye, Ay'a ve Merkür'e uygun gelen saatte yemeye, uyumaya ve içmeye dayanan yöntemi yeniden koyan Marsilyalı Crinas tarafından yıkıldı. Bununla beraber onun yetkesinin yerini de çok geçmeden aynı Marsilya kentinden, yalnızca eski tıpla kalmayıp, aynı şekilde genel kullanımda ve son derece eski sıcak banyolarla mücadele eden Charinus'unki aldı. O, kışın bile insanları soğuk suda banyo ettiriyor, hastaları derelerin doğal sularına daldırıyordu.

Pline'in zamanına kadar hiçbir Romalı henüz tıbbı uygulama lütfunda bulunmamıştı; hekimlik, biz Fransızlar'da yalnız Latince konuşan kişiler tarafından uygulandığı gibi yabancılar ve Grekler tarafından

yapıldı. Zira, büyük bir hekimin dediği gibi, biz aklımızın erdiği hekimliği, topladığımız şifalı otlardan fazla kolaylıkla kabul etmeyiz. Eğer peygamberağacı, saparna ve Çin saparnası kökü odunu aramaya yurtlarına gittiğimiz halkların kendilerinin de hekimleri varsa, enderlik, tuhaflık ve pahalılık olgusundan dolayı bizim lahanalarımıza ve maydanozlarımıza hangi önemi verdikleri düşünülebilir? Zira, bunca uzaktan aranmaya, pek uzun ve pek netameli bir yolculuğun tehlikeleriyle birlikte gelinen şeyleri kim küçümsemeye cesaret edebilirdi? Daha yukarıda sözünü ettiğim eski kılık değiştirmelerinden beri hekimlik zamanımıza kadar bunlardan sonsuz sayıda, pek sıkça da kökten ve genel, zamanımızda Paracelse, Fioravanti ve Argentterius'a bağlı olanlarını tanıdı. Zira, onlar sadece bir ilacın terkibini değil, bana söylendiğine göre, kendilerine kadar mesleği icra edenleri cahillik ve düzenbazlıkla suçlayarak tıbba değgin tüm topluluğun düzenini değiştiriyor. Tüm bunların içinde zavallı hastanın nerede olduğunu düşünmeyi size bırakıyorum!

Eğer aldandıkları zaman hâlâ kuşkusuzsak, bu bize zarar vermiyor, yarar sağlamıyorsa hangisi olursa olsun tehlikeye atılmaksızın bir iyileşme riskini göze almak daha iyisi olurdu.

Æsope, bir koyu esmer renkli köle satın almış olan bir kişinin, derisinin renginin bir kazanın ardından ve ilk sahibinin kötü tedavisi sonucu hasıl olduğunu düşünerek ona ilaç terkipleri ve banyolarla çok sıkı bir tedavi uygulayışının öyküsünü anlatıyor. Olansa kara derili adamın meşin gibi derisinin düzelmeyeceği ve sağlığını tamamen kaybettiğidir.

Hekimlerin hastalarının ölümlerinin sorumluluğunu birbirlerinin üzerine atışlarını görmek kaç kez başımıza geliyor? Birkaç yıl önce, civar kentlerde çok tehlikeli, hatta ölümcül bir hastalık salgınının ortalığı kırıp geçirdiğini hatırlıyorum. Bu fırtına sayısı bilinmeyen insanı da birlikte götürerek geçince, bölgenin en ünlü hekimlerinden biri sorun üzerine küçük bir kitap yayınladı; kitapta olaydan sonra kendisinin ve meslektaşlarının uygulamış oldukları belli başlı tedaviyi gözden geçirip, meydana gelen zararın başlıca nedenlerinden birinin bu olduğunu itiraf ediyordu. Zaten tıp yazarları da zararlı bir yanı olmayan hiçbir ilaç bulunmadığını doğrulamaktadır; ilaçların bize yararlı olanları bile zarar veriyorsa, kesinlikle bize konu dışı uygulananların zararına ne demeli?

Bana gelince, söz konusu olacak sadece buysa, ilaçların tadından tiksinenler için bunlardan kötü zamanda ve son derece istemiye istemiye almanın tehlikeli ve zarar verici bir çabada bulunmak olacağını düşünüyorum. Bu, hastayı fazlasıyla, özellikle de dinlenmeye bunca gereksiniminin bulunduğu zaman iyice bitkin düşürür sanırım. Bunun ötesinde, hekimlerin hastalıklarımızın nedenlerini genelde dayadıkları koşullar incelendiği zaman, bunların pek kıldan ince ve pek hassas oldukları görülür; bundan da ilaç reçetelerinin yazılışında en ufacık bir hatanın bizim için çok zararlı olabildiği sonucuna varıyorum.

Öyle ki, hekimin hatası tehlikeliyse, işte bizim için kötü olan; zira, onun bu hataya sıkça düşmesinden kaçınmak oldukça zordur; onun hareket tarzını ayarlaması için çok fazla öğeye, görüşlere ve koşullara gereksinimi bulunur. Hastanın beden yapısını, ateşini, huylarını, eğilimlerini, eylemlerini, hatta düşüncelerini, fikirlerini bilmek zorundadır. Dış koşulları, yerin doğasını, havanın ve iklimin durumunu, gezegenlerin ve etkilerinin durumunu öğrenmesi, hastalığın nedenlerini, belirtilerini, gösterilerini, kritik günlerini, ilaç için ağırlığını, gücünü, kökenini, eskiliğini, dozunu ayarlamayı tanıması gerekir. O, kusursuz bir bakışım elde etmek için tüm bu öğeleri doğru oranları içinde birbirlerine bağdaştırma yetisinde olmalıdır. Ve az olsa da onun bir parça yanılması yeterlidir; kaybımıza neden olmak için bunca ilişkili öğeden bir tekinin azıcık doğru yönden sapması yeter. Tüm bu şeylerin çoğunu tanımanın nasıl zor olduğunu Tanrı bilir! Zira, örneğin, herkes sonsuz sayıda kapsayabildiğine göre bir hastalığın türsel belirtisini nasıl meydana çıkarmalı? İdrarların yorumlanması hakkında hekimler aralarında çelişkilere ve kuşkulara düşmüyorlar mı? Zira başka türlü, bu durumda hastalığın belirlenmesi üzerine bu tartışmalar nereden çıkacaktı? Onların pek sıkça işledikleri "şeşi beş görme" hatasını nasıl affedebilecektik? Pek

azında bazı güçlükler çektiğim hastalanmalarımda, onların aralarında üçünün aynı fikirde olduğunu hiçbir zaman görmedim. Beni yakından ekliyen örnekleri çok daha gönüllü kaydediyorum. Son olarak, hekimlerin taş teşhisiyle Paris'de soylu bir kişi ameliyat edildi; idrar kesesinde elle tutulur hiç taş bulunmadı. Yine Paris'de, yakın dostu olduğum bir piskopos, danışma için çağırılmış olan hekimlerin çoğu tarafından anında ameliyat olmaya razı edilmişti; başkalarının isteği üzerine, ben de onu buna ikna etmeye katılmıştım. O ölüp de karnı açıldığı zaman, sadece böbreklerinden hasta olduğu görüldü. Bu nedenledir ki, bana cerrahlık hekimlikten çok daha güvenli gibi geliyor; cerrahlık müdahale ettiği şeyi görüp ona eliyle dokunabiliyor ve bilmeceyle tahmin bunda daha az yer tutuyor. Hekimlerse, onlar beynimizi, akciğerlerimizi, karaciğerimizi görmelerine izin veren "*speculum matricis* (kavite aralayıcı aygıt)"e sahip değiller.

Tıbbın bize bulunduğu vaatler, zaten az güvenilirdir. Zira, tıp bizi sıkça birlikte yakalayan ve aralarında hemen hemen gerekli bir ilişki olan, örneğin karaciğerin sıcaklığı, midenin soğukluğu gibi, çeşitli zıt etkenlere karşı çıkmak zorundadır. Hekimler terkiplerinin katkı maddeleri içinde filanın mideyi ısıtacağını, falanın karaciğeri serinleteceğini, birinin idrar torbasına kadar, gizemli niteliğinin tahsis edildiği yere uzanan dönemeçlerle dolu yolda hassasını ve gücünü koruyarak doğrudan böbreklere gitmekle yükümlü olduğuna, bir başkasının beynin suyunu alacağına, bir başkasının da akciğeri nemlendireceğine bizi inandırır. İçilebilir bir karışım yaptıkları tüm bu gelişigüzel birikimin içinde bu erdemlerin sonradan ayrılacakları, bölünecekleri ve pek çeşitli görevleri yüklenmek üzere tekrar harekete geçeceklerini ummak için belirli bir yanılsama yok mudur? Ben olsam bunların yolu yitirmelerinden ya da etiketlerinin değişmesinden ve hedeflerini karıştırmalarından son derece korkardım. Ve de bu sıvı karmaşanın niteliklerinin bozulmadığını, birbirine karışmadığını, birbirini değiştirmediğini kim hayal edebilirdi? Reçetenin hazırlanışının başka birine daha bağlı olduğundan söz etmesek de, yaşamızı bir kez daha onun iyi niyetine ve merhametine bağlıyoruz!

Giyinmemiz için hırka ve tozluk, potur yapımcılarına sahibiz; her birinden özgün işleriyle uğraşması, bir terzinin hepsini birden bilmek zorunda olduğu bir bilgiye nazaran daha kısıtlı ve daha sınırsız bir bilgiye sahip olması sayesinde çok daha iyi hizmet alıyoruz. Aynı şekilde, daha rahatça beslenmemiz için büyük kişiler ayrı kızartma yerleri ve çorba ustası kullanıyor; çünkü ödevi daha genel olan bir aşçı hepsini birden bu kadar kusursuz biçimde yapamaz. Yine aynı şekilde, Mısırlılar kendilerine baktırmak için genel hekimlik mesleğini reddetmekte ve bu mesleği her hastalıkla bedenin her bölümünü uzmanına vererek ayırmakta haklıydı; çünkü özellikle ilgilenilmesi olgusuyla bedenin bu bölümü bu türlü çok daha özgül olarak ve daha az karmaşık bir biçimde tedavi ediliyordu. Bizde hekimler her şeyle uğraşanın, hiçbir şeyle layıkıyla uğraşmadığını ve bu küçük evrenin toptan yönetimin kendilerine imkânsız olduğunu anlamıyor. Ateşlenmesini önlemek için bir dizanterinin seyrini durdurmayı göze alamayan hekimler, değeri tümünün sahip olduğu değeri aşan bir dostumu öldürdü. Onlar tahminlerini mevcut hastalıklarla dengeliyor ve beyni midenin zararına iyileştirmemek için mideye kötülük yapıp, beyne uyaran ve karıştıran uyuşturucu ilaçlarıyla zarar veriyor.

Bu sanatın kanıtlarının çeşitlemeleri ve zayıflığı, bir başka sanatınkinden daha görünürdür. Böbrek kumu hastalığına yakalanmış bir kişiye kanal genişletici karışımlar yararlıdır; zira, bunlar kanalları açıp genişleterek "kumlar"ın ve "taşlar"ın oluştuğu şu yapışkan maddenin yol alışını kolaylaştırıp, böbreklerde sertleşmeye ve birikmeye başladığı aşağıya doğru yöneltir. Ama bunlar böbrek kumu hastalarına tehlikelidir de; kanalları açıp genişleterek 'taş' yapmaya özgü maddenin böbreklere gidişini kolaylaştırır. Böbrekler imal etmeye doğal eğilimleri nedeniyle bu maddeyi kazanırlar; onların bunun en büyük kısmını tutması engellenemeyecektir. Üstelik de, eğer tesadüfen o sırada kanal genişleticiler tarafından harekete geçirilmiş, tüm bu sıkışık kanalları aşması gereken biraz daha büyük bir kitle dışarıya atılmadan önce orada bulunursa ve bu dar kanallar içinde itilirse bunları tıkama tehlikesi doğurur; kesin ve pek ağrılı bir

ölüme götürecektir bu.

Hekimler, yaşam düzenimiz üzerinde bize verdikleri tavsiyelerden emindir. Sıkça "su dökmek" (işemek anlamına) iyidir; zira, deneyimle tespit ettiğimize göre idrarı durgun bırakmakla ona idrar kesesinde "taş" oluşturmaya yarayan maddeler için çökeltilerini ve tortusunu boşaltma fırsatı veririz. "Su dökme"nin sıkça olmaması da iyidir; zira idrarın sürüklediği ağır çöküntüler şiddetli bir akıntı olmadıkça dışarıya atılamayacaktır; aynen ağır ve cılız bir dere akıntısının yapamadığını güçlü akıp, geçtiği yeri çok daha iyi süpüren bir selin yaptığı gibi. Aynı şekilde, bunun sıkça kadınlarla da ilgisi olmalıdır; zira, kanalları açıp, "kum" ve "taş"a yol verir. Ama aynı zamanda da kötüdür bu; zira, böbrekleri kızıştırır, onları yorup zayıflatır. Sıcak suda banyo yapmak iyidir; zira bu, "taş" ve "kum"un çökeldiği yerleri gevşetip yumuşatır. Ama kötüdür de aynı zamanda, zira bu dışarıdan sıcak uygulaması böbreklere içlerinde bulunan maddeyi sertleştirmeye ve taşlaştırmaya yardım eder. Bu banyoları yapanların akşamları az yemeleri, ertesi sabah içecekleri suyun boş ve tıkalı olmayan bir mideden geçerken daha etkin olması dolayısıyla sağlığa yararlıdır. Oysa, tam tersine, suyun henüz tamamlanmamış eylemini engellememek için, bu soğurma işlemi çalışmasından sonra mideyi pek çabuk doldurmamak, bedenin ve aklın sürekli hareket, sürekli eylem halinde olduğu gün boyunca daha iyi olduğundan sindirim görevini geceye bırakmak için öğlende az yemek en iyisidir.

İşte, hekimlerin nasıl şarlatanlık yaptıkları ve yararımıza anlattıkları her hangi bir konuda nasıl saçma sapan sözler ettikleri.

Onlar aksi savıyla ve aynı güçle karşı çıkamadığım bir savı öne sürme yetisinde değillerdir.

O halde, bu karmaşa içinde ortak alın yazısına teslim olarak keyfince ve doğanın tasarımı tarafından yönetilmeye kendini bırakanlara bağırıp çağırma kesilsin.

Gezilerim sayesinde Hıristiyan âleminin en ünlü banyolarını gördüm ve birkaç yıldan beri bunlardan yararlanmaya başladım. Zira, genellikle banyo kullanımının sağlığa yararlı olduğunu düşünüyorum; eski insanların zamanında hemen hemen tüm halklar, bugün de hâlâ bunları çoğu tarafından pek yaygın bir biçimde gözetilen bedenini her gün yıkama alışkanlığını unutmuş olduğumuz için ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaşma tehlikesinde olduğumuzu sanıyorum. Uzuvlarımızı bir kir tabakası ve gözeneklerimizi pislikle tıkalı bırakmaktan sağlık durumumuzun ciddi bir biçimde etkilenmemesini hayal etmek elimden gelmiyor. Öte yandan, ‘banyolar’da içilen su benim şansıma zevkime ters düşmeyip, üstelik de doğal ve sadedir; dolayısıyla, bu su pek etkili olmasa da tehlikeli değildir. Kanıtını her türden ve her kurumdan çok sayıda kişinin oralarda toplanmasından biliyorum. Oralardan henüz hiçbir olağanüstü ya da mucizevi etkiyi henüz ortaya kaymadım; aksine, alışılandan biraz daha ayrıntılı bilgi almak suretiyle, bu türden etkiler konusunda o civarlardaki tüm yaygın söylentileri temelsiz ve yanlış buldum. Ama bununla birlikte bunlara inanılıyor; zira, insanlar duymayı arzuladıklarını duyarak kendilerini kolayca aldatılmaya bırakır. Ve yine de, bu sulardan dolayı durumu kötüye gitmiş kimseyi hemen hemen hiç görmediğim de doğrudur; bunların iştahı açmak, sindirimi kolaylaştırmak ve canlılık kazandırmak gibi bazı etkilerini inkâr etmek de dürüstlük olamaz – yapmayı önermediğim, aşırı büyük bitkinlik halinde gelmemek koşuluyla. Bu sular tamamen çökmüş bir sağlığı kalkındıramaz; ama düzelmeye hafif bir yatkınlık verir ya da bir parça daha düşkünlük tehlikesine karşı çıkar. Bu kuruluşların genelde yer aldığı o yerlerin güzelliğinin bizi davet ettiği orada bulanan toplumun, gezintilerin ve bedensel egzersizlerin keyfini çıkarabilmek için yeterince şen şakrak gelmeyen kişi, kuşkusuz bunların en iyi ve en güvenli etkilerini yitirir. Bu nedenledir ki, ben şimdiye kadar yerleşimin en hoş olduğu, en iyi ikamet, beslenme ve refakat koşullarının bulunduğu yerlerde kalmayı yeğledim; sıkça ve yılın çeşitli zamanlarında kaldığım Fransa’da Almanya ve Lorraine sınırındaki Baniers (sonradan Bagnères), İsviçre’de Plombieres kaplıcalarındaki, Toscane’da Lucques ve özellikle de ‘*della Villa*’ kaplıcalarındaki durum budur.

Her milletin "kaplıca suları"nın kullanımını içeren özel fikirleri olup, tüzükleri ve bunları kullanış biçimleri çok farklıdır; ama benim deneyimime göre, bu suların etkileri aşağı yukarı aynıdır. Almanya'da bunların içilmesi anlaşılabilir değildir. Tüm hastalıklar için, hemen hemen tüm gün boyunca bunlarda banyo yapılır; onlar suyun içinde kurbağa gibi çimmeye oradadır. İtalya'da insanlar bu suları dokuz gün içerlerse, en azından otuz gün içinde banyo yapar; etkisini artırmak üzere içine sık sık uyuşturucu madde katarlar. Burada, suyu sindirmeniz için gezinmeniz tavsiye edilir; orada, içirtildiğiniz yatakta, sürekli ayaklarınızı ve karnınızı ısıtarak suyu bedeninizden atıncaya kadar tutulursunuz. Almanlar'ın bunda özel bir dirimi vardır; onların hepsi genellikle banyolarına hacamat vantuzları koydurtur. İtalyanlar'ın kendilerine özgü, borulurla taşınan sıcak suyu damlalar halinde getiren "*doccie* (duş)"leri vardır; bu şekilde, sabah bir saat, yemeklerden sonra da bir o kadar başı ya da karnı ya da bedenin tedavi edilen bir başka tarafını bir ay boyunca su serpintisine tutarlar. Bölgelere göre sonsuz başka farklılıklar bulunur ya da doğrusu söylenirse, bunların birbirleriyle hiçbir benzerlikleri yoktur. İşte, daha az yapay olsa da, tıbbın kendimi bir tek oluruna bıraktığım bölümünün her yanda bu sanatta görülen karmaşa ve belirsizlikte nasıl payı olduğu.

Ozanlar, şu iki yerginin gösterdiği gibi daha az özentili ve daha zarifçe tüm istediklerini söylüyor:

Alcon hesterna signim Jovis attigit. Ille,

Quamvis marmoreus, vim patitur medici.

Ecce hodie, jussus transferi ex æde vetusta,

Effertur, quamvis sit Deus atque lapis.

"Alcon, dün Jüpiter'in heykeline ve mermerde hekime

erdemini hissettiren ne ise ona dokundu. İşte bugün o,

eski tapınağından çakartılıp, tanrı ve taştan oluşuyla

toprağa gömülüyor." (Ausone, *Yergiler, I, XXIV)*

Ve bir başkası:

Lotus nobiscum est hilaris, cœnavit et idem,

Inventus mane est mortuus Andragoras.

Tam subitæ motris causam, Faustine, requiris?

In somnis medicum viderat Hermocratem.

"Dün, Andragoras bizimle birlikte neşeyle yıkanıp

akşam yemeği yedi ve bu sabah ölü bulundu.

Onun bu pek ani ölümünün nedenini bilmek ister misiniz, Fautinus?

Rüyasında hekim Hermocrates'i gördü." (Martial, VI, LIII)

Ve bunun üzerine iki öykü anlatacağım.

Chalosse'da Caupene baronu ile ben, dağlarımızın eteğinde ve Lahontan adında büyük bir arazinin kazancını ortaklaşa koruma hakkına sahibiz. Bu yöre, Angrougne vadisi halkı denilen insanlarla

meskundu; bunların varoluş biçimleri, giysileri ve âdetleriyle apayrı bir yaşamı vardı. En ufak baskı görmeksizin sadece uygulamaya bağlı olan saygıyla hareket ederek uydukları, babadan oğula geçmiş özel kural ve geleneklerle yönetiliyorlardı. Bu küçük topluluk en eski çağdan beri hep o derece mutlu bir durumda kalmıştı ki, yakındaki hiçbir yargıç onların işleriyle ilgilenmek zorunda olmamış, hiçbir avukat fikir vermesi için istenmediği gibi, hiçbir yabancı tartışmalarını halletmeye çağırılmamıştı. Ve bu bölgenin hiçbir sakininin asla sadaka istemek zorunda kaldığı görülmemişti. Onlar toplumlarının temizliğini bozmamak için dünyanın geri kalanıyla evliliklerden ve ilişkilerden kaçınıyorlardı; kendi anlattıklarına göre, ta ki babalarının zamanında aralarından biri adına ışıltı ve şan vermek için soyluluk tutkusuyla dürtülmüş olarak çocuklarından birini "üstat Jean" ya da "üstat Pierre" diye çağırtma fikrine sahip olup da, komşu kasabalardan birinde okuma yazmayı öğrettirerek onu kasabanın yakşıklı noteri yapmayı aklından geçirdiği güne kadar. Bu çocuk büyüyünce eski gelenekleri hor görmeye başlayıp, bunları bölgelerimizdeki biçimlere sokmayı kafaya koydu. Keçisinin boynuzlarının kırıldığı arkadaşlarından birine, civardaki kraliyet yargıçları nezdinde tazminat istemesini tavsiye etti; sonra bir başkasına da aynını yaptı – ve birbiri ardından her şey yozlaşıncaya kadar böyle devam etti. Geleneklerinin bozulmasının ardından, en vahim bir durumun da bir başkasının, bir hekimin kızlarından biriyle evlenip aralarına yerleşmeye heves etmesiyle meydana geldiği anlatılıyor. Hekim onlara hummaların, soğuk algınlıklarının ve çıbanların adlarını, kalbin ve bağırsakların nerede olduğunu, o zamana kadar bilgilerinin çok uzağında ne varsa öğretmekle işe girişti. Ne kadar ağır ve üst düzey olursa olsun her türlü hastalıkla mücadele etmeyi öğrenmiş oldukları sarımsak yerine, onları bir öksürük ya da bir nezle için acayip karışımlar almaya alıştırdı ve yalnız sağlıklarının değil, aynı zamanda ölümlerinin de ticaretini yapmaya başladı. Bu kişiler o zamandan beri akşam olunca başlarına ağırlık çöktüğünü, ateşlenince içmenin sağlığa zararlı olduğunu ve sonbaharın rüzgârlarının ilkbaharınkilerden daha kötü olduğunu fark ettiklerini öne sürüyor. Ve bu ilacın kullanımından beri, işte onlar bir alay alışılmadık hastalıklardan bunalmış olarak, eski güçlerinde genel bir azalma tespit edip, ömürlerinin yarı yarıya kısaldığını görüyor. İşte öykülerimin birincisi.

İkincisi, "taş" marazıyla rahatsızlanmadan önce, birçok kişinin teke kanınının bu son yüzyıllarda insan yaşamının desteklenişi ve muhafazası için gönderilmiş semavi bir nimet gibi ballandırarak anlattığını işitmiştim; akıllı kişiler de bundan hayret verici bir ilaç ve bire bir bir eylem diye söz edince, herhangi birine çıkagelebilecek tüm kazalara uğramayı hiç kafamdan çıkarmayan ben, sağlıklı olduğum halde bu mucizeyi edinmekten keyif duyarak, evimde tavsiye edilen yöntemle bir teke yetiştirilmesini buyurdum; zira, tekenin yazın en sıcak günlerinde tek başına ayrılması ve ona yemeye sadece kanal açıcı otlar, içmeye yalnız beyaz şarap verilmesi gerekir. Tekenin öldürülmesi gereken günde eve dönmüş bulundum; hayvanın işkembesinin içindeki yeminde aşçımın yan yana iki, üç büyük yuvarlak kitle bulduğu bana söylendi. Merak edip tüm bu iç organlarını getirttim ve o büyük ve geniş deri keseyi açtırttım; içinden sünger gibi hafif ve içi boş denebilecek, ama üzerinde alacalı birçok soluk rengin bulunduğu bununla birlikte sert ve sağlam üç iri kitle çıktı. Biri düzgün yuvarlaklak olup, küçük bir top büyüklüğündeydi; diğer ikisi daha az irice, az kusursuz, sanki tamamlanmamış gibiydi. Bu hayvanların içini boşaltma alışkanlığında olan kişilerden soruşturup, bunun ender ve alışılmadık bir olay olduğunu öğrendim. Bu taşların bizimkilerle yakın akraba oldukları aklı uygun olduğundan, kendisi aynı hastalıktan ölmek üzere olan bir hayvanın kanından taş hastalarının şifa beklemesi boşunadır! Zira, kanın bu temastan etkilenmediği ve alışıldık niteliğinin değişmediği söylense de; bir bedende tüm bölümlerin iletişimi ve bunların ortak eylemlerinin dışında hiçbir şey kendiliğinden hasıl olmaz; filan ya da falan öğe sürmekte olan eylemlerin çeşitliliği olgusundan dolayı bir başka sonuca daha fazla katkıda bulunsa bile hepsi tam bütünüyle hareket eder. Bu şekilde, bu tekenin tüm kısımlarında belirli bir ‘taşlaştırıcı hassa’nın bulunması mümkündür. Bu deneyi kendim için ve gelecekten korkumdan dolayı değilse de, birçok başka evde halktan kişilerin yardımına gitmek için başka evlerdeki gibi benim evimde de kadınların bir alay

küçük ilaçlar topladıkları gibi yapmaya meraklıydım; bu kadınlar elli farklı hastalık için aynı receteden yararlanıp – bu reçeteyi kendileri için kullanmasalar bile -, iyi sonuçlar almakla övünür.

Sonuçta, hekimliğe Kilise'nin buyruğu gereği değil– zira, bu kısım kral Asa'yı hekime başvurduğundan kınayan bir başka peygambere karşı çıkar -, gerekli olduğu için, aralarında güvenilir ve sevilmeye layık birçok hekim bulduğumdan saygı duyuyorum. Onlara değil, sanatlarına kızıyorum; çoğu kişi aynısını yaptığına göre aptallığımızdan faydalanmalarını hemen hemen hiç ayıplamıyorum. Onlarınkinden daha az saygın ya da aksine daha soylu birçok mesleğin başka temeli olmayıp, bunlar ancak halkın aptallığını dayanak buluyor. Hasta olduğum zaman hekimleri tam olarak civarda bulunuyorlarsa başucuma getirtip, onlardan benimle görüşmelerini isterim ve ücretlerini başkaları gibi öderim. Eğer tercihim buysa, onların bana sıcakça örtünmeyi tavsiye etmelerine izin veririm; haşlama yemeğimin keyiflerince pırasadan ve lahanadan olmasını tercih edebilirler ve bana ya beyaz yarap ya da roze şarap önerebilirler; bu şekilde sürüp giden, iştahımla ve alışkanlıklarımla ilgisiz olan birçok şeyi.

Onlar için bunun hiç önemi olmadığını pek iyi anlıyorum; zira, acılık ve acayiplik ilacın özgün tözüne ait olan özelliklerdendir. Licurgus, hasta Spartalılar'a şarap tavsiye ediyordu. Neden? Çünkü onlar, sağlıklı olduklarında şaraptan tiksinirlerdi. Tam olarak aynı şekilde komşum bir soylu kişi bunu ateşli hastalıklarında ilaç olarak kullanır; çünkü normal halinde olduğu zaman şarabın tadından kesinlikle tiksinir.

Doktorlar arasında, benim gibi olup da, özgün kullanışları için tıbbı beğermeyen, başkalarına tavsiye ettiklerinin aksine özgür bir yaşam tarzı benimseyen nicelerini görüyoruz? Bu saflığımızı kötüye kullanmak değil midir? Zira, onlar yaşamlarına ve sağlıklarına bizden daha az önem vermezler; sahteliğini bilmemiş olsalardı eylemlerini sanatlarıyla uyumlu kılarlardı.

Bizi bu şekilde kör kılan, ölüm ve ağrı korkusu, hastalığa dayanma yetersizliğimiz, korkunç ve bastırılamaz bir gereksinimdir. Kişilerin çoğu, başına buyruk bıraksalar ve ona tahammül etseler de tıbba hemen hemen hiç inanmıyor; onların – bizim gibi – bundan yakınıp söz ettiklerini işitiyorum. Ama bunda "Elimizden başka ne gelir ki?"yi sonuçta çözümlemeleri gerekiyor. Sanki sabırsızlığın kendinde sabırdan daha iyi çare bulunurmuş gibi.

Bu sefilce bağımlılığa kendilerini kaptırmış olanların arasında aynı zamanda her türlü sahteciliğe teslim olmayan var mıdır? Kim yeterince cüretle ona iyileşme sözü veren birinin merhametine sığınmıyor?

Babilliler hastalarını kent meydanına taşırlardı; hekim halktı. Oradan geçen herkes, insanlık ve nezaket gereği hastalara hallerini sormak ve onlara kendi deneyimlerinden elde ettikleri bazı şifa sağlayan fikirler vermek zorundaydı. Biz de hemen hemen bundan başka türlüsünü hiç yapmıyoruz; bir tek otacı kadın yoktur ki, dişlerinin arasından mırıldandığı sihirli formüllerden yararlanmayalım. Eğer bir ilacı kabul etmek zorunda olsaydım, bunu anında kabul ederdim; zira, hiç değilse bunun korkulacak hiçbir zararı bulunmuyor.

Homeros ile Platon, Mısırlılar'ın hepsinin birden hekim olduklarını söylüyordu. Bu tüm halklar için söylenebilir; zira, tehlikelerinin ve kötü sonuçlarının iyice farkında olsa bile bir ilaç bildiğiyle övünmeyen ve bunu komşusunun üzerinde denemeye hazır olmayan hiç kimse yoktur. Geçen gün içinde bulunduğum bir toplulukta benim gibi ağrı çeken bir kişi, en azından yüz katkı maddesinin sayıldığı bir tür ilacın haberini verdi. Bu büyük bir sevinç ve teselli verici oldu; böyle bir yaylım atışa hangi kaya dayanabilirdi. Bununla birlikte ilacı denemiş olanlardan, en ufacık taşın bile yerinden oynamadığını öğrendim.

Onların uyuşturucu ilaçlarının etkisinin bir kanıtı gibi yaptıkları şu deneyden bize sundukları olgu

üzerine bir söz daha söylemeden bu kâğıdı terk edemem. Çoğunlukla, hatta sağaltıcı hassaların üçte ikisinden fazlasının "beşinci hülasa"dan[11] ya da bitkilerin gizemli özelliğine bağlı olduğuna ve bundan ancak deneyimle bilgi sahibi olabildiğimize iyice inanıyorum; zira, bu "beşinci hülasa" sadece aklımızın nedenini bulmamaza izin verdiği bir nitelikten başka bir şey değildir. Ve bunları kanıtları arasında, onların bazı tanrısal esinle elde edilmiş olduğunu öne sürdüklerini (mucizelerin söz konusu oldukları benim için pek azdır) ya da başka nedenlerle, her gün kullandıklarımızdan çıkartılmış kanıtları kabul etmekten hoşnutum. Bu, giysilerimiz için kullanma alışkanlığında olduğumuz ve içinde ayak topuğu çatlaklarını iyileştirme yetisinde belirli bir gizli özelliği rasgele bulunan yün olgusu ya da dahası besin olarak yediğimiz ve içinde müshil hassası bulunan karaturptur. Galien içtiği şarap sayesinde iyileşen bir cüzamlıyı anlatır; zira, kabın içine tesadüfen bir engerek yılanı girmiştir. Bu örnek bize olayların hangi vesilelerle ve hangi şekilde meydana geldiklerini gösteriyor; hekimlerin bazı hayvan örnekleriyle yöneltilmiş olduklarını söyledikleri sonuçlar için de aynen böyledir. Ama başka durumların çoğunluğunda, talih tarafından yönlendirilmiş ve rastlantıdan başka kılavuzları olmadığını söylediklerinde, buluşun cereyan etmiş olduğu biçimi az güvenilir buluyorum. İnsanı çevresindeki sonsuz sayıda olguya, bitkilere, hayvanlara, madenlere bakarken hayal ediyorum. Ona gözlemini nereden başlatacağımı bilmiyorum. Bağlandığı pek rahatsız ve az güvenli bir inançla ilk aklına gelen fikir kendini bir geyiğin boynuzu üzerine atmaksa, ardından bunda bunda pek ileriye gitmiş olmayacaktır; bir alay hastalık ve bir alay durum onun önüne çıkar! Deneyimin ona getirmesi gereken kesinliğe ulaşmadan önce, insan aklının bunda iflahı kesilir. Ve de olayların bu sonsuzluğu arasında bu boynuzun ne olduğunu, bunca hastalıklar sonsuzluğu arasında saranın ona uyduğunu, bunca mizaç arasında karasevdayı, bunca millette Fransızlar'ı, bunca yaşlar arasında ihtiyarlığı, bunca semavi hareket arasında Venüs'ün ve Satürn'ün kavuşumunu, bunca beden parçası arasında parmağı bulmadan önce… Ve tüm bunlarda hiçbir uslamlama ve hiçbir tahmin, hiçbir örnek, hiçbir tanrısal esin değil, ama sadece raslantıyla yol gösterilmiş oluş! Bunun tamamen sanattan ortaya çıkan, düzenli ve yöntemli bir rastlantıyla olması gerekirdi. Ve dahası; iyileşme elde edilince, bu hastalığın kendiliğinden son bulup bulmadığını ya da bir raslantı etkisinin hareket edip etmediğini nasıl bilmeli? Ya da o gün yediği, içtiği veya dokunduğu gibi tamamen başka bir şeyin işi mi? Ya da büyükannesinin dualarının sonucu mu? Ve bunun ötesinde, bu kanıt kusursuz bir biçimde ortaya konulduğu zaman kaç kez tekrarlanmıştır; bu uzun mutlu rastlantılar ve elverişli karşılaşmalar dizisi bundan bir kural çıkarılabilmesi için kaç kez gözden geçirilmiştir?

Ve bu bir kez ortaya konuldu mu, kimin tarafından olacak? Bunca milyonlar arasında, belki de deneyimlerini kaydetmek zahmetine katlanan üç kişi yoktur. Kader, sırası gelince bunlardan birine mi rastlamış olacak? Ya bir başkasına, aksi deneyler yapmış yüz başka kişiye geçmeyi isterse? İnsanların tüm yargılamaları ve uslamlamaları bizce bilinseydi, belki de burada biraz daha berrak görecektik. Oysa, üç tanık ve üç hekim insan tarzını temsil ettiğine göre, oradaki akla uygun bir şey değildir; insan doğasının onları tercih etmiş, seçmiş olması ve onların açık bir vekillik belgesiyle bizim temsilcilerimiz olarak ilan edilmiş olması gerekirdi.

Madam De Duras'a

Hanımefendi,

Beni son olarak görmeye geldiğinizde *Denemeler*'imin burasındaydım. Bu saçmalıklar bir gün elinize geçebiliceğine göre, aynı zamanda yazarının onlara bağışlayacağınız teveccühten dolayı kendisini çok onurlanmış hissettiğine de tanıklık etmelerini istiyorum. Orada onu konuşması içinde bildiğiniz tavır ve davranışla tanıyacaksınız. Sıradan zamanlarda benim olandan bir başka görüntüyü, daha saygın ve en iyi bir yürüyüş tarzını alabilecek olsaydım bile, bunu yapmazdım; bu, benim bu yazılardan size kendimi belleğinizde doğal biçimde olduğum gibi anımsatmaktan başka bir şey beklemediğimdendir. Bildiğiniz ve

layık olduklarından çok daha değer vererek nezaketle kabul ettiğiniz bu varoluş biçimleri ve bu akıl düzeni, bozulmadan ve de değişmeden benden sonra sağlam bir şekilde birkaç yıl ya da birkaç gün dayanabilen, belleğinizi tazelemek hoşunuza gideceği zaman zahmetsizce tekrar bulabileceğiniz – zira, bu zahmete değmezler – buraya yerleştirmek istediklerimdir. Arzum, dostluğunuzu onu ortaya çıkartan aynı niteliklerin sayesinde benim lehime koruduğunuzu görmektir.

Ölmüşken hayatta olduğumdan daha fazla sevilmeye ve saygı görmeyi hiçbir şekilde arzulamıyorum. Tibere'in davranışı gülünç, buna rağmen her zamankidir; o, kendi zamanında insanlara saygın ve hoşa gider kılamamış olduğu ününü geleceğe yaymak için daha fazla kaygılıydı. Eğer ben dünyanın övgü borçlu olduğu kişilerdensem, bunu yarı yarıya, yeter ki önceden ödensin bunun ancak yarısını ele geçireceğim; bu övgüler, uzunluktansa daha yoğun, sürekliliktense daha dolgun, çevremde sıkışsınlar ve biriksinler. Ve bilincimi yitirdiğim ve tatlı sesleri artık kulaklarıma ulaşmayacağı zaman gerçekten yok olsunlar.

İnsanların toplumunu terk etme noktasında olduğum sırada, onlara kendimi belirli bir yeni liyakat bahanesi altında göstermeye gitmek oldukça aptalca bir fikir olurdu. Yaşamımda kullanamadığım değerlerin hesabını yapmıyorum. Ne isem, başka yerlerde de kâğıt üzerinde onu olmak isterim. Sanatım ve becerim kendimi değerlendirmeme kullanıldı. Çalışmalarım yazmaya değil, bir şey yapmayı öğrenmemedir. Tüm çabamı yaşamıma şekil vermeye koydum; işte benim mesleğim ve eserlerim. Tüm başka şeyden daha az bir kitap yapımcısıyım. Varislerime bir birikim olsun diye depolamak için değil, şimdiki ve başlıca gereksinimlerim için bazı yeteneklerim olsun istedim.

Bir parça değeri olan kişi, bunu varoluş biçimiyle ve günlük konularında, aşkı veya kavgalarını ele alma şekliyle, oyunda, yatakta, masada, işlerinin yönetiminde eviyle meşgul olarak tanıttırsın. İyi kitap yaptığını gördüğüm kişiler, beni dinlemişlerse, kötü giyinmiş olarak daha iyisi önce kıyafetleriyle meşgul olacaklardır. Bir Spartalı'ya sorun, iyi bir asker olmaktansa iyi bir konuşmacı olmayı daha fazla ister miydi? Ben kendim bununla uğraşmak için kimsem olmasaydı iyi bir aşçı olmayı daha fazla isterdim.

Tanrım! Hanımefendi, yazdıklarımda zeki birisi olup da, başka yerlerde hiç olan bir adam, bir aptal diye bilinmekten ne kadar nefret ederdim! Değerimi kullanacağım yeri pek kötü seçmiş olmaktansa, şurada burada bir aptal olmayı tercih ederim. Bunun içindir ki, bu aptallıklarla kendime yeni bir onur yapmaya çalışmaya çok fazla gereksinim duyuyorum; elde ettiklerimden bir parça yitirmezsem şimdiden iyi olacak bu. Zira, bu ölü ve dilsiz portrenin gerçek varlığımdan sakladığı, en iyi zamanıma hiç ilgili olmadığı gibi, başlangıçta sahip olduğum zamanın gücünü ve canlılığını iyice yitirdiğim, solma ve kekreleşme çektiğim zamanla da ilgili olmaz. Son ve tortu kokan fıçının dibindeyim.

Sonuçta, Hanımefendi, tarafınızdan ve birçok başkası tarafından verilmiş güveni kazanmış olan tıbbın gizemlerini mecbur kalmasaydım, bizzat yapımcıları tarafından mecbur edilmeseydim pek cesurca tartışmayı göze almayacaktım. Latinler'de bunlardan sadece ikisinin olduğuna kesin inanıyorum: Yaşlı Pline ve Celsus. Bir gün onları okursanız, kendi sanatlarına benim yaptığımdan çok daha sertçe yöneldiklerini göreceksiniz; ben onu çimdikliyorum, onlarsa boğazlıyor. Pline, başka şeylerin arasında, onların sıfırı tükettikleri zaman sıvışmaya buldukları güzel yolla alay ediyor; onlar bir hiç için uyuşturucu ilaçlarıyla ve perhizleriyle sarsmış ve eziyet etmiş oldukları hastalardan bazılarını adaklardan ve mucizelerden medet ummaya, bazılarını kaplıca sularına yolluyorlar (Kaygılanmayın, Hanımefendi, o buradakilerden sizin ve tüm Gramontlular'ın koruması altında olanlardan söz etmiyor). Onların bizi kendilerinden uzaklaştırmalarının ve üzerinde uzun zaman egemen olup da bizi umut vererek kandırmalarının artık hiç yolunun kalmadığı hastalıklarımızda pek az iyileşmekten onlara yapabileceğimiz sitemlerden kurtulmalarının bir üçüncü şekli daha var: Bir başka bölgenin iyi ikliminde hava değişimi yapmaya göndermektir bu. Ama bu konuda çok şey söyledim, Hanımefendi; sizinle söyleşmek için sapmış olduğum konuma dönmeme izin vereceksiniz kuşkusuz.

Ona sağlığının nasıl olduğu sorulduğunda boynunda ve kolunda taşıdığı muskaları göstererek, "Nasıl olduğuma bununla hüküm verebilirsiniz…" diye yanıt veren Pericles'dir sanırım. O, bunca boş şeylere başvurma durumuna gelmiş ve bu şekilde gülünç kılığa bürünmeye razı olduğuna göre, bununla iyice hasta olduğunu söylemeyi istiyordu. Yaşamımı ve sağlığımı bir gün hekimlerin merhametine ve buyurularına sunma gibi gülünç bir fikre yöneltilemez olduğumu söylemiyorum; bu aptallığa düşmem mümkün olabilecektir, gelecekteki sağlamlığımdan yanıt veremem. Bununla birlikte biri bana sağlığımın nasıl olduğunu sorarsa, ona Pericles gibi altı dirhem afyonlu merhem yüklü elimi göstererek, "Nasıl olduğuma bununla hüküm verebilirsiniz…" diyebileceğim. Mademki bunda yargılamamın tümüyle bozulmuş olduğu görülecek, açıkça şiddetli bir hastalığın belirtisi olacak bu. Yılgı ve hastalığa dayanma yetisizliği benden bunu elde ediyorsa, bundan ruhumun gerçekten korkunç bir hummanın pençesine düştüğü sonucu kolayca çıkarılabilecektir.

Uyuşturucu ilaçlara ve tıbbımızın uygulamalarına güvenmemekte doğal eğilimimi, bana atalarımdan gelen eğilimi bir parça desteklemek ve rahatlatmak için fazlaca uzmanı olmadığım bu davanın savunuculuğunu yapma zahmetine girdim. Ve bunu sadece sersemce ve denetimsiz bir eğilim olmaması, ama biraz daha çeki düzen sahibi olması için yaptım. Aynı zamanda da, hastalıklarım ele geçirdiği sırada öğüt vermelere ve tehditlere karşı beni pek sağlam gören kişiler bunda basit bir kafa tutma ya da bir böbürlenme kaygısı düşüncesinin söz konusu olduğu bir hayli kötü bir kişi düşünmesinler diye. Böylesi, gerçekten de, benim bahçıvanımla ve katırcımla ortak sahip olduğum bir davranıştan onur duymama kesinlikle bağlanmış bir arzu olurdu! Kuşkusuz, sağlık kadar bunca sağlam, bunca dolgun ve önemli bir zevki, hayali, özdeksiz ve boş bir zevkle değişmek için rüzgârla yeterince şişkin, pupayelken bir kalbe sahip değilim. Aymon'un dört oğlununkiyle aynı şan, sadece üç taş hastalığı krizine mal olsa da benim gibi bir adam için fazlaca pahalıya ödenmiştir. Sağlık, Tanrı aşkına!

Tıbbımızı sevenler de bunun hakkında geçerli, yüce ve sağlam olan bakış açılarına sahip olabilirler. Kendiminkilerin aksi kanılardan nefret etmiyorum. Yargılarımla başkalarının arasındaki uyumsuzluğu görmekten hiç korkmuyorum; başka görüş açısına sahip olan ve benimkinden başka yanda olan insanların topluluğuyla bir o kadar da ilişkimi kesmiyorum. Aksine (çeşitlilik, doğanın izlediği en genel ve ruhlar değişik şekilleri almaya daha esnek ve daha yatkın olduklarından, özellikle bedenlerden daha fazla ruhlarla ilgili yöntem olduğu üzere), karakterlerin ve niyetlerin anlaştığını görmenin çok daha ender olduğunu anlıyorum. Dünyada iki saç telinin ya da iki tohum tanesinin olduğu gibi iki kanının birbirine benzerliği hiçbir zaman olmadı. Bunların en genel varoluş biçimleri çeşitliliktir.

[1] İç savaş 1560’ta başlamasına karşı Montaigne bunları 1592’de yazıyor.

[2] İtalyan yazar Castiglione'nin (1478-1529) ünlü yapıtı *Il Corteggiano*.

[3] Jimnosofistler, çok çilekeş bir öğretiye sahip Hindu filozoflardır.

[4] Kader

[5] [XVI. Yüzyıl'da keskinliği bilinen çalışmalar ya da iman tarafından selamet sorusuna dokundurma]

[6] François de Guise'in, Şubat 1563'de Poltrot de Méré tarafından katledilişi.

[7] Assasiner: katletmek.

[8] Egisthe, Clytemnestre'nin âşığı ve Agamemnon'un katili.

[9] İç savaşta Pompeius'un yanında yar alan Numidya kralı.

[10] Montaigne bu deyişi kütüphanesinin kenarına yazdırttı, sonra başka bir deyişle örttürdü.

[11] Simya uğraşında beşinci damıtmada saf töze ulaşıldığına inanılırdı.